

51964

tiszatáj

60. ÉVFOLYAM

Zalán Tibor,
Térey János versei

Tózsér Árpád
Holan-fordításai

125 éve született
Bartók Béla

Kass János és
Móser Zoltán írása

Hollósi Zsolt beszélgetése
Somfai Lászlóval

A Lăncrănjăn-ügy

Diákmelléklet:
Vadai István
Tinódi Lantos
Sebestyénről

51964

AF 538

3

2006. március

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

Szerkesztő:
HÁSZ RÓBERT

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(művészeti szerkesztő)

DOMÁNYHÁZI EDIT
(nyelvi lektor)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

---

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a József Attila Alapítvány és
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatásával.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány.
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.
A lapot nyomja: Garmond 2000 Kft., Szeged.
Felelős vezető: Kinyik Erika.

Internet: www.tiszataj.hu e-mail: tiszataj@tiszataj.hu

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 421-549. Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.

Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303-3440

További információ: 06 80/444-444

Egyes szám ára: 350 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 900, fél évre 1800, egész évre 3600 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LX. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM

2006. MÁRCIUS

ZALÁN TIBOR: Dünnyögés, félhangokra (Részlet)	3
POLCZ ALAINE: Budapest, Kisoroszi, Trieszt (Naplórész- letek)	6
TÉREY JÁNOS: Arborétum; Családfa	14
PINTÉR LAJOS: Törött tükör	16
VLADIMÍR HOLAN: Sorok I; Igitur I; Lehet; Tovább; Portré I; Introitus vaginae I; Miért?; In valle lacri- marum I; Betegség alatt; Mint a gyerekek; Halhatat- lanság; Meddő virág; A fiú; Idegenek; Ima; Nem szükségesek; Férfi a nőhöz; Az a fal; A férfi és a nő; Exodus (<i>Tőzsér Árpád</i> fordításai)	21
WISLAWA SZYMBORSKA: Egy történelembe keveredett ku- tya mondja (Fordította: <i>Gömöri György</i>)	31
SZATHMÁRI ISTVÁN: A határ	34
 <i>125 éve született Bartók Béla</i>	
KASS JÁNOS: Bartók	39
MÓSER ZOLTÁN: Szavak, feliratok, kivonatok	41
HOLLÓSI ZSOLT: Bartók, az abszolút idealista (Beszélge- tés Somfai László zenetörténésszel)	46

TANULMÁNY

CSEKE PÉTER: A honvisszafoglaló (Feljegyzések Szabó Gyula 75. születésnapján)	57
--	----

VINCZE GÁBOR: A Lăncrănjan-ügy (Egy magyarellenes pamflet, és fogadtatása Romániában, valamint Magyarországon, 1982-ben)	62
--	----

KRITIKA

KÁNTOR LAJOS: A történelem nyelvtana (Poszler György: A „másik” város)	83
BAZSÁNYI SÁNDOR: „Alászállás” helyett „túllépés” (Balassa Péter Esterházy Péter-pályaértelmezésének íve)	86
BEDECS LÁSZLÓ: Időben és térben (Tózsér Árpád: Fautus Prágában)	93
MÉNESI GÁBOR: A köztesség poétikája (Tózsér Árpád esszéiről és verseiről)	97
<i>Szerkesztői asztal</i>	a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

KASS JÁNOS rajza a címlapon,

MÓSER ZOLTÁN fotói

Bartók-ösök nyomában járva

Borsodban (Szuhafor, Borsodszirák) és Nagyszentmiklóson
a 15., 33., 45., 61., 82. és a 85. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

VADAI ISTVÁN: „Ropp, csatt, patt!”
(A lírikus Tinódi)

ZALÁN TIBOR

Dünnyögés, félhangokra

(RÉSZLET)

*Szoknya alól harisnyás combja
elővillan de nagy haragomban
már a női szépség se számít
miért fájna hogy viszi a másik*

*ölelje míg el nem fehérül
a száj a csömörbe beleszédül*

*

*Utolsó metró Megáll a kosz
a levegőben Nézed hogy amott
egy szürke tag magában beszél
Az üvegfejű borbély vért pisál*

*

*Közelebb hozzá Mindig sötét
És mindig fényes ha közéje lép*

*

*Írás volt róla nem olvasták
vérével festették meg a szalmát
Hol volt akkor a tiszta beszéd
élete helyett a becsületét
vették bár adta volna ingyen
életét Hal verdes hideg gangon*

*

*Szöveget írj a vers nem divat
már Hagyd el agyad és nyeld le szíved
Csatlakozz a hadhoz ne latold
két oldalt vár a jobb s a bal lator*

*

Az vagy nekem *hogy senkim sincsen*
vergődöm nehéz kettős bilincsben
*Megölnél engem *hogyha* volnál*
*s megölsz azzal *hogy* más fekszik hozzád*

*

Vág a hideg csonkolt a város
fedetlen fővel indul Magához
rántja Tűnik bársony nesz inog
Ropog a jég A lét törni fog

*

Langyos jázminok tapsikolnak
megismered a fájdalmat holnap
amikor felad aki bújtat
játszod sértetten a nyomorultat

holott ez is belőled való
ahogy alacsony felhőkből a hó

*

Én meg bántalak *pedig jó vagy*
zajos mondatban a néma szó vagy
amit ha kimond a léha száj
úgy hullsz alá mint a meglőtt sirály

*

Sorsára kérdez *nincsen válasz*
ölére húzza a katonákat
nem háború s már nem is béke
ez Izzik a nő és nincsen léte

*

Operát írtam a szerelmem
nem is volt soha csak megneveztem
benne és nyomban meg is öltem
azóta minden éjjel felköltöm

magamat és újra megírom
Könnyen siklik már szívébe töröm

*

*Törékeny volt és korán meghűlt
hallgatott csak a csontja csikordult
dance macabre az istenek bálján
szédeleg széthull s elkering árván*

*

*Színházban ülsz a szerep te vagy
kemény a levegő török fogad
Örök mosolyra merevülsz rá
pária lettél statisztálsz hozzá*

*

*Vissza van út megyek elébed
moslékon tart és cigány az élet
Izmaimban gyűlik a savó
a semmi ágyán sírni volna jó*

*

*Nincs pontos rím se pontos élet
néha nem tudom amit beszélek
nem baj Értik helyettem mások
szégyenkezem és mindig van rá ok*

*

*Az vagy neki mi tesznek a pont
megoldást keres s talál valahol
bár az egészről fogalmad sincs
egér vagy macska vár rád odakint*

POLCZ ALAINE

Budapest, Kisoroszi, Trieszt

(NAPLÓRÉSZLETEK)

Naplementére értünk Triesztbe. Szlovéniában szálltunk meg, közel volt a határ. Laci előre földértette a kávéházat, le is fényképezte az oldalán a táblát: az 1848-as forradalom innen indult. A kávéház bútorzata is őrzi ezt a történelmiséget. Láthatólag vigyáznak rá, hogy minden maradjon változatlan. Persze néminemű újítás szükséges, de nagyon kevés. Ez a kávéház és a Pilvax.

Próbáltunk nem róla beszélni. Nem Miklósról. Ahogy kívánta. Előző nap végig. Szavakkal valóban hallgattunk.

Este érkeztünk meg, elég hosszú út, ezer kilométer körül van. Még lementünk Porto Roséba, ahol hajdanában Miklóssal sétáltunk, ott vacsoráztunk. Aztán Laci, aki már tudta, hogy a tengerparton van egy fagyfaltozó, mindenképpen szeretett volna fagyalattal a kezünkben leülni a tengerpartra. Nem vagyok nagy fagyalatos, de mentem a hangulatért.

Másnap majdnem holdtölte. Átmentünk Triesztbe.

És a szórás. Erős szél, gyertyát gyújtani nem lehetett. A móló legszélső sarkára ültünk ki. Innen, Magyarországról vittem virágokat egy kosárban. Sikerült megőrizni. Háromszor szórtuk el a hamvakat, s éppen három csokor virágot vittem. Adtam nekik is, Lacinak és a barátnőjének, Évának. Így nem sajátíthatom ki, nem sajátíthatom ki.

Szüntelenül álmodom. Nem direkt feladat, de tudom, hogy körülötte, az életem körül forog minden. Tegnap éjjel is, rá következő éjjel is, folyton ugyanazt: nem találok az utat. Pedig ott van, egyszerű, világos, elindulhatnék rajta. De még küszködöm, másfelé megyek. Arra mennék. De merre? Már nem látom az utat.

Eddig valahogy nem éltem át ennyire, hogy ez az ő elégetett teste, s az el nem égett csontok széttörve, morzsolva. Láttam, hogy a hamvasztóban hogy történik. Most itt van a kezemben.

A hamvak Farkasréten, Orosziban, és most a tengerben – ahogy kívánta. Tűz, víz, levegő – tűz, víz, levegő, föld. Budapest, Kisoroszi, Trieszt. És megtörve a hármas egységet, még egyszer egyedül, Zolikáék nélkül – a hamvak utolsó kicsi maradéka és a doboz...

Miklós mindig vágyott arra, hogy matróz legyen. Tengerész akart lenni. Nézetem a tengert az ő szemével. No, persze ez olyan hasonlat. Próbáltam úgy érezni, keresni, hogy mit érezhetett. „*Sehol sem lehet az ember olyan magányos és olyan egységben a mindenséggel, mint a tengeren.*” – írta Miklós.

Megszólalt oldalt a tengerész-zenekar.

Aztán megszólalt az esti harangszó. Furcsa, hogy először a harangszót nem is hallottam. Különös, hogy a temetéseken időnként nem hallok. Mit is jelent? Mintha üvegbúra alatt állnék.

Aztán szétbontottuk a három csokrot, mindannyiunknak egyet – nem volt szándékos, hogy hármat vettem. Dobáltam a habokba a virágokat szálanként, a hamvak után, kicsi virágok voltak. S a kis fehér kavicsot is, mert „...*a legfehérebb kavicsnál várlak...*”. Az eredeti kavics volt? Kinek a verse? Persze, József Attiláé (A rák). De a Bibliában is van szó fehér kavicsról : „...*A győzelmesnek enni adok az elrejtett mannából, és adok annak fehér kövecskét, és a kövecskén új írott nevet, melyet senki nem tud, csak az, aki kapja.*” (Jel.2,17)

Laci szép szöveget mondott a Tibeti halottas könyvből. Elénekelte azt, amit Miklós és matrózok a hajón szoktak énekelni. A Titanicon is ezt énekelték, míg elsüllyedt a hatalmas hajó.

Aztán kifelé jövet eszembe jutott egy ének, amit Miklóstól tanultam: „...*a sírályok fönn a légben, rájuk gondol a sejó, akkor szarnak a fedélzetre, mikor süllyed a hajó...*” Akkor régen nekem furcsa volt, hogy ilyen énekelt. Ritkán, nem nagyon énekelt, pedig tudott. Aztán később soha. De ezt, mikor fiatal házaspár voltunk, néha énekelte. Biztos mulatott a meglepetésemem. Mert akkor ilyen szavakat nem használtunk. Meg aztán mikor süllyed a hajó? Hm, nem tudom.

Annyiszor keresem az életünk nyitját. Egyáltalában mi az életek nyitja?

Akkor volt éppen a halálának csillagászati órája, háromnegyed tizenegy, mikor jöttünk vissza Triesztből. Aztán vissza a határon Szlovéniába, és másnap még úsztunk a tengerben. Elfelejtettem a karra húzható úszókarikámat vinni. A kis fürdőpapucsomat vettem a kezemre, hittem, hogy fönn tart. Fönn tartott. Éva is félt a mélység fölött, de átúsztunk a mélyen, a külső bójáig. Azt hittük, ott megkapaszkodhatunk és pihenhetünk. De tévedtünk, lecsúsztuk róla. Nehezen fordultunk vissza, fáradtan, kimerülten. Megint át a mélyen. Segített, hittem, hogy fönn tart a papucsom. És segített az, hogy Éva jobban félt, mint én. Illetőleg nem tudom pontosan, hogy jobban, vagy nem. Mind a ketten féltünk. Az ember át-hidalja a saját félelmét, ha látja a másikat. Ez sokat segít az életben. Ott is segített.

Különös dolog a szórás, a temetés. Hol van Miklós? Mindenütt van. Valahogy úgy érzem, hogy van személyesen is – de furcsa mód, nagyon távolian.

Egy-két dolog meg közeli. De ilyenkor mindig azt gondolom, hogy vajon nem bennem van-e a közeli? És a kettő között mi a különbség? Persze, hogy nagy a különbség. Csak mégis, az a megfoghatatlan valami. Mi történik? Istenem, de ke-

veset segít a kereszténység. A keleti felfogás valamivel többet. De van egy átléphetetlen és széles határterület. Ahol néha egy-két lépést tehetünk.

Érdekes volt, hogy a kísérőim, a fiatal szerelemesek, Laci és Éva milyen tapintatosak, kedvesek voltak. Laci Miklós-szeretete, segítése, távolságtartása, miközben nagyon ügyelt, figyelt mindenre. A halvacsora a tenger fölött, a holdfényes, csendes kis vendéglőben. Ez az ég és föld, itt és ott.

*

Utazás előtti reggel kimentem a temetőbe. A fehér sálamat, amit úgy szerettem, felkötöttem Miklós fejfájára. Ültettem virágot. Aztán visszajövet kimentem Kisorosziába, az engesztelő szentmisére.

*

Egyszer nagyon régen, mikor Kisorosziában laktunk, mentünk az erdei ösvényen Nádas Péterrel. A szelíd, a jó, a fegyelmezett és kedves Péter mondta: „Bennem is van gonosz, bennem is van rossz”. És ahogy mentünk az ösvényen, mutatta, hogy a végén látszik egy kicsi fény, ami akkor vörös lett, mivel ment le a nap. „Így van bennem a rossz.” Másként mondta. De látom azt a lombalagutat, ami körülveszi az ösvényt. Jó volt, amikor ezen az úton mentem biciklivel, nyomomban Fekete Fülű. Miklós is vett egy biciklit. De nem használta. Többet nem mentem az alagútba.

*

Hányszor biciklizte körbe Miklós a szigetet Péterrel! Gyalog egy óra. Biciklivel húsz perc. Egyszer én is velük mentem. Megdicsérték, mert gyökereken, árkonbokon keresztül hajtottunk a szigetsúcsba, és követni tudtam őket. Péter elengedte a kormányt, fölállt, mindenfélét csinált. Egyszer oldalra is kihajolt teljes testével, és nem tudom, hogy tudta megtartani magát párhuzamosan a földdel. Talán csak egy gyors mozdulat volt? Nemrég írta a gyászbeszédét Miklósról. Miklósnak.

Telefonon beszéltek meg a beszéd összefüggéseit. Azt mondta Péter: brutálisan kemény beszédet fog mondani. Adatokat, egyes mondatokat keményen. Kijelenti, hogy Miklós nem hitte Istent. Ilyenkor látom a gondolkodás logikáját, hogy kell fölépíteni valamit, mi következik egymás után. Megbeszéltük, hogy zsolttárogatokkal hozzuk össze majd, amit mond.

Nem hiszem, hogy Miklós nem hitt Istenben. Csak a vallásban nem. És a megfoghatatlant sem nevezte Istennek.

Nekem volt. Van. De most nem érzem Istent. Tudom, de nem érzem. Süket vagyok és nem szomorú. Üres vagyok, és nem gyászolok.

*

Úgy látszik, az embert fölkaparják az évfordulók. Meg Trieszt a szórással. Azt gondoltam, hogy ne, mégse kapjon Szekszárd is a hamvakból. Négyfelé sok lesz.

Maradjon a három, a kultikus-mitikus 3-as szám – majd egyedül, Kisorosziban, a többi mellé elszórom azt a keveset, ami maradt az urnadobozban. „*Legyen vége már. Legyen béke már.*” Most úgy érzem ez nem törés.

Szabad a hamvakat annyit szórni?

A Kharon hospice-os folyóiratunkat nézem (én is szerkesztője vagyok). Épp a holtak háborításáról írnak, mennyit tesszük-vesszük. Szigeti Laci is mondja, hogy akiknek problémájuk volt a hazájukkal, háromszor-négyszer eltemették. Kossuthot is többször temették. József Attilát háromszor. Vagy négyszer?

*

Rémes álmom volt. Nagyon rossz álmaim vannak. Tele volt a gyomrom, Miklós azt mondta, „*Gyere, hányd ki*”. Keresett egy csendes helyet, ahol kevesen vannak. És akkor előrehajoltam és próbáltam hányni – ledugtam az ujjamat, mint Feri bátyám – s úgy éreztem, nem is olyan rettenetesen nehéz. De mégis abba hagytam. Kellett volna hányni, de nem tudtam. Vagy nem akartam, vagy félttem? Félek a hányástól. Egyszer olyan hevesen fogott el, hogy még az orromon is jött, majd megfulladtam. Nyilván azért, mert elfojtottam. Mennyi mindent fojtok el.

Keményen, erősen szembe kellene nézni. Próbálok. Mindig is azt tanítjuk a gyászolóknak: „Mit adtam, mit kaptam? Mit vétettem? Ő mit vétett? Gondold végig, éljed át.”

Az első, hogy én mit vétettem. Itt szoktunk elakadni, mert el van foglalva az ember a saját büntudatával. Azért is adtam meg mindent a betegségében, mert félttem a büntudattól. Nincs büntudatom. De van az *egész* életemre vonatkozóan.

Mindig eszembe jut, s most sem értem – Miklós írja a naplójában, egyszer Méreiivel beszélgettek rólam, hogy olyan vagyok mint a tükör: „*Kristálytiszta tükörözi vissza azt, aki belenéz, de ha rálehel, nem hagy nyomot rajta.*” Már akkor is megütött, és sokat tűnődtem rajta. Lehetetlennek érzem, hogy ilyen lennék, ilyen lettem volna. De egyrészt ki ismerheti magát igazán? Másrészt ki látja a valóságot? (Mellesleg, ami nincs is.)

*

Honnan tudja az ember, hogy kivel élt? Honnan tudja az ember, hogy ki volt? És amiket írt, csinált – mindig csak egy kis szeletet ismerhet meg az ember. Szilárd Gabriella mondta, hogy egy kis túlzással úgy hangzott el a rádióban a megemlékezés, hogy az egész magyar irodalom – Ottlik is – Miklós köpenyéből bújt ki. Én úgy értettem, hogy Ottlik és az ő köpenyéből. Ottlik hamarabb megírta az „Iskola a határon”-t. De belőle nem nőtt ki az új irodalom.

Egyszer maga Esterházy Péter mondta, vagy Gitti Péter előtt: „*Mind az ő vállán állunk.*” Mind a két Péter. Apropó a Péterek. Melyikük említette vagy írta Triesztet és a szórást a temetésén, a búcsúbeszédében? Esterházy Péter.

„A Péterek csillagvilága” – mondta Miklós.

*

Összeállítottam egy pár képet, amit Triesztben csináltunk, szépek. Kérek belőle, küldök egy sorozatot Nádas Péternek, Balassa Péternek, és egyet Esterháznak. Vagy ne tegyem? Talán nem. Mert akkor az lesz, hogy miért nem hívtam őket a tengerbeszóráshoz. S ha nem hívtam? Jaj elég volt.

Meg kellene nézmem, Radnóti Zsuzsáék fölvtették filmre az egész temetést. De valahogy idegenkedem. Még mindig.

Kimenni a temetőbe még mindig és mindig jó. No, tanulj csacsi, számár lesz belőled. Tanuld a gyászt. Hiszen mi van a temetőben? A Farkasréti temetés nekem kínos, nehéz emlék. Ó, nem a gyász miatt. Ahogyan történt. A formaságok. Mindent a legegyszerűbben szerettem volna. A fizetett énekkar hamisan énekelt. A zoltárokat, amiket Miklós szeretett, elhagyták. A Mi Atyánk helyett a Hiszek egyet mondta a pap. Csak az volt jó, hogy Zolika a kezembe adott egy szál piros rózsát és az urnát, hogy én helyezzem el a sírgödörbe. Olyan nagyon mély volt.

*

Hm, a gyászolók álmai. Az én álmaim. Egyáltalában sokat kínlódom az álmaimmal. Merthogy nem értem eléggé őket. (Mennyivel könnyebb mások álmaival foglalkozni!)

Kimozdulni vágyom. Kassára kéne menni. Gizivel. Miklóssal mindig terveztük. De most valahogy még nem aktuális. Gizi így legalább kimozdulna. Én is. Bezárkózott az öregségbe, amit hallatlan derűvel és kedvességgel él át. Vigyáz arra, hogy mindennap kimenjen kicsit vásárolni, és egy kis könnyű ebédet főzön. De folyton bajlódik az emésztésével. Aztán az írásai. Remekül ír. Tényleg jól megcsinálta a család történetét. Mintha sikerült volna megmozdulnia. Nagyon sokat számít. Addig, ha a fiai hívták telefonon, arról beszélt, hogy mi fáj. Mondták is: „Mama, nem időjárás jelentést kérünk a reumádon keresztül.” Most, ha én is kérdezem, hogy vagy, nem az egészségéről kezd beszélni. Eddig csak az volt. Kicsi, kicsi lépések. Lépni kell – vagy meghal az ember. „Ne fekjüdj le, mert úgy maradsz.”

*

Itt vannak Miklós ruhái. Sokat fölszámoltam. Szekszárd, a Petőfi Irodalmi Múzeum mit kér, mit kap. Ezt-azt megtartok magamnak. A finn télikabátjában járok, és a régi magas nyakú pólószerűkben, amiket még Berlinben vett és hordott. Már évek óta, az életében kezdtem viselni, mert kilyukadt a könyökük.

Most sokkal másabb, azaz más a jelenléte. Nehéz megfogalmazni. Egyrészt az intellektuális hagyaték rendezése, másrészt a tárgyaké. Mi hova kerüljön? Rájöttem, hogy ha elviszik a bútorokat Szekszárdra, a Mészöly Emlékházba – ha elkészül az épület renoválása –, nagyon üres lesz a nagyszoba. Ha tapétázatom a falat, akkor nem kell a nagy ürességgel szembenézni. Ott, ahol az íróasztala meg a könyvei voltak. A szoba két oldalát könyvek vették körül, középpütt a régi sublót,

amit Kolozsvárról hoztam. Ott van Anyám sublótja is Eszternél. Rendbe tudom hozatni. Lehet, nem is fontos rendbe hozatni. A bútorok kopottan is szépek. Hogy vigyáztam hajdanában a ruhákra, tárgyakra.

*

A teraszra, mióta nincs Miklós, nem nagyon megyek ki. Vendéggel is csak ritkán. Pedig most seholy, senki – csak a gyönyörű kert. De oda se nagyon megyek le.

Annyira vágyom a csöndre, és csak itt lenni egyedül a szobában. Furcsa, de mikor az egész házban egyedül vagyok, az jó. Persze éjszaka fölbredek, és minden ajtó, ablak nyitva, és milyen könnyen lehet ide bejönni. A szomszéd háztetőn át én is bejöttem már. De nem a zárok őriznek meg, hanem az Isten – vagy a sorsom. Ami valahol van. Mind a kettő.

*

Olyan sokszor jut eszembe, hogy amikor Irén osztálytársam a Csillag börtönben tanított, és mielőtt elindultak Hollandiába, megkérdezte az egyik nagy „medvét”, hogyan védje a lakását, amíg távol lesz, mit szereltesen fel? A férfi azt mondta: „*Jelentem alássan, semmit! Ha valahova be akarunk menni, oda bemegyünk.*” Mint a háborúban. Én magam is láttam, és tudom, hogy az ablakok, az ajtók zárása csak polgári illúzió. Pontosán láttam, hogy a szovjet katonák tudták, hogy hol kell vállal az ajtót meglökni, és pattan ki a zár. Ezt most már a biztonsági berendezők is tudják, azért van három zár. A betörők más technikával nyitnak.

Nem bírom a zárt ajtókat, mert ha menekülni kell, nem tudok. Ez a tudat alatt, mélyen van bennem a háború miatt. Nem bírom a nyitott ajtókat se, mert akkor minden pillanatban beléphetnek, rám törhetnek. Hát megvédenek az ajtók. A kétemeletes ház nyitott – ki véd meg engem? Nem a zár.

Miklóst az egész nem érdekelte. Máskor se. Egyszer, amikor mentünk ki Orosziba, egy cédulát találtunk az íróasztalán. „*Kedves Miklós! Ahogy megbeszéltük, kijöttem. Nagyon kedvesen, tárt ajtókkal fogadott a ház. De hogy a szobádban is ég a villany délben, és ott az íróasztalon a feketéscésze (üresen), és a nyitott könyved, az egy kicsit meglepett. Az ajtókat becsuktam. Keress telefonon. Ölel:...*” Kis volt ez? Talán Kibédi Varga Áron?

A házunk előtt az első kocsinkban (amit a gyerekek „denevérnek” csúfoltak a két elálló kocsilámpa miatt), sokszor találtunk reggel gyümölcsöt, virágot, folyóiratot, kis cédulákat. Egyszer Horgas Bélák tették be a „Ligetet”. A diktatúra ideje volt.

*

A hamvak maradékát vágyom szétszórni, az utolsó maradékot. Ezért is jöttem ki Orosziba. Egyedül lenni. S hiába küszködöm vele, nem jutok tovább. Döbbenet nézem, a tudatalattimnak nem parancsolok, a tudatalattimat nem én vezetem, ő se vezet engem, csak minduntalan beleszól. A múltkor azt álmodtam, hogy valaki

szólt hozzám, egy ablakból egy fiatal férfi. S Miklós odaszaladt, beugrott az ablakon, és jól elverte. Megyek, és egy üvegfal van köztem és egy férfi között. Az üvegen át is érzem az arcom és az ő arcát.

De most az a fontos, és azért jöttem ki, hogy egyedül legyek és a hamvakat egyedül szórjam el itt – velem legyek. Egy év eltelt, és azt a valamit, ami lezáródott, a gyászt, a veszteséget – nem is a gyászt, nem is a veszteséget, hanem – az életünket megértsem, tegyem a helyére. Mi van az üveg mögött? Hogy tudjam jobban megismerni, ki mellett éltem. Azt a nagyságot, aki ő volt, és benne a kicsiségek, az enyémben is, az övében is. Az egészet. Azt a különlegességet: a test szépségét, a gondolkodás tisztaságát, a bátorságát, a tartását. A megvesztegethetetlenségét. És hogy csalt. Megcsalt.

*

Egy darabig nem tudtam szétszórni a maradék hamvakat. Fákat vágta ki. Visított, nyüsztett a villanyfűrés. Végre egy kicsi csönd. Szétszórtam. A pad elé, ahol az utolsó szép képet csináltam, a tűzrakó helyre, a diófa alá, ahol szeretett üldögélni, az ablaka alá – ahol olyan keveset nézett ki. (Pedig mindig ültettem kora tavaszi primulákat, tulipánhagymákat, nyári virágokat, hogy nézhesse, lát-hassa.) És a malomkő köré is egy kicsit. A malomkő a sírkő – helyette. Az igazibb, mint egy sírkő.

*

Jól tudom, hogy ő egyszerűen nem az enyém. De ennyit talán megengedhetek, hogy ha úgy is a földnek, a víznek adom – hogy egyedül legyek vele. Megirtóztam a temetésektől. Egy igazi jó volt: Trieszt, a tengernél.

*

Sokat romlott a szemem. Olyan sokat, hogy kétségbe ejtett. Hirtelen szorongás jött rám, és az a furcsa szorítás a szívem táján. De aztán elmúlt. Nem tudom, mi-ben bízom. Abban már nem, hogy imaginációval és gyógyszerekkel rendbe tudom hozni magam.

Másnap elindultam, hogy a hamvak dobozát bedobjam a Dunába. Megyek a gázlón át a kis szigetre. Úgy látom, hogy átjárható. De tévedek. Odaérek: sűrű iszap. Csúszkállok. Tartom a dobozt. Elesek. Egy darabig küszködöm, Most már se előre, se hátra. Ugyanakkora az út tovább menni a Dunáig, mint visszajönni. Talán a másik gázlón könnyebb lesz visszatérni. Megyek előre. Többször majdnem elvágódom. Nagyokat rándulok. Bakancsom lesz a sárból, de elérem a partot, ahol üldögélni szoktunk. A Duna árad, még nagyon széles. Nagy hajó jön, hatalmas hullámokat ver. Bedobom a dobozt és figyelem. Nem viszi ki a víz. Itt a kis öbölben forog, úszkál. Leül. Megtelítődik, elsüllyed. Szeretnék utána menni. De miért? És hogy lehetne? Mit csinálnék az iszapos, átázott dobozzal?

*

Jólesett a Kisoroszit megelőző nap kimenni a temetőbe. Vittem szőlőt, almát, bort, virágot. Egy csokrot, amit Márton Lacitól kaptam, s hozzá a kertből szedett szép virágokat. Ott volt Judit csokra is.

Vászolyban nagyon szép, rózsaszínes termésköveket láttam. Fölmerült bennem, hogy abból kellene egy halmot rakni a farkasréti síron. Halmot, amelyik egy kicsit hasonlít a piramisra. Úgy értem, hogy felfelé keskenyedik. S alatta kis tábla Miklós nevével.

A fejfán ott van a sálam, a szép, fehér sálam. Szilvitől egy csokoládét találtam. Szerették mind a ketten a „Capuccino” csokoládét. S egy sárga virágot elültettem, körben fű. Az emlékezés helye, NEKEM. Én teremtem meg magamnak, nem ő. Nekem kell.

Hol van ő? Triesztben? Farkasréten? A Dunában? Itt a kertben? Egyszer ezt végig kellene gondolni és érezni. Gondolom persze folyamatosan, százszor – de nem így. Másként.

***

Eltelt pár év. Balassa Péter halott, Esterházy megőszült. Most született unokája. A „Javított kiadás” előszavában Miklóstra hivatkozik: *„Addig folytatjuk, amíg nyersanyagunk van, bárkibe, bármibe kerül is... – mintha öreg pályatársam bíztatna, erősítene, szemernyit csalódottan, hogy erre a nógatásra rászorulok, hogy ezt magamtól nem tudom...”*

Nádas Péter bezárkózott. Ő is „meghal”, de visszahozzák a klinikai halálból. Beszélnem kéne vele. Talán tud valamit, amit én nem tudok.

Az új könyvemhez, az *„Együtt az eltávozottal”* Gitti készítette a borítót.

TÉREY JÁNOS

Arborétum

*Egy érintetlen, puha arborétum,
Az vagy nekem, te vagy a félsziget,
Amelyik elszakadt a kontinenstől,
Hogy csatlakozzék apályhoz, dagályhoz.
Betörhetetlen! Nevedben is úrnó!*

*Figyeld, ahogyan égnek emeli
Orrát a szürreális villamos,
Amikor dombra hág az Alfamában:
Éppen így bukdácsolnak minden dolgok
Az Egyetlen Lehetséges felé.*

*Figyeld, az udvar csontkeményre döngölt
Földjét gereblye karistolja föl;
A fénytócsát figyeld az asztalon,
Az elragadtatást, mely átszüremlik
A világ zöld apácarácsain.*

Családfa

1

*A távolodó párhuzamosok!
Az egyenesek, amelyek a templom
Enyészpontjába tartanak!... Van-e
Szébb hely, mint az öblösödő piactér,
Ahol nincsenek standok és kofák sem?*

*„Sokkal szebb is van: ugyanez a tér
Standokkal fűszerezve és kofákkal”,
Mondtad, amikor először teáztunk.*

2

*Éjfél utáni útelágazás:
Egyszer csak szapora ágakra bomlik,
Indákat indít, sorsokká szakad
A ráérősen hömpölygő folyam,
S lerakva hordalékként: hagyományát,
Deltát épít az atlasz örömére,
Háromszögű, burjánzó birodalmat.
Jólesik az alvás a fűnyelen.
Még titok, melyik ágból lesz morotva,
És kiből lesz eleven vízfolyás: ki
Hogyan fut a saját torkolatáig.*

PINTÉR LAJOS

Törött tükör

Jegyzés

Nagyapám bolgárkertész volt Csongrád határában, a Nagyréten.

Mesei táj volt ez, persze, a gyerekek mesei táj, de az a felnőttek is. A Tisza szabályozása után kialakult Holt-Tisza partján állott a tanya, ahol a nagyszüleim éltek.

A Holt-Tiszából öntözték is zöldséges ágyásaikat, a korai és minőségi termésnek ez elengedhetetlen feltétele volt. Meg a „melegágy”, amelyben a palántákat előnevelték.

Jó volt ott gyerekek lenni, lesni a vízparti rókaljukat. Figyelni, ahogy megjönnek a halászok, fölszedték varsáikat.

Jó volt elnézni, a vízparti sekély vízben hogyan mozognak a nagyhasú naphalak. A vízmély Napja volt egy-egy naphal: kerek volt, s millió színnel tündökölt, miként az égi Nap.

Már a gyerek elgondolkodhatott fent és lent relatív voltán, ha azt kellett látnia, hogy az égen, mint egy ficánkoló halacska, az ég vizében úszik a Nap, s a vízben, mint egy víz alatti égitest csillog a naphal. Egymás testvérei.

Nem volt testvérem, de a tájban nekem is testvéreim voltak Ők: füvek, fák, madarak. Beszélni tanított a rigó, ha ritkán rikkantott.

Mindenkinek megvolt a maga dolga. Nagyapa a lovak között tett-vett az istállóban, vagy a melegágyakat szellőztette épp, nagymama kötötte a zöldségek csokrait, hogy piacra készítse őket.

A gyerek pedig leskelt, hogy mindent egy életre megtanuljon, hogy mindent egy életre megjegyezzen.

Veszély

Törekedjem arra, hogy írásomnak legyen története. Története? Története nem tudom, hogy lesz-e, hangulata bizonyára lesz. Kérlek, keresd egy hangulat titkát.

Eladni készülök a tanyát, nagyapám tanyáját, ahol gyerekkorom legszebb időszakait éltem. Most a tanya: rom. Fekszik a Holt-Tisza partján holtan. Új gazdája majd életet lehel belé, nekem pedig ki lesz téve a tiltó tábla: Idegeneknek tilos a bemenet! Így leszek saját gyerekkoromban idegen.

Öröm is itt ért, veszély is itt ért. Elmondok párat.

Buta gyerek, elhatároztam, hogy megdézsmálom a halászok varsáit. Ladikunk volt, de karomból az erő hiányzott, hogy a kiemelt varsákat visszaszúrjam a mederbe. Nagyapám baltáját vettem magamhoz, azzal vertem a karókat. Míg a baltát is bele nem ejtettem a vízbe. Úszni tudtam, kiugrottam a ladikból, lemerültem, kerestem az elmerült baltát. Nem találtam, levegőm elfogyott, feljöttem.

Lemerültem újra, kerestem az elmerült kisbaltát a víz mélyén, tapogattam a sötétet. Nem találtam.

Magam is odaveszhettem volna, de a gyerekekre egy ismeretlen kéz vigyáz, rám is vigyázott.

Apám szántott a tanya körül. Én lépegettem a barázdában mellette. Lovagolni szerettem volna, nem a szántást járni naphosszat. Apám megérezte a gondolatomat. Föltett a lóra. A ló háta ringott, meg-megcsúsztam. Le ne ess, gyerek! De nem estem le, erősen kapaszkodtam, nem tudom már, hogy a ló hátán átvett milyen szíjat, de markoltam erősen. Nagy fák lombja alatt mentünk, a diófa vagy a körtefa ága lesodort. A földre zuhantam.

Megütötted magad, kisfiam? Nem. Meg ne mondd senkinek...

Csak most mondom meg.

A nagy hal

Vissza a gyerekkorba. Vissza a csongrádi Holt-Tisza partjára.

Nyár volt, szikrázott a Nap felettünk. Bolgárkertész nagyapám palántáit öntözte, nagymamám piacra ment árújával, vagy a másnapi piacra készítette portékáját.

Öröm volt nézni azt is, ahogy kenyeret sütött, hogy arányos legyen hozzám minden, ahogy a költő kívánja: nekem kiscipót. Öröm volt nézni, ahogy a tejet feldolgozta, ahogy szedte a tej fölét, készítette a túrót, építette a gomolyasajtok piciny tornyait.

Négy-ötéves gyerek voltam még, nekem nem sok hasznomat vették. Volt kis kapám, az öntözővíz áradásának néha engedhettem utat. Érdekes, hogy nem féltettek. A Tiszába bele ne essem, éles kapába bele ne essem, a kertészet melegágyának üvegtömbjeibe bele ne bukjam, volt veszély bőven. De nem féltettek, valahogy titkon óvtak, s magamra vigyázni is megtanítottak.

A Holt-Tiszának tanyánk alatti részén horgászgattam, aprócska gyerek. Mennyi halat fogtam: ragyogott a naphal horgomon, az aprócska tűzpiros keszeg, az aranysárga kárász.

De egyik nap messzebbre merészkedtem, oda már nem szívesen engedtek, mert meredek volt a partfal és mély a víz.

Nagyobb gyerekek is horgásztak a közelben, szerencsémre. Mert nagy hal akadt a horgomra, akkora ponty, hogy ki se bírtam emelni a vízből. Kiabálásomra odajöttek a nagyobb fiúk, és nálam ügyesebbek, ők vették partra a halat.

Futottam vele haza, öleltem. Elestem, sáros, poros lett a hal, sáros, földes lettem én is. Elestem, fölkeltem. Öleltem a földet. Átöleltem a Földet.

Bizalom

Úgy mondják: bizalom. Szerintem eredendően bizalommal vagyunk a másik iránt. Míg ez a bizalom, mint egy megroppantott faág, el nem törik bennünk.

Tudod, gyerekkoromban én a rókás dombon horgásztam legtöbbször. A rókás domb nagyapámék tanyája mellett volt, kis kiemelkedés a víz partján. Magaslat az apró gyermeknek.

Rókát ott sosem láttam, de jókora behorpadó lyukat igen. Nagyapám mondta, hogy vigyázzak. Errefelé vadak tanyáznak.

Nem világra szóló horgászbotom volt, hanem egyszerű kis, ócska szerkezet. Kis horog, durva damil, fűzfa ága a bot. Dugó. Szememnek de kedves látvány volt, ha horgász felszerelésem tűzpiros dugóját táncoltatta a hullámzó víz. Hát ha még a hal pedzette! Másként táncolt, ha épp csak kishal úszott el mellette, másként, ha nagyobb hal harapott rá.

Egyedül üldögéltem a rókás dombon, általában egyedül. De egyik alkalommal gyerekek jöttek távoli tanyáról, talán látásból sem ismertem őket. Nézegették tudományomat, majd közelebb is merészkedtek.

Akkorra volt már halam is, vödör volt nálam, abban gyűjtöttem. Tenyéryni halacsákák.

Kérdősködtek és kérdéseikre elmondtam, hogy etetgetem is a halakat, megdézsmálom az állatok búzáját, kukoricáját, azzal etetek. Menj be! – biztattak a gyerekek, hozz még etetőanyagot, majd több hal jön, és kérték, hadd horgásszanak majd velem ők is. Rendben van, mondtam és beszaladtam a tanyára.

Mire visszajöttem, vödömet felborították, halamat ellopták. Hátukat láttam messze, ahogy szaladtak.

Bennem pedig eltörött valami, mint egy faág.

'56

Négyéves ha lehettem.

Túl voltunk már 1956 tragikus napjain is, ami egy gyermek tudatáig, persze, alig jutott el. Egyedül voltam otthon akkor is, a városi házban. Fekete pulikutyám neve nem jut eszembe évtizedek távolából, csak ő volt a társam.

Gyerekként is tudtam, hogy valami történik az országban. Ha nem is az országban, a városban. Katonák jöttek, lovaskatonák. Nem tudom, melyik oldalon állottak.

Fenyegető volt a jelenésük, mert nem a tágas úttesten, hanem a szűk járdán trappoltak lovaikkal. Lovaskatonák.

Nekem anyám megtiltotta, hogy kimenjek az utcára, de a vezényszavak, a lovak lábának ütemes csattogása felkeltették figyelmemet, megfeledkeztem a szülői tiltásról is. Kimentem az utcára. Fel, fel vitézek a csatára! – vonultam a katonák között hangoskodva. Fel, fel vitézek a csatára! – kiáltoztam.

Kinyílt előttem az utca, sok mindent lehetett látni. Volt egy ember a környéken, a gyerekek öröme sárkányt készített, a Tisza gátjáról röptette. Emlékszem sárkánya színeire, emlékszem, ahogy a szél megemeli és röpteti.

Emlékszem, ahogy a szél megragadja és földhöz csapja.

Kinyílt előttem az utca, sok mindent láttam, lakott a közelünkben egy nagyobb fiúcska, valaki berúgatta. Ott feküdt az árokban, láthatóan rosszul volt. Rövidesen érte jött az apja, nadrágszíjjal verte haza. Megborzongtam a látványtól.

Vonultam a katonák után, kiáltva: fel, fel vitézek a csatára! Hazaért anyám, kétségbeesve látta, hogy az utcán csatázom és csatangolok – épp ezekben a nehéz órákban. Szegény úgy megijedt, hogy tehetetlen félelmében pofon vágott.

Így ért véget az én utcai vonulásom. Buksi, jut eszembe ez is, talán így hívták hűségese kutyámat.

Egy kiló rizs

Gyermekkoromból alig emlékszem fájó, kellemetlen emlékre. Megtörtént persze '56, megtörtént a téeszek szervezése. Istállóinkból is elbúcsúzott a lovacska. De a gyermeknek a világ csak játék, játék...

Egyetlen furcsa históriára emlékezem. A hatvanas évek elején lehattunk. Nagypapám szólt, hogy az egyik tanyát, tőlünk nem messzire, lezárták és őrzik a rendőrök.

Többet Ő sem tudott, mondtam neki gyermeki kíváncsisággal, hogy menjünk, nézzük meg. Felültetett a motorkerékpárra és odavitt.

Kordonnal körül volt kerítve a tanyaépület, rendőr őrizte, és azt mondta, hogy vidékről várják a tűzszerek. Talán még az is kitudódott, hogy valaki bombát dobott az udvarra, de az nem robbant föl.

Fantáziámat persze izgatta az eset. De hetekig nem derült ki semmi. Hetek múltán tudódott csak ki, egy-egy elejtett félmondatból, hogy mi történt.

Ebédidőben érkezett egy vendég erre a nevezetes tanyára. A háziak épp ebédeltek, a vendéget is meghívták.

Érzékeny és önérzetes vendég lehetett, mert alaposan szemügyre vette a tányérját, és úgy tapasztalta, hogy neki kevesebbet szedtek. A levesnek is csak a levével kínálták, s nem kínálták a benne főtt rizzsel.

Mérgében szó nélkül felkelt az asztaltól, és otthagya vendéglátóit. A közeli boltba ment, ahol még cukrot, lisztet, sót kimérve árultak. Kért egy kiló rizst. Kimérte neki a boltos.

Nem szólt ő semmit, visszament vendéglátóihoz, és a kiló rizst behajította az udvarra.

Ettől ijedtek meg a háziak, azt hitték, bomba. Ettől ijedtek meg a rendőrök, riasztották a tűzserészeket. Bizonyára a helyzet is robbanásveszélyes volt...

De én átjászottam gyerekkoromat, gyerekhez nem a félelem illik.

Mikrokozmosz

Áll Kecskemét főterén egy szobor, Amerigo Tot szobra. Címe: Mikrokozmosz a makrokozmoszban. Nehéz ezt a szobrot elmondani. Úgy képzeld el, mintha a makrokozmosz egy anyaöl lenne, és tartaná ölében, ölelő karjaiban gyermekét, a mikrokozmoszt. A két tömb csak méretében tér el, formájában azonos, mintha vonatvasak, vasúti ütközők mintáznák a szobrot.

Durva, éles, érdes felületek.

Minden durva, minden éles, minden érdes a szobron. A szobor-egész mégis szép, mégis kellemes, mégis harmonikus, azt üzeni, hogy a nagyvilág és a kisvilág találkozása oly békés, oly békességes az életünkben.

Állok a szobor előtt és tanító édesanyámra, földműves édesapámra gondolok. Akiktől oly sokat kaptam, akiktől a nagymama-arcú tanyák élményét kaptam, bolgárkertész nagyszüleimre gondolok.

Csongrádra gondolok, első tanítóimra, tudós gimnáziumi tanárimra.

Szegedre gondolok, szülővárosomra. Szeged kultúrájára, Juhász Gyulára, a szegei fiatalokra, kortársamra, Baka Istvánra.

Budapestre gondolok, az Eötvös-kollégiumra, ahol együtt voltunk nemzedékemmel Ménesi úti ménesben. Jobb kezem felől egy japán fiú, bal kezem felől egy mongol, egy indián, egy vietnámi.

Sok verset megírtam, sok verset kigondoltam és elveszítettem az időben.

Ültem például egyszer a Tengerparton, Hvar szigetén, úsztak a hajók, s az én képzeletembe is beúszott egy verssor: tanyák a Tenger kikötőjén.

De ezt a verset nem írtam meg soha.

VLADIMÍR HOLAN

Sorok I

(VERŠE)

Nem, nem, legyen az bár csönd
vagy bosszú, itt nem a távolság a fontos,
nem az, hogy az emlékezésig
feledünk... A szerelem
a jövő számára a jövő által
vesz el... Az ártatlanság is
a névtelenséget viszi táncba...

Igitur I

Ahhoz, hogy a férfi magánya
megszólalhasson, e magánynak
ismernie kellene a hallgatást.
Ha a megelőzőből ki akarja
választani az összhangzatot,
a magzat feje nem ítélni el
a szeméremtest gyökerét.
De ő (a férfi), hogy az lehessen,
amivé a megszűnésben lesz,
épp ma mondott le
az életről...

A cseh Vladimír Holan a mi József Attilánkkal egyidős: szintén 1905-ben született (megh. 1980-ban), s körülbelül a jelentősége is az a cseh költészetben, ami József Attiláé a magyarban.

Lehet

(MOŽNÁ)

Lehet, hogy az egyidejűségnek
teljes egészében a
kontúr a fontos.
Lehet, már a teremtés előtt
létezett, s most a jelent
hozza mozgásba.
Persze, a gyorsított szorongásban,
a bizonytalanság félelmében
az azonnali pontatlanság is lehetséges...

Tovább

(DÁL)

Kicsalogatva lenni azáltal a véletlen által,
amit a sors tett lehetetlenné –
ezt hívják szerelemnek.
S kancsalul titkolózva, nem titkot őrizve,
így hívják majd továbbra is,
anélkül, hogy megkérdéznék:
halott nő halott férfinak miért hazudik...

Vagy talán valaki valamikor már látott
szánakozó kalapácsot, vagy hízelgő kést
a borgőzös férfi kezében?

Portré I

(PORTRET I)

Mert nem tukmáltad rájuk a részvétedet,
megkérdézik tőled: te még élsz?
Mert másokkal kell együtt élned,
az életnek háttal álló gyakorlat
így szól: Csak én vagyok az!
S mégis még mindig
útjukban vagy,
pedig bár napjában gyakran,
az öröklétben egyáltalán
nem vagy úttalan...

Introitus vaginae I

Ha a folyó a tengerbe hatol,
benne a tenger megtér a forrásához.
Szerintünk hátrál,
csak hogy a pokolból kifelé, amely
szorongatott helyzetben van,
s közben az ösztöneink
oly hatalmasan lakoznak,
hogy szinte álmodjuk őket... Így aztán
bizonytalan perc az őspere.

Pusztító bőség az élet...

Miért?

(PROČ)

A gyermek mosolya... Igenel? Elvet?
Mit tudunk ebben a szeretet nélkül
világban róluk? Ebben a világban, ahol
mintha örülni is félelemből
örülnénk? Ebben a világban, amely
már azzal is vétkezik, hogy
a pusztulásból való élet pártján áll,
azaz a pusztulásén.

A magány is alku... Minek hát alkudozni?

In valle lacrimarum I

Ez az a perc, amikor már
nincsen választás. Úttalan út van.
Ez az a perc, amikor a dolgok és a virágok
álmodban hallani vélnek valamit.
Ez az a perc, amikor a sors
hazudik vagy szimulál,
bebeszéli magának, hogy ő a végzet,
strici lesz belőle, olyan fickó,
ki gyakran van válságban. Ez az
a perc, amikor a szerelmet
a valótlanságban érzük tetten...
Na és a bűnrészesség egyes,
többes vagy általános számú vajon?

Betegség alatt

(ZA NEMOCI)

Pusztán az érzékeinkkel élünk.
Igazoltan vagy igazolatlanul.
Az érzékeinkkel, melyekhez néha
harmadik személyben szólunk,
mert nem lehet nekik hinni,
akkor sem, ha pontosan érkeznek,
s akkor sem, ha csak rövid időre jönnek,
vagy számításból örökre itt maradnak...
Így hát nekünk, kik megöregedtünk,
korán érzékezik a semmi...

Mint a gyerekek

(JAKO DĚTI)

Hogy a nők jelenléte bármikor? Ó, nem!
Az a valami, amit együtt élünk át,
szerelemellenes szerelem is lehet.
Csak a fájdalomban vagyunk gyerekek:
anyánkat keressük. A gyerek ilyen:
nem tudja, s máris sír!
Mi sem tudjuk, de mi csak azután
sírunk...

Halhatatlanság

(NESMRTELNOST)

Belépni magunkhoz, megtalálni
s megvalósítani magunkat,
anélkül, hogy a másra irányuló
szerelmünkben jelen volnánk,
ez az élet elutasítása...

Akkor hát hová legyünk, ó, hová?
Hisz már minden, mi láthatatlan,
itt van a láthatóban,
s mintha maga a halhatatlanság is
a haláltól iszonyodna...

Meddő virág

(PLANÝ KVĚT)

Ön szerint, hölgyem, ki csak
bizalmatlanul nyílik meg mások előtt,
lehet szeretni s viszonzásra
nem vágyakozni? Ha igen,
azok, kik így szeretnek,
miről maradnak le:
a kérdésről vagy a kísértésről?
S azért, hogy ne érezzenek hiányt,
kit vesznek maguk közé?
Itt van ön? S ott van-e egyáltalán?

A fiú

(HOCH)

Egy fiú így szólt hozzám: „Uram,
arról írjanak, amit
a nyári vendég a téli estéken
nem vett észre,
s ne hagyjanak ki semmit...
Sok érzékünknek semmi köze
az ijedelemhez... Ezek az érzékek, tudja,
csodálkozásból döbbenetbe esnek,
s mitsem értenek a tegnapi napból...
S mit csináljunk a sokaknak szóló
vázlatfüzettel s a mindenkinek készült
festményekkel? Mi itt a szükségszerű?
S mért legyünk hálásak annak,
akit már sohasem látunk?
A színházban, amikor elkezdődik a játék,
mért húzzák föl a függönyt?”

Idegének

(CIZINCI)

„De hisz csak rosszat álmodtál,
ne sírjál, amitől félsz, az nincsen!”
mondogatjuk csak azért is,
hogyan ne tudjunk róla,
lapulva bár, de ne lássuk
az iszonyatot, s hogy végül majd már
az ablakot se merjük kinyitni...

Idegének vagyunk!
Idegének, háziőrizetben!

Ima

(MODLITBA)

Tudsz róla, anyám, hogy a hajdanvolt fiad
megint sírogat? Hiszen te annak,
ami még nincsen, s így megszületendő
(s e születés legyen bár pusztá meghálás)
azt is majdnem megengeded, hogy
teljesen elfeledjen...

Ó, te, akit soha senki nem érthet meg,
ha csak valaki meg nem szokja, azaz
el nem veszi a lényed, téged, akit
második szüzessége újra
megajándékozott saját magával...
Ó, anyám, mit mondasz, amikor hallgatsz?
Hiszen így arra se kerülhet sor,
hogy hajdanvolt fiad
önmagával találkozhasson.

Nem szükségesek

(NENÍ TŘEBA)

Milyen szívvel, milyen lélekkel,
milyen elmével és fölényvel,
nem kívántan és akarata ellenére,
minél vakabban, annál tisztánlátóbban
keríti hatalmába a változékony
érzékiség a pontosan érkező kedvest?!

Az örülethez nem szükségesek ketten...

Férfi a nőhöz

(VY)

Maga, igen, ki bátortalanul
tetvesedett el, s hálásan is,
amiért nem olyan nagyon magányos!
Maga hirtelen, és mintha szándékosan,
és mint az, ki észbe kap éppen,
aztán nem tud magával mit kezdeni,
mert nem tudja, mi következhet!
Maga, ki a befejezetlent is
megtartja magának! Maga,
ki azt mondta, azt az autodidaktát
soha nem felejtí el!

Az a fal

(TA ZED)

Aztán másról beszéltek,
de nem másként... S akkor hirtelen
meglátta azt a bizonyos falat,
a valamiképpen szükségszerűen
itt növekedőt, bár e növekvés
a kurvák, stricik és spiclik
titkos jeladására történt,
azaz a fal aránylag fiatal volt,
hivatalos engedéllyel, tehát csak
rövid időre épült, s mégis olyan volt,
mint ami saját romlását kéri...
S hogyha kérése nem lett volna
végleges, nyújtózna tovább a térben...

A férfi és a nő

(ON A ONA)

Úgy tűnt, a férfi
csak addig nagy gyónó,
amíg az irónia szivélyes,
s eltűri,
hogy a meg nem álmódott
elpusztítsa az álmot...
De ő fűtyült az ígéretekre,
s kis híján elérte:
a halál
a szenvedély lendületében
se vétsen az igazságos
irgalom ellen...

Exodus

Ha valamit nem látunk előre,
a sorsot segítjük vele,
s feleslegesen,
mert ha mondjuk
az idő érettségéhez
nem egész öt év hiányzik,
a sors azt az öt évet is
kénytelen túlélni,
a rovásunkra, de nálunk nélkül.

Milyen sáros és tócsákkal teli
a galagonyakerítés melletti út!

TŐZSÉR ÁRPÁD fordításai

WISLAWA SZYMBORSKA

Egy történelembe keveredett kutya mondja

*Vannak kutyák és kutyák. Én kiválasztott voltam.
Jó papírjaim voltak és farkasvér keringett ereimben.
Fenn laktam a hegyen, beszívtam a tájak illatát,
a napsütötte rétekét, eső-áztatta fenyvesét,
s a rögökét, melyekre hó terült.*

*Rendes házam volt és voltak szolgálaim is.
Etettek, bundámat mosták, le is kefélték,
szép sétákra is vittek gyakorta.
De tisztelettel, nem bizalmaskodón.
Mindenki tudta jól, kié vagyok.*

*Gazdája lehet minden rühös kuvasznak.
De vigyázzunk – csínján a hasonlítgatással.
Az én gazdám egyetlen úr volt a maga nemében.
Jó nagy nyája volt, amely lépéseit követte
s ijedt csodálattal bámulta őt.*

*Rám meg rosszul palástolt
irigységgel mosolyogtak.
Egyedül nekem volt jogom
magasba ugrálva üdvözölni őt,
csak nekem volt jogom fogaimmal nadrágját húzni búcsúzáskor.
Csak nekem volt szabad
fejemet térdére hajtva
simogatásért és fülcibálásért folyamodnom.
Társaságában csak én tettethettem az alvást,
ilyenkor odahajolt és valamit suttogott nekem.*

Másokra sokszor hangosan haragudott.
Morgott, vicsorgott, csaholt is rájuk,
s fel-alá szaladgált a szobában.
Azt hiszem, csak engem szeretett,
és rajtam kívül soha senki mást.

Voltak kötelességeim is: várni, bízni benne.
Mert csak rövid időt töltött velem és hosszasan másutt.
Hogy mi kötötte őt a völgyekhez, nem tudom.
De kitaláltam, hogy sürgős ügyei voltak,
nem kevésbé sürgősek,
mint nekem a macskák kergetése
és minden másé, ami sürgéstelen mozog.

Különbözők a sorsok. Az enyém hirtelen változott.
Ez egy olyan tavaszon történt,
mikor ő nem volt velem.
Furesza szaladgálás kezdődött a házban.
Autókra rakták a szekrényeket, mind a bőröndöket.
Kerekek csikorogtak lefelé,
majd elhaltak a kanyarban.

A teraszon szemét égett, lim-lomok,
sárga ingek, karszalagok fekete jelekkel
és rengeteg széttépett karton,
amelyekből zászlócskák potyogtak ki.

Félrevonultam ebben a felfordulásban,
inkább csodálkozva, mint mérgesen.
Ellenséges pillantásokat éreztem bundámon.
Mintha csak gazdátlan kutya lennék,
erőszakos csavargó,
akit söprűvel kergetnek el a lépcsőkről.

Valaki letépte ezüst nyakörvömet,
valaki felrúgta napok óta üres tányéromat.
S végül az utolsó ember, mielőtt elhajtott volna,
kihajolt a soffőrülésről
és kétszer is belém lőtt.

*De nem talált el úgy, ahogy kellett volna,
mert még hosszasan, kínosan haldokoltam
elszemtelenedett legyek döngése közben.
Én, aki uram kutyája voltam.*

Lengyelből fordította: GÖMÖRI GYÖRGY

SZATHMÁRI ISTVÁN

A határ

Mert nekem rács kell, mondja a férfi, határ, hogy átlépjem azt, hogy átkússzam a fenyvesek és a bokrok alatt, másszak a vajpuha, de szúrós földön, lapuljak, ha úgy hozza a sors, a barna, egészen barna, berozsdásodott túlevelekhez, hogy érezzem lüktető szagukat, és számban az ízt, és közben odafönn kergetik egymást, fogócskáznak a fellegek, és tikkadt meleg van, igen, és csak zizegés mindeütt, zizegés, meg hogy pattannak a tobozok, csak úgy, egymás után, mint télen a jég a tavon, amikor már alig van valaki, valami, alig a ködös, fehér tájban, és a lékek sem látszódnak már, csak tudja az ember, tudja, hogy vannak, léteznek, igen, és mindenféle bogár meg hangya araszol a kezemen, az arcomon, és csorog rólam a verejték, tűnik el gyorsan a levélszőnyegen, mely hullámos kissé, hepehupás, mert lyukak is vannak meg mélyedések a testem, a mozgó, igyekvő, ficánkoló testem alatt, melyekbe esni is lehetne, kerülni talán, de ez mégse történik meg, mert egyszer vége van ennek a vonalnak, sávnak, a határnak, igen, és néha holmi madár jelet ad, hosszan vagy tétova-röviden, mélabús tútút vagy ijedt rikkanást, és akkor dermedek, dermedek, még a lélegzés is elakad, behunyom a szemem vagy kikerekítem én, függ, attól függ, meséli a férfi, mit is akarok, határt mászni, kúszni, vagy csak úgy játszadozni vele, és azért inkább nyáron teszem, augusztusban vagy júliusban a legszebb, a vágynak is megvannak a maga hónapjai, uram, megvan a maga ideje, sőt napja, ismertem egy lányt, aki csak akkor, akkor tudta tenni, mielőtt megjött volna neki, hisz érti, mondja a férfi, érti ugye, hisz férfiak vagyunk, és néz rám nagy, sötét szemeivel, és a bajusza egy pillanatra sem rebben, és a ráncok, az alig láthatóak, az arcán, megvannak szépen, nincs rángatózás, lőtás-futás, kiszaladás a nagyvilágba, akár egy Buddha, Buddha ülne velem szemben a piciny szobában, de tudom, hogy nem az, nem lehet, és akkor remegett, rázkódott a lány, mondja, szinte kocogtak a fogai, és karmolt és vésett, követelőzőtt nagyon, körmei szántották a testem, és már nevetett, kacagott valami különös, hátborzongató hangon, meg dobálta magát, szemeivel semerre sem nézett, egy érző, élvező pont lett úgy egészen, és jó volt ez nekem, az elszabadult, kiszabadult vágy, akár a palackból a szellem, hogy mekkora szellem és mekkora palack, és tudtam, a vége, a vége az lesz, ennek a szinte végtelen lúdbőrözésnek, igen, hogy előbuggyan a piros, az ő piros vére, és akkor csak ütések lesznek, áramütések meg sírás hosszú, hosszú perceken át.

Hát így van ez, uram, így nekem a férfi, néha olyan, de olyan jó érezni a föld mindent átható, átítató szagát.

És ennek a lánynak lelkész volt a kedvese, uram, akit ugyanúgy foglalkoztatott a határ, mászott, kúszott, élvezkedett ő is, onnan is jött, a túlsó oldalról, igen, amikor én még amott voltam, nem oly komplikált ez, nem, dehogy, tömzsi volt és erős, mintha nyaka nem is lett volna, régi vasutas kabátban és sapkában járt, nyikorgós, kiszáradt bakancsban, a szemüvege állandóan ködlött, mintha nem akarna, szeretne mindeneket látni, de ezt csak én gondoltam akkor, mert emígy egyszerű, elemi ember volt ő nagyon, az arca még borostásan is piros, a szalonnát szerette, meg a füstölt kolbászt, a halról, a halakról igen rossz vélemény volt. És hát szert tett a már említett lányra, erre a finom, úri nőre, akinek a bőre, akár a pergamen, látni lehetett az arcán a cérvékony ereket, mint márványok ereit a napon, a szeme kék volt, tejesen az, és sűrű, vörös haja a vállára omlott, az a rengeteg haj ezen a lányon, mert inkább lánynak néztem, tartottam őt, ahogy ment az utcán, csak úgy hullámzott, örvénylett utána, és a csípője is finom volt, igen, hogy ringott, a formás lábak fölött, jelenség volt kérem, nem vitatható, és ekkor jött a lelkész, akit egyszerűen csak papnak szólítottunk, átlépve, kúszva, ugorva a határt, vastag, füstszagú kabátban, nyikorgó, zsírral puhított, seszínű bakancsban, és belebotlik a nőbe, a hullámzó, illatos lányba, akit én csak távolról figyeltem, és teszi neki a szépet, úgy elemi, bumfordi módon, és a szemüveg az orrán csak ködlik, ködlik, igen. És a szépsörényű lány kacarászik elégedetten a korzó frissen locsolt kövein, és már látszik, célba jut a lelkész, így bizony. És már ott ül a család könyvtárszobájában, ahol a szigorú apa szinte a sarokba szorul, és korszóból issza a halványszínű bort, amiről azt hittem, így nekem a férfi, valami bodzaszőrp féle, mert eszembe se jutott, hogy itt inni is lehet. Mert jártunk oda mi is, én és a barátnőm, néha hetenként többször, hisz a határugró lelkész ismerkedni akart, és csevegtünk sokat, és a lelkész már hozzájuk is költözött, igen, a barátnőm nem szerette a pap triviális lelkét, mégis jött velem, néztük a könyvet és a tévét, és én néha a vörös hajú lány profilját is néztem, és elképzeltem, milyen is lehet, úgy ruha nélkül, persze, és erősen dobogni kezdett a szívem, majd rá gondolok az ágyban, igen, igen, győzöttem magam, és a lelkész, mintha megérezte volna, ivott a szalmaszínű borból majd megfogta a kedvese lábát, szétfeszítette kissé, és lassan, óvatosan az ölébe túrt. A barátnőm félre akart nézni, mégis ott maradt az a nagy barna szeme a lányon, a szigorú apa felköhögött a távoli sarokban, és hirtelen olyan, de olyan süketítő csend támadt, hogy fel kellett állnom, tettem pár lépést az ajtó felé, és azt hittem, tényleg azt hittem, meghalok.

Egyszer vasárnap délelőtt feljött hozzánk a lelkész, bor volt az asztalon, éjszaka nagy bulit csaptunk, sokféle kaja, afrikai fiúk, fűszerek, az egyik lány a csikos szófán táncolt félmeztelen, közben kongák és dobok szóltak, de azért visszafogottan, persze, mert a harmadikon laktunk, sajnos csak béreltük, igen, és hát a határ sem volt annyira messze, sokszor elgondoltam, mi lenne, volna, ha elakadnék, úgy útközben, igen, megállítana egy tüske, vagy faág, és kínlódnék, mint

valami sérült féreg, bogár a senkinek, a semminek a földjén, de akkor délelőtt mégsem ez foglalkoztatott engem, néztem a lelkészt, ahogy az üveghez nyúl és akaratlanul fellöki azt, és kiömlik a bor az asztalra, a furnéros lapra, és ő iszik valami egészen furcsa pőzban, majdnem guggolva, issza, szürcsöli a nedűt, szinte kétségbeesetten, már-már elveszetten, igen.

A lelkészt, mint már mondtam, nem szívelte a barátnóm, mégis találkozott vele, és a vörös hajút sem kedvelte igazán, azért sétálgattak néha. Talán igazából a szigorú apa kellett volna neki, de ő elzárkózott nagyon. Rosszalló tekintetét árnyékba bújtatta, és néha láttuk, hogy rohan a házak tövében, sapkáját levevé hangosan beszél.

Különös idők voltak ezek, uram, nem is tudom, miért is mondom el önnek, lehet, hogy ön is csak egy egyszerű rács, igen, és a vörös nő hirtelen hízni kezdett, már azt hittük, babát vár a kedves, de nem, édesség volt a dologban, és néha ő is futkosott a falak tövében és nézte az eget, közben a lelkész füstös kabátjában, csikorgó bakancsban itta a felesek sorban, egy feles, egy hapták, egy feles, egy hapták, és mintha távoli füttyszóra lesne, mert meg-megnyúlt az arca darab időre, de visszatért mindig, visszajött a pír, és mozdult a keze újból a vén pincér felé.

A Művészklubba jártunk, a színházhoz közel, nem mehetett be oda akárki, uram, ki kellett azt érdemelni, bizony, jöttmentek, menekültek még rá se gondolhattak, mert itt is határok voltak, igen, vonalak, sávok meg hasonlók, mint mindenhol, uram, így nekem a férfi a kicsiny szobában, mert nélkülük nem élet az élet, hisz tudja ezt ön is, látom én ezt magán, persze, hogy látom, és most először elmosolyodik.

A helyiség sosem volt üres, füst, lárma, állandó moraj, szinte hullámozott a padló a lábunk alatt, és a pult is, meg az a pár fehérterítős asztal is, igen, a felvonások között ide ugrottak át a színészek a színházból, kifestett, ripacs arcukról csak úgy csorgott a verejték, remegő kézzel dobták be a felest, megesett, hogy kicsiny üvegekben vitték el az italt, hogy utána ott valahol, a függönyök, ládák és egyéb kellékek között a homályban meghúzzák nagyon. És hát álltak a pultnál, mint már mondtam, egészen rövid időre, cylinderben, frakkban, báli ruhában, nők, férfiak vegyesen, egyszer egy Tarzán is megjelent, csupasz, izzadt mellén kunkorodtak a szőrök, és mintha az idős pincér is csak egy itt felejtett színész lett volna, egy régi darabból, igen, páváskodva, kényeskedve játszott a szerepét, szinte sértődötten járt-kelt a kuncaftok között, hófehér haját percenként igazgatva, sárga műfogait kocogtatva kicsit, csokornyakkendőjét előre bökve, mégis, mikor azt hitte, nem látja senki, nagyokat köpött az apró, ezüstsínű vödörbe.

Hát ide jártunk mi is, meg a lelkész is, aki hamar összejött a szemüveges nővel, akinél többet, azt hiszem, senki se ivott, a helyi lapnál dolgozott, sokszor ott is aludt a koszos kis lyukban, ahol juhszéli híreket írtak, meg embertelen történeteket, és néha kinéztek volna az ablakon, de az valahogy kifelejtődött innen, igen. A lelkész mind többet volt távol, mert nem praktizált, valami tanulmány-

félét folytathatott, nem beszélt erről szívesen, már délelőtt szemezett a pincérrel, a nővel, és itta a felest, egy feles, egy hapták, egy feles, egy hapták, kint meg dolgoztak az emberek, gyerekek mentek iskolába, szerelők másztak a póznákra, rogyant biciklikon postások karikáztak a dűlők felé, orvosok nyúltak aggódva a táskába és a lány szigorú apja is elindult szokásos útjára. A barátnőm elutazott, így nekem a férfi, egy jó darab időre, egyedül voltam a lakásban, a harmadikon, és csöngettek, és jött be a szobába a ringócsípőjű lány, hatalmas hajjal, tejes kék szemekkel, és rengeteg csokoládét hozott, ültünk a szófán és beszélgettünk kicsit, és én annyira keveset tudtam róla, finom illata volt és narancssárga körme, az arca kipirult, száján vastagon állt a rúzs, az ölére gondoltam éppen, és mintha megsejtette volna, mert, ugyan kissé tétován, de megfogta a kezem, az ujjjaival az ujjaimat kereste, és ekkor már én is cselekedni kezdtem, az arcomat a hajába túrtam, mondja a férfi, és úgy éreztem, újból a földön lapulok, a barna, beroszdásodott túleveleken, kúszok, kúszok a határ, a határok felé, és megérintettem a mellét, hogy jöjjön ő is velem, és mind határozottabban tettem, már-már markoltam, igen, és akkor hirtelen felnevetett, azon a különös, hátborzongató hangon, a lány, mondja a férfi, aki csak *akkor* tudott, *akkor*, és szántott a bőrön, véste, véste a köröket, és megbolondult a szoba, a szófa, az ágy, igen, uram, igen, és utána csak faltuk, faltuk a rengeteg csokit.

És ismétlődött ez, havi rendszerességgel, persze, és jó volt ez, uram, jó és különös, pedig én undorodom a vértől, de hát mindent meg lehet szokni, sőt, és a lelkész, akit egyszerűen csak papnak nevezünk, mintha megneszelt volna valamit, fura időpontokban tűnt fel a lakásban, és szaglászott, akár egy nyomozó vagy állat, a barátnőm pedig még többet utazott, idegen nyelvű emberekkel barátkozott, cifra képeslapokat küldött, néha minden szöveg nélkül, igen, micsoda idők voltak ezek, uram, sokszor csak én és a próbababa voltunk a szobában, és vártam, hogy múljék az idő, számoltam a napokat türelmetlenül, naptárt vezettem, akár a kulturált, felvilágosult nő, asszonyok, igen, és a lelkész is mind többet aludt a koszos, kis szobában, akárha ő is határ menti történetek írására adta volna a fejét, azzal a nővel együtt, aki, aki mindenkinél, de mindenkinél többet ihatott, százdioptriás szemüvegével bámulta a lelkész még borostásan is piros arcát, és ki tudja, mit látott, láthatott, látta-e a sapkát meg a nemnyakat, a füstszínű fogakat, melyek csikorogtak néha, ha találkoztunk, a lelkész mindig bemutatott neki, újból és újból, és én fogtam a püffedt nő még püffedtebb kezét, és rossz volt ez így nagyon, és a lelkész tudhatta ezt, mert kajánul vigyorgott ilyenkor, és világos volt, bosszúra készül, de talán még ő sem se sejtí igazán.

Mert nem akartam én azt a hosszú hajú lányt, uram, jött ő magától, igen, és nem tehettem mást, nem is tettem, mert vannak dolgok, amiket kikerülni, elkerülni nem lehet, csak állunk vagy ülünk elébük, Istenem, és utána már kívánjuk, akarjuk nagyon.

És a lelkész egyszer azt mondta, gyertek, sétáljunk kicsit, és mentünk mi elől, férfiak, és utánunk a nők, a párjaink, az épp itthon tartózkodó asszony és a vörös hajú, igen, akik láthatóan önfeledten csevegtek a lombos fák alatt, ki tudja, tudhatja, miről, és akkor mintha ideges lett volna a lelkész, zaklatott, egy férfias mérnöknőt emlegetett, hogy itt lakik, nem messze, igen, és már mentünk is fel hozzá, és egy kifehéritett bajszú nő nyitott nekünk ajtót, valami mackóféleséget viselt, akkor kelhetett fel, a rekamién ott volt az összegyűrt pléd, a másik szobában, mint később kiderült, egy férfi és egy középkorú asszony nézte a tévét, közben az őszülő férfi kötött, csak úgy csattogtak, villogtak a tűk, és a nő időnként morzsolt főtt kukoricát nyomott a szájába, és maga is evett, háborús film ment a tévében, épp a határt keresték, kutatták a katonák, a lelkész a bárhoz lépett és pálinkát vett elő, egy pohár, egy hapták, és így tovább, mi tétován álltuk, mert velünk nem törődött senki, a bajszos nő visszafeküdt, magára húzta a takarót, a barátnőm és a tejes szemű csak hallgattak mélyen, furcsa, rossz érzés kapott el engem és nem engedett, hirtelen feltéptem az ajtót, eszeveszetten rohantam a lifthez, és utána ordítottam, ordítottam hosszasan.

Az éjjel nem jött haza a párom, és a tejes szemű sem jelentkezett. Napokig egyedül voltam, és alig csináltam valamit. Majd levelet hozott a postás, elmentek a városból, igen, és a barátnőm sem jön már vissza, mindez egy levélben, és láttam magam előtt a lelkészt, ahogy kajánul vigyorog. A Művész-klubot is kerültem, pedig most már talán jól is esett volna a puffedt nő még puffedtebb keze. És néz rám a piciny szobában a Buddha arcú férfi, nagy barna szemével, hát érti, ugye érti, hisz férfiak vagyunk, mondja, és a határra, határookra gondoltam újból, a kúszásra, igen, a túlevelek júliusi, augusztusi illatára, uram, és a futó égre a fejem fölött. És utána hallottam, szétmentek ők is, és mentem én is, de ez már nem lényeges. Vagy talán azért mégis, mert más városba, közegbe kerültem, de azért határ mindenhol van, uram, és egyszer a Csarnokban, ahová szombat délelőttönként a haverokkal jártunk, megpillantottam a vöröst, a tejes szeműt, fönn, szinte velem szemben a galérián, ahogy világoskék kalapban, blézerben, nadrágban, hatalmas gyöngyökkel a nyakán véres hurkát evett nagy gyönyörrel, igen, csak úgy fröccsent a zsír a fekete hurkából, és rám tekintett egy pillanatra, és én nem kaptam levegőt, nem jött, jöhetett ki szó a számon, és ő mintha elmosolyodott volna, és utána csak evett, evett csodás élvezettel.

Hát ilyen is van, uram, mondja a nyugodt arcú ember a kicsiny szobában, és én, és én csak hallgatok, és arra gondolok, majd nekem is be kell járnom a piacot, cekkert és táskát kell vinnem, nézni gyümölcsöt, salátát, halat, és fel kell majd mennem a galériára is, igen, mert a fröccs, a fröccs nem maradhat el, de nekem nem lesz ott a kékkalapos vörös, a hatalmas gyöngyökkel a nyakán, nadrágban, blézerben, kékben, nem lesz ott senki, csak meg ne kérdezzem a Buddha arcú férfit, ne, hogy ő mikor, mikor néz majd onnan, a galériáról a határ, a határok felé.

KASS JÁNOS

Bartók

Reismann Mariann megrendítően szép, szuggesztív Bartók portréja a negyvenes évek elején készült, nem sokkal az amerikai emigráció előtt. Az óriási, ragyogó szemek az indulás előtti mély kétségbeesést tükrözik. A filigrán, törekeny mester a várható megpróbáltatásokra készült fel ebben az időben, hiszen ha marad, ha távozik, sorsa mindenképpen óriási döntés elé állította.

A helyben, a hazában való maradás és a nagyvilág kétes ígérete közti ingadozás azóta is e régió súlyos traumája.

Mi várt a nagy mesterre itt és amott?!

Ma már tudjuk, a második világháború borzalma, a bürokrácia csökönysége, a deportálások, a politikusok köpönyegforgatása, az elképesztő korrupció és ennek minden következménye!

A másik véglet az emigráció, az egzisztenciális bizonytalanság, a nyelvi nehézségek, az idegrendszer felőlő stressz, a hazátlanság, a pénztelenség.

Tudjuk, hogy a korabeli politika elviselhetetlen volt a megalkuvást nem tűrő Bartók számára. Elhatározása – hogy amíg a Köröndöt Hitler térnek hívják, azaz, magyarra lefordítva, amíg itt a németek parancsolnak, addig őneki itt nincs ke-resnivalója –, megmásíthatatlan volt.

Állásfoglalása, példája kevés követőre talált. A magyar politika Teleki Pál öngyilkossága után teljesen elveszítette önállóságát, és ellenállás nélkül, mai szemmel szinte érthetetlen apátiával követte a végzete által diktált utat. A sok rossz közül következetesen a lehető legrosszabbat választva sodródott, meg sem kísérelt kimenekülni az örvényből. A cipollai ostorcsapások hatására tehetetlenül és gyámoltalanul várta sorsa beteljesedését.

Bartók műveiben nyomon követhetők a bénultságra, a tragikus eseményekre utalás félreérthetetlen jelei, a kétségbeesés és a reménytelenség motívumai.

1945 augusztusában felrobbantották az első atombombát, és nem sokkal utána, szeptemberben jött Bartók halálhíre. Szinte szimbolikus e két esemény közelsége.

A tökéletes csömör és a reménytelen hazaszeretet ütközött s ütközik ma is. A művek tükrözik a súlyos dilemmát. Bartók sorsa nem volt irigylésre méltó.

A világ megosztottsága mára ugyan megszűnt, de az ellentétek újra, más formában éleződnek ki: a gazdagság-szegénység dilemmája, az afrikai éhezők milliói s íme most a konfliktus az iszlámmal.

A művész megérző képessége, előrelátása súlyos felelősségvállalás is! Hiszen a művészetben kódolva van a figyelmeztetés a veszélyeztetettségre. A művek nemcsak a művészet megnyilvánulási formái, de – akár a madarak énekének – a műveknek is célja van. Hírt hoznak.

Mozart Varázsfuvolája, Bach toccatái, Bartók Concertója üzenethordozók – csak nem hallgatunk rájuk. Ma ugyanúgy nincs rájuk visszhang, mint az elmúlt századok folyamán.

S nemcsak Bartók, de Ady, József Attila és Illyés is arról s azért énekelt, írta műveit, átkozódott és sikoltott, hogy térjünk már észre, álljunk meg a szakadék szélén. Okuljunk már végre a példákon, nyissuk ki a szívünket és nyissuk ki a szemünket. A cipollai ostopattogatásnak, a mézes szavaknak ne engedjünk. Tudjunk a magunk útján járni, és a kegyetlen, hamis próféták igehirdetésének ne dőlünk be.

Bartók zenéje erről szól, egy törékeny, a betegségtől megtámadott ember történetlen jelleméről. Az okos, hihetetlen munkabírási művész kiált és figyelmeztet művészetével. Kortársai közül kimagaslik, a XX. század fölé nő. Halhatatlan életműve a legnagyobbakénak szerves folytatása. Ha a zene nyelve nem elég magyarázat, akkor az intő jel legyen e nagy művész bátorsága, személyes példamutatása, megvesztegethetetlen, gerinces magatartása.

Szavak, feliratok, kivonatok

„Látod, a szavak visszatérnek. Mikor utoljára ültél itt, ebben a szobában, ebben a karosszékben, negyvennégy év előtt erről beszéltél: a trópusokról, a mocsárról, a meleg ködről és az esőről. S az elébb, amikor visszatértél ebbe a házba, az első szavad a mocsár volt, a trópus, az eső és a forró köd. Igen, a szavak visszatérnek.”

Márai Sándor

I.

Hogy vannak-e Bartóknak visszatérő szavai, mondatai, arra a rövid válaszom: igen, vannak. Elsősorban a levelek őrzik ezeket a mindig visszatérő mondatokat, vallomásokat. Azért mondom visszatérőnek, mert amikor leveszem a polcomról a leveleit tartalmazó két vastag kötet egyikét, majd mindig ugyanott nyílik ki. S ahogy lapozom és olvasom az alá-húzott és itt idézendő sorokat, azon gondolkodom, hogy vajon ugyanazt jelentik-e ma, mint tíz, húsz, vagy hetven évvel ezelőtt? Bizonyosan nem. S ha ez igaz, akkor nem a szavak, nem Bartók változott meg, hanem mi magunk: a környezet, a légkör, a körülmények. Röviden: a „viszonylatok”. Hogy igazam van-e vagy sem, azt a kedves Olvasóra bízom, s azt is, hogy ki mit vél kihallani Bartók szavaiból. Hogy érti, értelmezi például a legtöbbet idézett sorait a *Cantata Profanából*, amelyet – hála egy régi hanglemeznek – az ő hangján meg is hallgathatunk: *Szájunk többé / Nem iszik pohárból, / Csak hűvös forrásból*.

E sorok mellett a legtöbbször az egyik levél részletét szokták idézni, amely felerősíti és hitelesíti a kolinda szövegét. Mert Bartók neve és munkássága mellé legtöbbször, mint *epitheton ornans* – mint epikus hősök állandó, díszítő jelzője – a *tiszta forrás* fogalma kapcsolódik. A zenéjét és életpályáját nem ismerők is tudják ezt vele kapcsolatban. Legtöbbször csak ennyit. Ezért is idézem föl most ezt az 1931-es levélrészletet, amely január 10-én Berlin és Budapest között, vonaton íródott, eredetileg németül. A címzett *Octavian Beu*, román zene-történész, aki a bukaresti rádióban *Bartók Béla román zenéje* címmel tartott egy román nyelvű előadást, s amelynek szövegét elküldte Bartóknak. A hosszú válaszlevélnek csak az 5. pontjából idézem a *compositorul roman* (román zeneszerző) minősítésre adott választ, vagyis feleletet arra, hogy mennyire tekinthető Bartók román zeneszerzőnek.

Felfogásom a következő: magyar zeneszerzőnek tartom magamat. Azon eredeti műveim alapján, amelyekben román népzene alapul vagy attól ihletett saját dallamaimat használom fel éppoly kevésbé tekinthetnek engem román zeneszerzőnek, mint ahogyan Brahms, Schubert és Debussy sem nevezhetők magyar, ill. spanyol zeneszerzőknek a magyaros, ill. spanyol tematikát felhasználó eredeti szerzemények alapján...

Ha az Ön felfogása helytálló lenne, ugyanilyen joggal „szlovák zeneszerző”-nek is nevezhetnének, tehát három nemzetiségű zeneszerző lennék! Nos, ha már benne vagyok az őszinteségben, hadd mondjam el Önnek néhány idevágó gondolatomat :

Az én zeneszerzői munkásságom, épp mert e háromféle (magyar, román és szlovák) forrásból fakad, voltaképpen annak az integritás-gondolatnak megtestesüléseként fogható fel, melyet ma Magyarországon annyira hangoztatnak. Természetesen ezt nem azért írom Önnek, hogy ennek hangot adjon, és Ön bizonyára óvakodni is fog ettől, hiszen ilyesmi nem való a román sajtóba. Csak úgy említem meg, mint lehetséges szempontot, amelyet kb. 10 éve ismertem fel, amikor a mi sovínisztáink a leghevesebben támadtak engem állítólagos zenei Scotus Viator-ságom¹ miatt. Az én igazi vezéreszmém azonban, amelynek, mióta csak mint zeneszerző magamra találtam, tökéletesen tudatában vagyok: a népek testvérré-válásának eszméje, a testvérré-válás minden háborúság és minden viszály ellenére. Ezt az eszmét igyekszem – amennyire erőmtől telik – szorgálni zenémben; ezért nem vonom ki magam semmiféle hatás alól, eredjen az szlovák, román, arab vagy bármiféle más forrásból. Csak tiszta, friss és egészséges legyen az a forrás! Az én – mondjuk földrajzi helyzetem következtében a magyar forrás van hozzám legközelebb, ezért műveimben a magyar hatás a legerősebb. Hogy mármost a stílusom – a különböző forrásoktól függetlenül – vajon magyar jellegű-e vagy sem (és minden ezen múlik), azt másoknak kell megítélniök, nem nekem.

*

A következő idézet egy alig ismert levél részlete. Pontosabban Geyer Stefinek szóló – egymás után íródott – két levélről van szó, amelyben az ifjú, 26 éves (és szerelmes) Bartók súlyos filozófiai kérdéseket taglal, a hitről és a végtelenről gondolkodik. Egyébként ezen időszakban (1907 szeptemberében) írta Geyer Stefi számára azt a két tételes hegedűversenyét, amelyik aztán sokáig kéziratban maradt. Ekkor, az „egyetemes korlátozottságra való rádöbbenésében újul ki Bartókban az örök korlátozottságnak gyermekkora óta kísértő élménye”. A terjedelmes levélből csak néhány részletet idézünk:

S melyik ember ismeri vagy fogja valaha megismerni az egész világot? Soha senki! Mert a világ időben is, térben is végtelen. A végtelenséggel pedig véges lény nem fog megküzdeni sohasem. Elhatoltunk az égbolton 130 csillagévnyi távolságra, s meg tudjuk állapítani az ott levő állócsillagok vegyi összetételét vagy esetleges mozgását. De mi ez a távolság a végtelenhez képest!! Hát hogyan merjük egy ennyire ismeretlen valaminek őseredetét még csak meghatározni próbálni is, mint a világ! Itt összetett kézzel kell megállnunk s bevallanunk teljes tehetlenségünket. Tudásvágyunkkal megismerünk belőle térben is, időben is egy keveset; de ez az egészhez képest semmi. Amit pedig sehogyan sem ismerünk, annak létokáról még csak hipotézisekben sem tárgyalhatunk.

De hát az „ember” keménynyakú, büszke egy legény. Nemcsak merészen (vagyis elbizakodottan) szembe[n] áll a végtelennel, sőt még magának is részt tulajdonít belőle. „A lélek halhatatlan!” mondja. Ne firtassuk, hogy mit kelljen léleknek nevezni, csak azt állapítsuk meg, mit jelent az, hogy ez a léleknek nevezett valami halhatatlan. Azt jelenti

¹ Az említett „Scotus Viator” álnéven író R. W. Seaton-Watson angol publicista az 1920-as békekötésig a magyarországi román és szlovák kisebbség, majd az impériumváltás után Nagy-Románia és Csehszlovákia híve volt, ezért kihívta maga ellen a magyar vezető körök ellenszenvét.

ugyebár, hogy időben végtelen – de csak az egyik irányba! Mégpedig előremenő irányba. Azt mindenki kell hogy elismerje, hogy visszamenő irányba nagyon is véges – akkor kezdődik, mikor az ember megszületik! Elképzeli-e olyat, a mi egyik irányba véges, a másikba végtelen?! Ez fából vaskarika! A minnek eleje van, annak okvetlenül kell hogy vége is legyen. Ez azt hiszem olyan színigazság, a mit nem lehet, de nem is kell bizonyítani. Annyira magától értetődő. Valóságos axióma. S ez egyike a legfőbb bizonyítékoknak a lélek halandósága mellett.

De tegyük föl, hogy a lélek halhatatlan. Milyen különös, nagyon fontos és mégis eldönthetetlen kérdések tolnak élénk! Mikor és hol kezdődik a lélek?

Ez a keménynyakú, büszke legény magának is részt tulajdonít a végtelenből, lelkét halhatatlannak véelve és hitében a Gondviselő, vagy legalábbis a világot elrendező Istenre támaszkodva – írja e levélről Pethő Bertalan. – Látja, hogy a gyöngébb ember számára ki-mondhatatlan vigasz a vallásos hit, ő azonban mindenféle transzcendentáló hit nélkül, az elenyészés lesújtó tudatával, de minden önmaga iránti sajnálatot elhárítva vállalja az életet.² Gondolkozzék a »Végtelen«-ről; borzongjon meg tőle, s hajtson fejet előtte. Így, ezzel a sorral fejezi be az első levelét.

*

De sokszor eszembe jutnak azok a visszatérő mondatok, amelyek egy román jóbarát, a belényesi rajz, geometria és zene szakos tanárnak, Bușiția Jánosnak címzett levelében olvasható. A keltezés: 1931. dec. 21.

Mink egészségileg elég jól volnánk, de ezek a rendkívüli állapotok alig viselhetők el. Tulajdonképpen sokkal rosszabb a helyzet most, mint volt közvetlenül a háború után. Akkor az idő múlásától vártuk a javulást, ami kicsi mértékben ugyan, de mégis bekövetkezett. Most már attól sem várhatjuk! –

Nekem egyelőre ugyan nincsenek még személyes gondjaim, de okvetlenül lesznek, ha így haladunk. És még csak azt sem mondhatom, bárcsak lennék itt vagy amott, mert mindenütt a legnagyobb bizonytalanság, gazdasági anarchia! Mennyi szépet tudtam volna még véghezvinni – értem ezalatt a népdalgyűjtést –, de a világ esztelensége megakadályozta.

A sort egy rövid, vidám hangú levél néhány sorával zárom. Ezt 1932-ben Kréta és Alexandria között a Károly király nevű román hajó fedélzetén fogalmazta: *Némileg „honi” levegője van ennek a hajónak, mert pl. borszéki savanyúvizet tartanak, a szendvicsen szebeni kolbász van, sajtként pedig erdélyi juhsajtjélét tálalnak. Szóval én itt Afrika közelében borszéki borvizet ... iszom, és közben a székelyekre gondolok, ottani útaimra.”*

II.

Ha a fent jelzett bartóki-úton (itt és most az emlékek és emlékezések útján) haladunk Székelyföld felé, s onnan visszafordulva Torontál vármegyébe mennénk, akkor elérkezünk a határmenti Nagyszentmiklóásra, amelyik arany kincséről és Bartókról híres.

² In Magyar Filozófia Szemle 1981. 2.

Tallián Tibor monográfiájából tudom, hogy a család Borsod vármegyéből származik: *Denijs Dille* meg is találta az ősokeket Borsodszirákon. Az anyakönyvi bejegyzés s a máig megmaradt sírkövek szerint a XVIII. század végén számos leszármazottjával élt ott Bartók Gergely. Nyilvánvaló, hogy kismemes volt, mint az itteni Bartókok mindegyike.

„Gyermekei közül többen kisebb hivatalokig vitték, muzsikusféle is volt köztük: Bartók Ferenc, Sajógalgóc kántora. Gergely egyik fiát, Jánost, a mozduló idő kiragadta szűkebb hazájából – a hagyomány szerint tizenkét évesen megszökött otthonról, és Győrnél felbukkant az inszurgensek közt, veteránkardját őrizték a családban sokáig – írja Tallián Tibor monográfiájában. Valamiképpen Torontálba került 1820 körül, ott nősült. Elsőszületett fia, szintén János ifjú korában Párdány községben volt gazdatiszt, 1863-ban pedig átköltözött Nagyszentmiklóásra, ahol a földesurak, a szerb kereskedőfamíliából grófosított Nákók földművesiskolát alapítottak; annak lett igazgató-tanítója. Szerb (pontosabban délszláv-katolikus, bunyevác) asszonyt vett feleségül, Ronkovics Matildot, ő Bartók Béla nagyanyja. Kilenc felnőtt kort ért gyermekük közül öt a lány (a nénik, Béla első, hatévesen írt levelében). Hetedik születtje, harmadik fia Ronkovics Matildnak Bartók Béla, a zeneszerző apja. 1877-ben, János halálakor ő vette át a földművesiskolát, huszonnégy évesen. (...)

Idősebb Bartók Béla magasabb mezőgazdasági iskolákat járt, és igen érdekelte a hivatása. A jelek szerint azonban nem csak szakmája művelésével akart a honorációsorsóból kiemelkedni. Hivatásbeli kiválóság a század végi magyar vidéken társadalmilag és társaságilag magasabb presztízshoz alig vezethetett. Ezt kompenzálóan kreálta magának Bartók – mai tudásunk szerint önhatalmúlag – a köznemesi rangot, szuhafői előnévvel.”

Mind Szuhafőn, mind Borsodszirákon éltek Bartókok, csak hogy Szuhafőn nem a katolikus ág, hanem a református ágból. Velük azonosította családját az igazgató. (A nagyszentmiklósi temetőben, édesapja sírján is ez az előnév szerepel.) ifj. Bartók Béla írta, hogy még címeres üvegkészletet is készíttetett, gyermekeit „szuhafői” előnévvel kereszteltette. Maga Bartók is használta ezt az előnevet, kamaszkorában kéziratait úgy jegyezte: Béla von Bartók; 1923-ban második házasságát pedig mint szuhafői Bartók Béla kötötte.

*

Bartók Béla 125 évvel ezelőtt, 1881. március 25-én született a Torontál vármegyei Nagyszentmiklóson. Ám vele kapcsolatban van még egy olyan hely és évszám, amelyet az ő második születéseként lehetne említeni. Ez a hely a Gömör megyei Gerlice pusztá, az időpont: 1904. májusa. Ekkor a 23 éves, vékony, sovány fiatalember vonatra ül Budapesten. Előtte még el kell mondanunk, hogy ide, a világ végére vitet egy zongorát, hogy készüljön a pozsonyi bemutatkozó hangversenyére. Tornaljáról, ahová megérkezett, a következő úton mehetett 4 órán keresztül lovas kocsival: Szkáros, Kisvisnyó, Újvásár, Ratkó, aztán vagy Ratkósebesen, vagy Ratkószuhán át Kopárhegy felől ért Gerlice pusztára, a Fischer család kastélyába. Néhány nap múlva ezt írja édesanyjának: „Tornallyán alig kaphattam egy öreg embert a podgyász leszállítására, annak is kellett hogy segítsék... A környék Tornallya vidékén cseppet sem biztató; lapos unalmas; később kezd érdekesebbé végül széppé válni. Gerlice pusztá (= 2 ház) egy völgykatlanban fekszik. Fekvése határozottan szépnek mondható... A koszt jónak ígérkezik (a kávé nagyon jó). A szobám is szép tágas (jaj de unalmas ezekről írni!!) Barátságosan fogadtak, mindenben előzékenyek akarnak lenni. Most csak 5 leány van itthon 13-tól 30 évig. Éjjel csend van. Nappal is meglehetősen. Még a sétahelyeket kell majd kikapasztalnom.”

A kibédi Dósa Lidi, aki akkor 18 éves volt, itt szolgált. Ráduly Jánosnak elmesélte idős korában, hogy egymás mellett volt a szobájuk. „Örökké hallottam, hogy Bartók zongorázik... Egyszer aztán meghallotta, hogy énekelek a gyerekeknek. Tetszett Bartóknak a nóta, azt mondta, hogy még énekeljek, mert ő le szeretné jegyezni. Aztán hívott engem és kérdezte, hogy jól zongorázza-e? Hát pont úgy vót, ahogy én énekeltem.”

E ratkóvölgyi faluban valaha 58 ház állott, de 1898-ban hat kivételével az egész község leégett, aztán csak kettő maradt, s mikor én ott jártam már egy sem. Alig tudtuk megtalálni a falu nyomát, a kastélyból is csak egy alig észrevehető rom maradt. Kevés, de mégis becses emlék. Hisz oda kell képzelniünk Bartókot a zongorával, Dósa Lidit egy fél dallammal, amely – Kodály fogalmazott így – „megsejtette vele a székely zene különösségét.” Ekkor figyelt fel Bartók igazán a magyar népdalra, és hamarosan meg is kezdi a rendszeres gyűjtést. Hogy milyen eredménnyel, azt fölösleges ismertetnem, hisz mindenki jól tudja.

Mészér Zoltán

Bartók, az abszolút idealista

BESZÉLGETÉS SOMFAI LÁSZLÓ ZENETÖRTÉNÉSSZEL

Bartók Béla kéziratának világviszonylatban legjobb ismerőjének tartják Somfai László zenetörténész professzort, az MTA Zenetudományi Intézetében működő Bartók Archivum korábbi vezetőjét, a zeneszerző készülő kritikai kottaösszkiadásának főszerkesztőjét. A szegedi piarista, majd Baross gimnáziumból indult Széchenyi-díjas akadémikussal, több Bartók-tanulmánykötet szerzőjével a komponista születésének 125. évfordulóján Bartók életművének, szellemi hagyatékának hatásáról, feldolgozásáról is beszélgettünk.

A Bartók halála óta eltelt hat évtizedben mennyire válhatott a három pillérű életmű – a zeneszerzőé, a népzene kutatóé és az előadóművészé – a magyar kultúra szerves részévé? Hogyan sikerült Magyarországnak befogadnia, feldolgoznia, megértenie Bartók szellemi hagyatékát?

Ha azt vizsgáljuk, hogy Bartók kortársai – két legnagyobb pályatársának, Schoenbergnek és Stravinskynak nevét említem mindenekelőtt – milyen hatást gyakoroltak nemzetükre, hol tart ma életműük feldolgozása, akkor azt hiszem, a válasz nagyon optimista. Ez a kis ország nagyon jól tudja és büszke arra, hogy volt egy nagy fia, aki máig – bár ezt olykor-olykor a filmrendezők megkérdőjelezzik – első számú hírvivője a 20. század magyar művészetének. Akkor is igaz ez, ha nem az összes magyar zenehallgató számára egyformán fontos Bartók. Túl a hangversenyre járók körén nálunk nagyon sokan azt is tudják, hogy Bartók Béla nem egészen úgy dolgozott, mint a többi 20. századi komponista, hiszen számára a parasztkultúra feltárása meghatározó inspiráció volt. Még hozzá nem csak a magyar népzene érdekelte, hanem a Kárpát-medencebeli többi népcsoport paraszzenéje is. Sőt, Európán kívüli tájakon, Észak-Afrikában és Törökországban is járt gyűjtőutakon. Hozzáteszem, akkora figyelmet hazájabeli íróktól-képzőművészeketől talán egyetlen más komponista sem kapott, mint Bartók. Nem beszélhetünk Schoenberg- vagy Stravinsky-modellről, van viszont Bartók-modell. Az sem közömbös, hogy Bartók zenéje, ha nem is minden kompozíciója, könnyen hozzáférhető. Ami a zenehallgatók tágabb közössége számára különösen fontosnak bizonyult: már a '70-es években megjelent művei-

nek hanglemező-összkiadása. Ha ma például egy vidéki iskola be akarja mutatni diákjainak a kevésbé ismert Bartók darabokat, egyáltalán nem lehetetlen, hiszen a Bartók hanglemező-összkiadás CD-n is kapható. Vagy egy másik aspektus: Bartók népzenei hagyatékának java jól ismert, mára megjelent. Nemzetközileg úttörő német, amerikai és más etnomuzikológusok gyűjtéseiből nincs annyi (néha párhuzamos) kiadás, mint Bartókéból. Ha pedig zongoraművészi életművét nézzük: az a tízórányi felvétel, amely Bartók zongorázásáról-kamarazenéléséről fennmaradt, 1981 óta bárki számára könnyen hozzáférhető hanglemezen. Ez nem mondható el Stravinskyról vagy Schoenbergéről, az ő játékok-dirigálásuk dokumentumai még nem jelentek meg rendszerezve, összkiadásként. Alapjában véve tehát nagyon sok pozitív, előremutató dolog történt Bartók életművével az elmúlt évtizedekben.

Hol tart Bartók kottáinak kritikai összkiadása?

Ezt a témát érdemes kicsit alaposabban körbejárni. Az a tény, hogy egy zeneszerzőnek van-e összkiadása, vagy nincs, rangját jelzi. Többféle okból indokolt az összkiadás. Bach, Mozart és a többi nagy komponista műveinek helyes interpretációjához természetesen szükséges a mértékadó és hiteles kotta, a kritikai összkiadás. De ezen túl a minden zenei könyvtár polcain egymás mellett sorakozó összkiadások valóban a klasszikus értékű életműveket szimbolizálják. A kritikai összkiadások megszületése a 19. század közepén azzal indult, hogy alakult egy Bach Társaság, amely elhatározta: kiadja a nagy barokk komponista valamennyi művét. Ezt mások is megirigyelték, és Mozart-, Beethoven-, Schubert- és egyéb összkiadások megjelentetését is elhatározták. Az életmű-összkiadások kezdettől fogva nagyon különböző minőségűek voltak. Akadtak közöttük tudományos apparátussal elkészítettek, de nagyon kommersziálisak is. A régi Bach-összkiadás, a *Bach Werke* köteteit – bár még nem a szó mai értelmében *kritische Gesamtausgabe* (kritikai életmű-összkiadás) – máig használjuk, elkészítésekor kiváló szakemberek fogtak össze. Vele szemben a első, régi Mozart-összkiadás voltaképpen csak összehordta a kompozíciókat. A könyvtárakban ott sorakoztak ezek a Mozart-kötetek, de minden jó zongorista és karmester tudta, hogy ha a legmegbízhatóbb kottaszövegre kíváncsi, azt más kiadásban fogja megtalálni. A II. világháborúig csak a nagy reneszánsz, barokk, klasszikus és egyik-másik romantikus szerző életművéből készültek összkiadások.

Nem azzal kapott új lendületet a munka, hogy kaput nyissanak a legújabb mesterek életművére is, hanem inkább új összkiadást akartak csinálni Bachból, Mozartból és a többiekéből. Ezeket a háború után Németországban kezdték el, *Neue Bach Ausgabe*, *Neue Mozart Ausgabe* stb. („új kiadás”) sorozattal. Szükség volt rájuk, mert a II. világháború során a bombázások, tűzvészek során kéziratok semmisültek meg vagy tűntek el, áttekinthetlenné vált, hogy hol vannak a legfontosabb források. Emellett végre igazán megbízható kottát akart adni a zenetudomány a gyakorló muzikusok kezébe. E modern kritikai kottakiadások szerkesztői a Biblia-kutatásban és az irodalomtudományban kikristályosodott filológiai módszerekkel dolgoztak. A régi mesterek mellett azonban hamarosan felmerült a további nagy komponisták összkiadásainak kérdése. Az első 20. századi komponista, akinek összkiadása megindult, Arnold Schoenberg. Ez azért is jó választás volt, mert a műfaj mesterei elsősorban a német zenetudósok soraiból kerültek ki. A következő lépésekkel már baj volt, mert ahelyett, hogy a 20. század hasonló rangú klasszikusai, tehát Bartók és Stravinsky kerültek volna sorra, inkább a következő vonal szerzőiből (Szymanowski, Hindemith stb.) kínálkozott lehetőség arra, hogy összkiadás indulhasson. Stra-

vinsky még élt, nem zárult le az életműve, bonyolult jogi szituációk is nehezítették volna a munkát. Bartók 1945. szeptember 26-án meghalt, de hagyatéka fizikailag is kettészakítva, részint Amerikában, részint Magyarországon (és egy sor további könyvtárban, magán-archívumban) volt fellelhető. A hidegháború a kultúrában is jelen volt. Nemcsak a hivatalos Amerika-ellenességre gondolok, hanem a jogdíjakkal kapcsolatos problémákra is. Halála után Bartók néhány olyan vezérhajó-művével, mint a zenekari Concerto vagy a 3. zongoraverseny, rendkívül népszerűvé vált. Schoenberg életművéből sokáig semmi nem volt olyan népszerű, mint egy sor Bartók-kompozíció. Vagyis Bartók esetében nem csak csurrant-csöppent a jogdíjából, mint életében, hanem komoly bevételek keletkeztek a kottakiadásból, a koncertekből és hangfelvételekből. A kérdés az volt, hová kerüljön ez a pénz. Bartók idősebbik fia, ifj. Bartók Béla Magyarországon élt, özvegye, Pásztory Ditta is hazajött Amerikából, fiatalabbik fia, Bartók Péter viszont amerikai állampolgárként az Egyesült Államokban maradt. Bartók kiadói közül kettő a nyugati féltekén működött, a magyar állami zeneműkiadó viszont örökölte a régi hazai kiadók jogait. Sokaknak – beleértve a Magyar Nemzeti Bankot is – érdeke fűződött hozzá, hogy merrefelé kanalizálják a befolyó pénzeket. A legkevésbé fontos szempont volt, hogy a Bartók-összkiadás érdekében összefogjon a két oldal. Ezt azért állíthatom, mert 1963 óta dolgoztam a Bartók Archívumban egészen tavalyi nyugdíjba vonulásomig, a Bartók-összkiadás főszerkesztőjeként jelenleg is itt vagyok, így pontosan tudom, hányszor tettünk kísérletet arra, hogy megértessük a kultúrpolitika irányítóival, amerikai partnereinkkel, jogvédőkkel és ügyvédekkel, az amerikai archívum vezetőjével és a családtagokkal, hogy miért fontos a Bartók-összkiadás.

Függetlenül attól, hogy volt-e hozzájárulás, vagy nem, az összkiadást elkezdttük előkészíteni. Ennek a munkának része volt a fiatalabb kutatók, a majdani kötet szerkesztők szemináriumszerű felkészítése. Az 1980-as években OTKA és más pályázatok révén kaptunk szerény anyagi segítséget. És meg kellett nyernünk a család, a jogörökösök támogatását. Egy hosszú és bonyolult történetet szeretnék röviden elmondani úgy, hogy senkit ne bántsak meg vele. Megértettük Bartók muzikus-érzékű fiával, a Floridában élő Péterrel, hogy a Bartók-kottakiadásokkal sok probléma van. Hogy jelentős magyar nyelvű vokális művek úgy jelennek meg az Universal kiadónál – többek között a Cantata Profana vagy az Ady-dalok is –, hogy nincs a kottában magyar szöveg, csak a gyakran elég siralmas német, angol, esetleg francia fordítás, ami ma már nem nagyon vonzza az előadókat. Ezekben a kommerciális kottákban hanghibák is maradtak, bár a kiadásokat maga Bartók látta-javította. Bartók Péter felismerte a problémát, ezért amikor egy-egy kiadás kifutóban volt, vagy a copyright-ot meg kellett hosszabbítani, és megkérdezték őt a kiadók, akkor ellenőriztette, akad-e javítanivaló a kottában. Ha volt, elküldte a kiadónak, és egy idő után már *Revision Péter Bartók* felirattal jelentek meg a kották. Bartók Péter ugyan nem zeneszerző, de szakmuzikusokkal veszi körül magát (éveken át én is sok mű revíziójáról leveleztem, élőszóban is beszéltem vele), sok oldalról kap szakmai információkat. Valamikor a kilencvenes évek közepén felismerte: legfontosabb élethivatása az, hogy apja műveinek kereskedelmi forgalomba, a muzikusok kottapultjára kerülő kiadásai hibátlanok legyenek. Ha ezt megcsinálta, utána jöhet majd az összkiadás. Vagyis, jóllehet az összkiadás terveit nem ellenzi – majdnem alá is írt egy ezzel kapcsolatos megállapodást a Magyar Tudományos Akadémiával és az egyik nagy kiadóval –, végül úgy gondolta, a legsürgősebb

az, hogy előbb ő revideálja a kommerciális kiadásokat. Egyébként rengeteg pénzt áldoz ezeknek a revízióknak előkészítésére. Revideált kiadásai még nem ölelik fel a teljes Bartók-életművet, de már nagyon sok kompozíció megjelent. Ezek mindegyike jobb, mint a korábban hozzáférhető Bartók-kotta volt.

Ezzel a vokális művek magyar nyelven is hozzáférhetővé váltak?

Akadnak azok is a revideált kották között, amelyek egyébként ma már részben magyar kiadónál, esetenként Bartók Péter saját kiadásában, a Bartók Records-nál látnak napvilágot. Minden, ami így megjelenik, nyereség, bár van néhány kiadása, amely a muzsikuskok egy részét inkább provokálja. Ilyen például a Brácsaverseny kérdése, amit Bartók csupán nyers fogalmazványként írt le, a mű teljes kidolgozásáig és főleg hangszereléséig már nem jutott el. Serly Tibor, aki jól ismerte Bartókot, befejezte a Brácsaversenyt – ahogyan egyébként Mozart halála után Süßmayr is befejezte a Requiemet. Azért említem ezt a példát, mert a probléma nagyon hasonló. Hosszú ideig tudomásul vette a világ, hogy Mozart Requiemje olyan, amilyen; Süßmayr és mások is rajta hagyták kezük nyomát. Pár évtizede elhatározták a dirigensek és a kiadók, hogy talán nem kötelező mindig ugyanígy játszani a Requiemet, talán lehetne jobb rekonstrukciót készíteni. Különböző szakemberek, zeneszerzői képzettségű Mozart-kutatók újabb Requiem-változatokat kezdtek írni, és mára nagy a zűrzavar. Nos, valami ilyesmi történt Bartók Brácsaversenyével: különböző brácsások – egyikük például Erdélyi Csaba, Amerikában professzorként dolgozó kollégánk – megcsinálták a maguk verzióját. A brácsások körében ugyanis futótűzként – bár nem teljesen legálisan – elterjedt az a néhány oldalnyi fotokópia, amely az eredeti Bartók-kéziratot tartalmazta. Többen rájöttek arra, hogy Serly nem pontosan azt dolgozta ki, ami Bartóknál olvasható, lehetséges, hogy a hangok egy része javítandó, és másképpen is meg lehetne hangszerelni a Brácsaversenyt. Vesztemre felhívtam Bartók Péter figyelmét erre a problémára. A kérdés első fele jól sült el, mert csodálatos faksimile kiadást hozott létre, amiben a Bartók által írt kottalapok gyönyörű, színes reprodukcióban olvashatók. Ő maga írt hozzá rövid előszót, én pedig egy valamivel hosszabb tanulmányt, ami minden lényegeset elmond arról, hogy mit hagyott örökül Bartók. A fogalmazványt Bartók Péter asszisztense, Nelson Dellamaggiore átírta modern kottába. Ezzel bárki számára hozzáférhetővé vált a hiteles kottaszöveg. Azt reméltem, hogy ez a nyilvánosságra került verzió talán bátorítást ad Bartók stílusában otthonos, jelentős magyar komponistáknak arra, hogy jobb rekonstrukciót csináljanak, mint amilyen Serly Tiboré. Azonban nem ez történt. Egy amerikai brácsás lecsapott az anyagra, és Bartók Péterrel együtt dolgozva kialakítottak egy újabb Brácsaverseny-verziót, amely végül nyomtatásban is megjelent. Nem vonták ki a forgalomból a Serly-verziót, így jogilag ez a kettő maradt érvényes. Bartók Péter azonban semmilyen másfajta rekonstrukciót és előadást nem támogat, azok megjelenéséhez nem járul hozzá. Feltételezem, nem azért, mert azt gondolná, hogy az ő nevével jegyzett verzió olyan, mintha maga Bartók fejezte volna be – hiszen azt senki nem tudhatja –, hanem mert nem szeretné, hogy végtelen számú variáns keletkezessen. Ha én brácsás vagy karmester volnék, akkor talán nem fogadnám örömmel ezt a kényszerhelyzetet. Egyébként más kompozíciókból is van olyan Bartók Péter-féle partitúra-revízió, amit a gyakorló zeneszerek bizonyos fenntartásokkal fogadnak. Például A csodálatos mandarint évek óta olyan kottából vezényelték, amelyet Bartók kiadója, az Universal Edition adott közre. Bartók

Péter revíziójában viszont olyan ütemek jelennek meg, amelyeket a Bartókot dirigáló karmesterek sose láttak; nem örülnek ezeknek a restaurált szakaszoknak.

Mennyit érzékelhet ebből a laikus zenebarát, a koncertlátogató?

A közönség ebből valószínűleg nem sokat hall. Talán észre sem veszi, hogy itt-ott hiányzó vagy beszúrt taktusokkal A csodálatos mandarin mintegy harminc ütemmel hosszabb vagy rövidebb-e, hiszen a zene lényege a javarészt egy-két, részben ismétlés jellegű ütemmel nem sokat változik. A Brácsaverseny verziók annak, aki játssza vagy tanulmányozza a kottát, fontosak, de a hallgató szempontjából a különbségek jóval kisebbek annál, mint amit például a Hamlet egyik és másik előadása hoz ki Shakespeare „partitúrájából”. Egyszerűen azért, mert szemben a leírt szöveggel, a kotta rengeteg specifikus, az előadást megköthető jelet-árnyalatot tartalmaz. A mű szubsztanciája eltérő olvasatokban is meglepően azonos lehet. Ennek ellenére tagadhatatlanul nagy pezsgés van a Bartók-kották terén, és ez elsősorban Bartók Péternek köszönhető.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy Bartóknak ne járna végre a kritikai összkiadás. Kell zenetörténeti rangja okán: legyenek ott a Bartók összkiadás kötetei a könyvtárak polcain Bach és Beethoven között. Hogy műveit a fiatal muzikusok a konzervatórium, az egyetem könyvtárában levehessék a polcról és összehasonlíthassák a többi klasszikus rangú mesterével, hogy egyes darabjait összevethessék a régebbi kiadásokkal, hogy hiteles eligazítást kapjanak olyan kottaolvasási kérdésekben, amelyek korábban nem voltak hozzáférhetők. Mint minden kritikai összkiadás, a készülő Bartók-összkiadás is különbözik a művenkénti, a füzetes kottakiadástól, amelyet életében a szerző maga korrigált, sőt első megjelenése után is gondozott. Ha újra megjelenhetett valamelyik műve, Bartók is mindig megnézte, nem kell-e a tempón kicsit változtatni, nincs-e valahol egy rossz hang, egy hiányzó kötőív. De voltak művei, amelyekből nem volt reprint; és voltak revíziók, amelyek – az egyik például még Európában, a másik már Amerikában – ugyanazt a művet kissé eltérően javították. Ezzel szemben a kritikai összkiadás Bartóknál éppúgy, mint Bachnál, Wagnernél, Schoenbergnél, az életművet történeti távlatból nézi. Például egy olyan kompozíció esetében, amit Bartók fiatalabb éveiben írt, nyomban megjelentetett, egy darabig úgy játszott vagy játszatott, de később bizonyos dolgokat átírt benne: érdemes a különböző verziókat megvizsgálni és esetleg egyaránt hozzáférhetővé tenni. Több hegedűs vallja, jó okkal, hogy jobban szereti a 2. hegedű rapszódia Friss tételének azt az eredeti változatát, amely az Universal Editionnál jelent meg, mint a későbbi, rövidebb verziót, amelyik a Boosey & Hawkes kiadásában kapható. A kritikai összkiadás a jelentős variáns formákat közre fogja adni.

Az összes változatot?

Ha nem is valamennyit, de közli azt, amit történeti távlatból egyenrangú vagy lehetséges másik olvasatként a muzikusoknak ismerniük érdemes. Köztudott, hogy különböző típusú zeneszerzők vannak: egyesek elég hamar kikristályosítják műveiket és többé nem nyúlnak a partitúrához, mások viszont életük végéig szinte képtelenek befejezni műveiket; ha azok újra terítékre kerülnek, szinte mindig változtatnak rajtuk. Főleg azok a komponisták tartoznak ebbe a második csoportba, akik maguk is nagyszerű előadók voltak. Liszt új meg új változatban írta meg művei sokaságát. Mahler, korának egyik legzseniálisabb dirigense, szinte képtelen volt visszavonhatatlanul végső formát adni szimfóniáinak. Bartók nagyszerű zongorista volt, nála különösen frappáns ez a helyzet. Szerzőként az utolsó pil-

lanatig javítgatta kottáit, például a metronómszámot; ugyanakkor a saját darabjait játszó előadóművészként világosan kimutatható, hogy esetenként következetesen más tempót (esetenként más hangokat) játszott, mint ami a nyomtatott kottában található. Ennek a ténynek már önmagában bátorítást kellene adnia az előadóművészeknek, hogy a Bartók-kotta nem valami kanonizált szent szöveg, amit csakis pontosan olyan sebességgel, annyi másodperc alatt szabad eljátszani, mint ahogyan azt a szerző leírta, hanem kreatív módon kell hozzányúltni és élményszerűen kell játszani. A kritikai kiadás tudományos produktum ugyan, amit a zenész majd a könyvtárban fog lapozgatni, ennek ellenére egyebek között azért is fontos, hogy ne valamilyen kordába szorított Bartók-interpretációt próbáljunk a muzsikusokra ráerőltetni, hanem felszabadítsuk őket, mutassuk meg, ha vannak másfajta lehetőségek is.

Mikor jelenhetnek meg az összkiadás első kötetei?

A tervezett negyvennyolcból nyolc kötet nagyjából megjelenés közeli állapotban van, kottagrafikája digitálisan elkészült, a hozzá tartozó tudományos kommentárszövegek jelentős része legalább egy nyelven megvan (az összkiadás egyébként kétnyelvű lesz, angolul is olvashatók a kommentárok, mert az ma a szakma világnyelve). Hogy mikor kezdődik el a kiadás, erről én most nem tudok semmit sem mondani.

Az évforduló nem segít ebben?

Vásárhelyi Gábor, a magyarországi jogok örököse ezen dolgozik, szívügyének tekinti. A Bartók-kiadók (az Editio Musica Budapest, az Universal Edition, a Boosey & Hawkes) összefogására is szükség van. Ki kell várni a megfelelő időpontot. Nem hiszem, hogy a Bartók-emlékévknek mindenáron fel kellene mutatnia: íme, itt az összkiadás első kötete. Fontosabb, hogy a munka folyhat, hogy a Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Pályázat révén egy korábbi négyéves perióduson át és most is támogatást kapunk. A legjobb, ha kivárjuk azt, amikor a kiadás feltételei megteremtődnek.

Felvetődött az is, hogy Bartók műveiből új lemezösszkiadásra is szükség lenne, mert sokak szerint az, ami a hetvenes évekre elkészült, több szempontból is vitatható minőségű. Arról szóltak a híradások, hogy a Nemzeti Kulturális Alap három esztendőn át évi 60 millió forintot szánna erre a célra. Schiff András és Fischer Iván véleménye szerint viszont sokkal fontosabb lenne a kották kritikai összkiadásának megjelentetése, mint egy újabb lemezsorozat. Mi erről a személyes véleménye?

Én is úgy gondolom, hogy a Bartók-kották kritikai összkiadása a legfontosabb. Jó viszonyban vagyok a lemez-összbejátszás kérdésében egymással szembeállított emberekkel, Kocsis Zoltánnal éppúgy, mint Schiff Andrással és Fischer Ivánnal; tudom, hogy a Hungaroton Classic számára esemény lehet, ha az új Bartók CD-sorozat náluk jelenik meg. Elfogulatlanul azt mondhatom, hogy a sajtó polémiák sok mindent eltorzítanak, összekevernek. Az a bizonyos háromszor 60 millió forint egyelőre csak elvben van meg. Hogy végül milyen pályázatokat írnak majd ki, és a pályázatok alapján kik és milyen célra kapnak pénzt, az a jövő zenéje. A lemez-összbejátszásról az a véleményem: bármiféle előadás kanonizálása, annak kijelentése, hogy egyik vagy másik az igazi, nem természetes. Hiszen az előadóművészet lényege éppen az, hogy minden előadás más, és mindig meg fog újulni. Egy másik generációnak másképpen kell játszania. Ebben az értelemben legfeljebb Bartók saját zongorázása etalon, amelyhez érdemes visszamenni, és összehasonlítani a mai, több

évtizeddel későbbi előadásokkal, mert tanulhatunk belőle. Épp az előbb felsorolt művészek a megmondható, hogy mennyit tanultak belőle.

Melyik megoldás lenne a jobb, ha egy egységes koncepcióban születne meg az új lemezsorozat, vagy ha az egész művészársadalom összefogna, és mindenki azt játszaná el, amit a legjobban tud?

Elég öreg vagyok ahhoz, hogy emlékezem a régi Hungaroton-összbejátszás felvételeinek körülményeire is. Érdekes emlékek jutnak eszembe, például a vonósnégyesek bejátszásáról. Akkor a Tátrai-kvartett volt az első számú magyar kvartett, így rögtön az elején Tátraiékkal vették fel Bartók hat vonósnégyesét. Ennek a hangszalagnak volt egy meghallgatása a Rottenbiller utcai stúdióban, ahol a szakértőbizottság tagjaként én is ott lehettem, és jelen volt tanárunk, Szabolcsi Bence, sőt még az ő tanára, Kodály Zoltán is eljött. Több dolog nagyon tetszett, más nem annyira, de akkoriban az volt az elérhető legjobb magyar Bartók-kvartettezés. Emlékszem, Szabolcsi tanár úr a 4. kvartett kapcsán valamilyen költői hiányérzetét fejezte ki: „Az a suhogás, ami a II. tételben volt, ahogyan Waldbauerék játszották, az ugyebár, tanár úr, mintha hiányozna ebből az előadásból...” – mondta Kodálynak, aki némi hümmögés után azt felelte: „Nekem inkább az első vonósnégyes nem elég kifejezőgazdag”. Nagyon tanulságos volt számunkra, hogy Kodály, aki ott volt már az 1. vonósnégyes ősbemutatóján is, és Szabolcsi Bence, aki egy későbbi periódusban hallotta Waldbauerék játékát, Tátraiék előadásában minek örült és minek nem. Manapság a Tátrai-kvartett Bartók-bejátszásai őszintén szólva nem piacképesek. Több mai magyar vonósnégyes náluk lényegesen virtuózabban, zeneileg is változatosabban játssza ezeket a csodálatos partitúrákat (a Bartók Vonósnégyest kell első helyen említenem, de a Keller Vonósnégyes és a Takács-kvartett különböző felállásai, sőt a még fiatalabb Bartók kvartett-tolmácsolók? A zongoraművek fölőstásakor a régi összkiadás szerkesztésekor meg kellett mozgatni szinte mindenkit. Gabos Gábor volt az egyetlen, aki az Etűdöket képes volt eljátszani. Tusa Erzsébet – Lendvai Ernő felesége – volt az, aki bizonyos kemény stílusú műveket egyáltalán játszott. Voltak darabok, amelyekre nem akadt jelentkező, különböző generációkhoz tartozó zongoristákat, Antal Istvánt, Szücs Lórántot kellett megkérni bizonyos művek betanulására. Úgyiszólván záróra előtt futott be a nagy generáció: Ránki Dezsőnek jutott még szóló lemez, Kocsis Zoltán az 1–2. zongoraverseny előadását vállalta. A régi összkiadás olyan mértékig vegyes volt, hogy azt ma már tartalmi szempontból sem szabadna konzerválni. Ma más a helyzet: Kocsis a Philips-nek sokéves munkával a teljes szóló zongorára írt életművet eljátszotta. Mellesleg megvannak vele a zongoraversenyek is. Azt nem állítom, hogy egyedül Kocsis játszik jól, Bartók-szerűen Bartókot, de ő kétségkívül az a művészegyéniség, aki óriási beleérző-képességgel, tehetséggel és munkával művészileg „feldolgozta” az eredeti Bartók-felvételeket, kialakította magának a művészi módszert: vajon, hogyan játszotta volna Bartók azt a darabot, amiről nem ismerünk hangfelvételt? A Nyolc improvizációból hét megvan Bartókkal lemezen, egy hiányzik. Ha valaki Kocsis felvételét hallgatja, úgy gondolhatja, neki lehet valami titkos forrása abból is, mert értelmezése annyira beleillik a sorozatba stílusában. Szerintem nincs ma még egy zongorista a világon, aki a teljes életművet ilyen fokon Bartók-szerűen képes játszani. Vagyis most adva van a lehetőség, hogy – ha megkéri és elvállalja – Kocsis összfelvételt produkáljon a Bartók-életmű jelentékeny szeletéből.

Ez minden darabból új felvételt jelentene?

A szóló zongoraművek esetében talán a meglévőket kellene átmenteni. Ha mindkét művész hozzájárul, akkor a Fischer Iván dirigálta, Kocsis játszott zongoraverseny-felvételeket lehetne kiadni a sorozatban. Természetesen új felvételekre is szükség van. Akad olyan terület, ahol kifejezetten rosszul állunk, ez pedig a zongorakíséretes népdalfeldolgozások, dalok elég nagy repertoárja. Mellesleg ez olyan terület, amelyen korábban komoly erők próbálkoztak. Londonban én is hallottam Schiff Andrást Sass Sylviával előadni az Ady-dalokat. Schiff tetszett, Sass kevésbé. Hallottam Kocsist is itthon több énekessel (néves operaszórákkal is) a Hús magyar népdalt koncertszerűen előadni. Kocsis jobb volt, mint az énekesek. A vokális művek előadása tehát komoly probléma. Lehetséges, hogy ezen a ponton nem is a szervezés a legfontosabb, hanem annak a művészegénységnek megtalálása, aki – nem az emlékév alatt, hanem több éves munkával – képes kinevelni a hiányzó jó előadókat. Lehetséges, hogy egy sor műből már most akad olyan interpretáció, aminél jobbat nem könnyű produkálni. Lehetséges, hogy ezt magyar előadók szállíthatnák, de az is lehet, hogy nem (például a vonósnegyesek esetében). Ezt a jövőre bízom. Azt gondolom, egy újabb Bartók-összes lemezkiadást mindazonáltal sokan örömmel üdvözölnének. Ez az új Bartók-összbejátszás egyébiránt kapcsolódhatna a majdani kotta-összkiadáshoz is: bizonyos tételekből, kompozíciókból megmutathatná az egyik és a másik változatot egyaránt. Azt remélem, hogy elhallgatnak a háborúskodó hangok, és hagyják nyugodtan dolgozni a művészeket és a szerkesztőket. Hagyják kialakulni azt a pályázati struktúrát, amelynek keretében el lehet dönteni, pontosan mire kell pénz.

Ha jól érzékelem, nem túl lelkes a Bartók-év plakátszerúsége miatt. A Mozart-évhez képest nem kezdték talán kicsit későn megszervezni a jubileumi rendezvénysorozatot?

Véleményemben korom és a tapasztalat tükröződik, mert már sok Bartók-emlékévet asszisztáltam. Láttam sikeresebb és kevésbé sikeres Bartók-évfordulókat. Az 1981-es számomra nagyon szép emlék. Kocsis Zolival akkor jelentettük meg a Hungarotonnál Bartók Béla összes zongorafelvételeinek akkor még fekete lemezes kiadását, amely azóta CD-n is hozzáférhető. Azt hiszem, Bartók érdekében ez a muzikusok felé tett legfontosabb lépések egyike volt. Ugyanakkor jelent meg egyik Bartók-könyvem, a Tizennyolc Bartók-tanulmány; faksimile kiadás készült a Zongoraszonátáról, és több kollégám fontos tudományos munkája láthatott napvilágot. Azonban a jó dolgok nem csak évfordulókra készülnek. Gaál István barátom Gyökerek című többrészes, csodálatos Bartók-filmje például időtálló művészi termék; hál' Isten megszületett, és remélem, hogy a Bartók-évfordulón DVD-formában eljut az összes magyar iskolába. Azt is remélem, hogy a hangversenyek között nemcsak rutinkoncertek lesznek majd, hanem különlegesek is, fiatal művészek feltűnést keltő interpretációival. Abban igaza van, hogy a szervezés későn kezdődött. Hogy miért, nem tudom. Nem nekünk, Bartók-kutatóknak kell egy ilyen évfordulót megszerveznünk. Azt egy országnak tudnia kell, van-e szüksége nagy embereinek évfordulóira, vagy sem.

Intermezzóként szeretnék valamit elmondani, ami nem biztos, hogy mindenkinek tetsszeni fog. Az előző politikai rendszer Bartókot tényleg sokszorosan meglovagolta, kihasználta. Nem a rokon területek művészeire gondolok, akik vallották, hogy létezik egy Bartók-modell, ami irányt mutathat az ő nemzedéküknek is. Igazuk volt-e, vagy sem, hogy felismerésük segítette-e világra jelentős irodalmi műveket, vagy sem, döntse el más, én elfogult vagyok. Az viszont tény, hogy a politikai rendszer Bartókot plakátként mutatta fel.

Egy jelentős, világszerte elismert életművet, egy ennyire tiszta embert, egy művésziileg ennyire izgalmas filozófiát, egy a magyarsága szempontjából ennyire nem szokványos jelenséget felmutatni persze nagyon jó dolog volt. Ezenközben Bartókkal – akarva vagy akaratlanul – sújtottak egy sor múltbéli vagy éppen még élő szerzőt, akiknek kevesebb levegő, koncert, megmutatkozási lehetőség jutott. Ezért teljesen természetesnek találtam, hogy a rendszerváltás után joggal felmerült, legyen végre több szó Lajtha Lászlóról, Dohnányi Ernőről és a többi 20. századi magyar komponistáról is, aki nem kaphatta meg az előző rendszerben az őt megillető helyet. Szerencsére ezen a téren sok minden történt, például Dohnányi iránt komoly érdeklődést tapasztalok a fiatal muzsikuskörökben is. Más esetben talán kevésbé voltak eredményesek ezek a törekvések. Azóta nagyjából helyreállt az egyensúly, és most Bartók csak az, ami: a 20. század valószínűleg legjelentősebb magyar zeneszerzője, talán legjelentősebb magyarja – ha szabad egy ilyen elfogult zenetörténeti, Bartók-kutatói véleményt hangoztatni. De ezt nem ünnepelni kell, hanem a hétköznapiakban kell gyakorolni.

Mennyire sikerül ez például az oktatásban?

Nem tudom, mert az oktatásnak csak egy keskeny szeletét érzékelem, nevezetesen azt, ami a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemen történik. Ott is leginkább a zenetudományi oktatás helyzetét ismerem. De az tény, hogy például abban a teremben, ahol doktori szemináriumaimat tartom, a felettünk levő emeletről sokszor bedübörögnek Bartók Zongoraszonátájának hangjai, jóllehet, amikor én jártam a Zeneakadémiára, ezt a művet senki nem tanította, és szinte senki nem játszotta. (Kurtág György ebben is kivétel volt: eljátszotta zongoraművészi diplomakonzertjén.)

Bartókkal kapcsolatban az elmúlt év talán legnagyobb sajtóvisszhangot kiváltó eseménye az volt: a magyarországi jogok örököse megtiltotta, hogy a bemutató után újra játsszák Alföldi Róbert rendezésében, Polgár László és Wiedemann Bernadett főszereplésével a Miskolci Bartók+ Operafesztiválra készült Kékszakállú-produkciót. Mi a véleménye arról, hogy a különböző interpretációkba mennyire szólhat bele egy zeneszerző örököse?

Örültem volna, ha ezt a kérdést nem teszi fel, de nem kerülöm meg a választ. Az az érzésem, hogy a legtöbb zeneszerző akkor is örült volna egy-egy színpadi műve előadásának, ha az nem pontosan úgy zajlott volna le, ahogyan ő a partitúra írásakor elképzelte. Bartók hiába várt arra, hogy hazájában A csodálatos mandarin egyszer is elhangozzék, mert a cenzúra levetette a műsorról; a történet átdolgozása árán sem lehetett előadni. Azt gondolom, maguk a szerzők jóval toleránsabbak műveik előadásaival kapcsolatban, mint az életművükért felelősséget érző utódok. Akkoriban, amikor a Mandarin-film ügyé vált, küldtem Bartók Péternek egy levelet, amiben arról írtam: lehetséges, hogy Mozart forog a sírjában, ha tudja, milyen előadásokban kerülnek színre operái. (Különösen igaz volt ez az NDK-s korszakban, amikor valóságos rendezőterror volt; előfordult, hogy ferdén elhelyezett színen kellett gimnasztikázniuk az énekeseknek, miközben egy nagyon nehéz Mozart-operát adtak elő, és a zenében megfogalmazott és a színpadon zajló mozdulatok nyilvánvalóan beszélőviszonyban sem voltak egymással.) De Mozart túléli mindezt. Talán a közönség (meg a szakkritika) döntse el, hogy meddig tolerálható a kottától elrugaszkodó elő-

adás. Azt gondolom, hogy a Bartók-zene elég erős ahhoz, hogy a nem hozzáillő előadások idővel lelepleződjenek.

Látta a miskolci előadást?

Nem láttam, egyre kevesebb Bartók-előadást nézek meg, mert az évtizedek során sok olyat láttam, ami nekem nem tetszett. Inkább a kottákat olvasom, vagy meghallgatom a három színpadi mű zenéjét, és hozzáképelem azt, amit a színpadon látni szeretnék. Azt azért fontosnak tartom elmondani, hogy Bartók színpadi műveivel a helyzet nem egészen ugyanaz, mint Mozart operáival. Elsősorban a két táncolt darabra, A csodálatos mandarinra és A fából faragott királyfira gondolok. Párhuzamként nem is Mozartot, hanem Stravinskyt hozom szóba. Stravinsky hosszú éveket töltött Gyagilev társulatánál, látta, hol tart a modern balett, a pantomim, tudta, hogy mire képes Nyizsinszkij, mit tudnak a többiek, mit hoznak Szentpétervárról az orosz művészek; és azt is megtapasztalhatta, mindent hogyan fogadja a nyugati világ. Számára világos volt, mit érdemes megkötni egy eltáncolásra született partitúrában, és mit kell a szakértőkre bízni. Stravinsky abszolút mesteri fokon tudott különböző táncjátékokat, baletteket írni. Hozzá képest színpadi dolgokban Bartók szinte műkedvelő, mindenképpen kívülálló színpadi szerző. A budapesti Operaházban elsőként színre került darabja nem a Kékszakállú opera volt, hanem A fából faragott királyfi, amihez nem volt megfelelő balettmester. A szövegíró, Balázs Béla magyarázta el, mutatta meg a táncosoknak, hogy mit szeretnének. Bartók alighanem azt hitte, neki egy személyben kell nemcsak zeneszerzőnek, hanem a történet színpadra állítójának, koreográfusának is lennie, és ezért olyan zenét írt, amely tele van konkrét, általa elképzelt mozdulatszerűségekkel. Amikor a Mandarin kottájában az áll, hogy a szereplő megvonaglik, akkor azt a zene rendkívül pontosan, szinte realiztikusan leírja. Ezt a zenét teljesen más koreográfiával társítani azzal a veszéllyel fenyeget, hogy hallunk egy nagyon képszerű, mozdulatszerű zenét, ugyanakkor a színpadon mást látunk. Én ezt – ha nem hangzik eretnekül épp egy Bartók-kutatótól – a Bartók-zene egyik gyöngeségének, vagy legalábbis karakterisztikumának tekintem. Bartók túlzottan a maga színpadi elképzeléséhez kötődve írta meg a zenét, ezzel nehezebbé tette az előadók dolgát. Felmerülhet-e egyáltalán az a kérdés, hogy hány felesége volt Kékszakállúnak? A herceg egy emelkedő, szekvenciás menetben négy napszakot, négy feleséget búcsúztat el. Ezt lehet más módon is megjeleníteni, de a zene világosan négy feleségről szól.

Vendégprofesszorként sokszor tanított Amerikában is; hogyan látja, külföldön is olyan egyértelmű Bartók megítélése, mint idehaza?

Két témát különválasztanék: ahogy a zenetudomány foglalkozik Bartókkal és ahogyan az előadóművészet és a közönség fogadja Bartókot. A zenetudományt illetően egyáltalán nem vagyok elégedett azzal, ami a nagyon virtuóz és fejlett amerikai zenetudományban történik, mert ott a művek egy bizonyos kiválasztott, híres csoportjára alapozva olyan fajta analízisek tömege készül, amelyeknek a Bartók-életmű egészéhez nem sok közük van. A zenetudomány terén nem követendő az amerikai példa. Ami az előadóművészeket, a közönségvisszhangot illeti, az bonyolultabb kérdés. Amerikában szinte minden megtalálható. Nemcsak a Metropolitan Opera és a nagy koncerttermek igen drága előadásai, hangversenyei léteznek, hanem óriási egyetemi koncertéletek virágzik, amelyben a művészek egy (részben) más csoportja olyan repertoárt is játszik, amely a kiemelt helyeken nem

hangzik fel. Bartókot halála óta sokfelé játszották Amerikában; a legeslegjobb előadók egy része magyar művész volt. Felsorolhatatlan, hogy az egykori Magyar Vonósnégyes (Székely Zoltán kvartettje) hány amerikai egyetemen, college-koncerten játszotta Bartókot. Böszörményi-Nagy Béla, Sándor György rangú zongoraművészek valóságos Bartók-kultuszt teremtettek. Persze ma már nem csak Amerikában, hanem az egész világon úgyszólván mindenütt magas szinten tudnak nehéz Bartók-művet játszani. Néhány hónapja vendégprofesszorként tapasztaltam Baselben: egy húsz év körüli növendékekből álló kvartett, svájciak és németek, úgy játszották a 4. vonósnégyest technikailag, hogy az egyszerűen elképesztő volt. Más kérdés, hogy a stílus néhol túlfűtött volt. A fontos hangszeres Bartók-művek előadása a világon általában rendben van. Ugyanakkor azzal is tisztában kell lennünk, hogy életművének fele, például vokális zenéje, úgynevezett pedagógiai zenéjének egy része, és talán még az erősen népzenehez kötődő, népzene-földolgozó művek egy csoportja is természetesen nem olyan érdekes, izgalmas külföldön, mint idehaza. Ez nem azt jelenti, hogy ne a Román népi táncok volna a valószínűleg legtöbbet játszott Bartók-kompozíció.

Talán ezeket nem mindenki tudja úgy előadni, mint az ebben a zenei világban felnőtt előadók...

Lehetséges. Bartók hegedűműveinek egyik legkiválóbb előadója ma Serban Lupu amerikai professzor, aki román, és az erdélyi zenét testközelből ismeri. Azzal, hogy közép-európai hátterével Amerikában tanít, koncertezik és lemeze játssza a Bartók-hegedűzenét, olyan szinten tudja terjeszteni ezek stílusát, ami 20–30 évvel ezelőtt még elképzelhetetlen volt.

Ha a zenei szakmán túlra tekintünk, miben látja Bartók életművének legfontosabb hatását?

Talán abban, hogy azok is, akik nem gyakran járnak hangversenyre, tudják: élt itt egy csodálatos ember, aki hihetetlenül szigorú és igényes volt abban a tekintetben, hogy mi a jó és a kevésbe tiszta forrás. Tudják, hogy Bartók számára egy sor olyan dolog fontos érték volt, ami sok millió embernek ma is érték. Például az, hogy nem szabad tönkremenni hagyni a falut; hogy őrizni kell a nyelvet; hogy a szomszéd népek egymásra gyakorolt kölcsönhatását izgalmas és szép dologként, és nem valami romlasként kell fölfogni. Bartóknak van egy 1942-ben, Amerikában írt cikke, „Race purity in music”, „Faji tisztaság a zenében” – a náci időkben furcsa gondolatokat ébresztő cím. Bartók azonban éppen arról beszél, lám, milyen csodálatos, hogy egymás mellett élnek magyarok és románok, magyarok és szlovákok, és népzenejük, csakúgy mint a szokásaik vagy építkezésük, kölcsönösen megtermékenyíti egymást! Magamban nem egyszer morfondíroztam azon, Bartók vajon mit mondana, ha látná a mai táncház-mozgalmat. Örülne neki, tolerálná, vagy pedig elhatárolódna tőle? Nekem az az érzésem, hogy ő – első reakcióként legalábbis – elhatárolódna. Mert nem szerette, ha valamit kiragadnak eredeti környezetéből, és azt, még ha jó célra is, de kommercializálják. Ha mást nem is, azt nagyon sokan felismerik Bartókkal kapcsolatban, hogy neki csak az abszolút idealista, a legtisztább, a legnemesebb dolgok voltak elfogadhatók. Ha valaki ilyen igényes a művészetében, a tudományos kutatásában, a munkában, akkor az egészen kivételes ember, nemde?

Hollósi Zsolt

Tanulmány

CSEKE PÉTER

A honvisszafoglaló

FELJEGYZÉSEK SZABÓ GYULA 75. SZÜLETÉSNAPIJÁN

Amióta közös szülőföldünkön örökre megtért az anyaföldre, az idő múlását is másként érzékelem.

Utóéletének 30. napján emlékeztünk írói pályájának „akadályfutásairól” Kolozsvár belvárosi unitárius templomában; a 256. napon avattuk fel kopjafáját, háromnegyed századosra kerekedett születésnapja és az idő mélyében fekvő felmenői közelében; ugyanezen a napon vehettük kézbe azt a kötetet, amelyik – *Szívszakadásig* címmel – a gyász döbbenetében fogant írásokat gyűjtötte egybe. Idő és kuratóriumi döntés kérdése: utóéletének hányadik napján válik a megtisztelő Magyar Örökség Díj posztumusz kitüntettjévé az életműve.

A Várhegy alatti völgyben fekvő szülőfalu temetőjében emelt kopjafa nemcsak arról beszél – erről szoltam magam is a viharos/árvizes nyarat követő verőfényes őszben a kopjafa-állítók népes seregéhez –, hogy 27 131 napi földi léte után két évszám közé fektette Szabó Gyulát a halál. Feledhetjük-e, hogy ugyanerről a helyről öt esztendővel ezelőtt még ekképpen szólt hozzánk történelmünk milleniumi számbavétele alkalmából: „A magyarság sorsa ma is a legkeményebb küzdés és harc a létért mindenfelé, Székesfehérvártól Gyulafehérvárig, s Ungvártól »Nándorfehérvárig« és Érsekújvárig. Legközelebb pedig idáig, a mi Várhegyünkig. Ezekből a »várakból« ma már csak az egyetlen Székesfehérvár van »Pannóniában«, de mindegyiküket »egybekapcsolja« az a történelem, amit a *Szózat* egyetlen szakaszával fel tudunk mondani: »Ez a föld, melyen annyszor / Apáid vére folyt; / Ez, melyhez minden szent nevet / Egy ezredév csatolt.« A várak képei és nevei között ma már akkora a szakadék, hogy a »felvonó hidak« is fel vannak húzva végképp a sáncok fölé, s létküzdelmünkben ma már az a kopja is csupán jelkép, amely a régi eleink kezében valóságos fegyver volt előbb, s utána a harci halál temetkezési sírjele. Így hát most, amikor kopjafát állítunk, az is valójában csak aszerint »fegyver«, hogy a pillanatnyi ünnepi alkalom légkörén túl mit látunk a fában: azt-e, hogy küzdünk a létünkért, vagy azt, hogy temetjük a létünket? »Temetni jövünk-e, vagy támasztani« a kopjafával?» (*Almás magyar millennium*. Magyar Napló, 2000. szeptember)

Támasztani gyülekeztünk szeptember 3-án, nem kétséges, az unitárius templom hívó szavára, majd istentisztelet után „a harci halál” sírjéhez. Szabó Gyula kopjafája ugyanis – látóhegyi és istenhegyi társaihoz hasonlóan – elsősorban annak a beszédjele, hogy a szülőfalu népe kezdi végre a magáénak tudni – a manapság gyakorta használatos kifejezés: a *restitutio in integrum* jegyében – az író szellemi honfoglalását. Ráébredt arra:

ahogy igényt tart rá, akként van része a világból. Létérdeke, hogy Homoródalmást az igazmondás pireneusi magaslataként becsüljék a Kárpát-medencében. Ezt a felismerést tették messze hallatszóbbá a helyi és a megyei önkormányzat vezetői egyaránt, akik máris sokat tettek az „örökségfogadás” intézményi feltételeinek a megteremtéséért.

Jó tudni: a szülőföld növekvő önbecsülésének jeleit maga az író is tapasztalhatta 2004. június 26-án, amikor az életművét megtisztelő önkormányzati díj átadásának ünnepén úgy szólaltak meg az almási harangok – rendhagyó módon: ugyancsak egy szombati napon –, hogy az úrasztala mellől elmondhassa: „Életem utolsó idejének valóságos »koronája« az, hogy az én megtiszteltetésem ürügyén *megéltünk* egy ilyen szép *almási ügyet*, hogy egy-két órára Homoródalmás lett Hargita megye »közepe«, és itt találkozással egymással, tarthatunk egy kis *szülőföldünnepet*... [...] Nem minden megindultság nélkül vallom meg: jó érzés, hogy az embert épp a szülőházajabeliek becsülik meg leginkább, akiket ő mindenekfelett becsül, és élete fő szerencséjének és kincsének tartja, hogy közöttük született és hozzájuk tartozik. [...] Ha a lokálpatriotizmus most még egyet lendítene a »megyei« vallomásomon, azt a gondolatot is hozzá tudnám tenni, hogy ha a Kárpát-medence magyarok lakta helyei megduzzadnának jóféle lokálpatriotizmusokkal, lehet, egészen földi közelségbe kerülne még az a bizonyos *Haza a magasban is...*” (*Őszi számvetés. Székelyföld, 2004. december, 159–166.*) Ezt a „jóféle lokálpatriotizmust” hivatott szolgálni – tudtuk meg a kopjafaavatás után – az önkormányzati támogatással hamarosan „intézményesülő” Szabó Gyula Emlékház, illetve a kistérségi meg a budapesti Szabó Gyula Alapítvány. Az előbbi a két Homoródméte gazdasági és szellemi otthonteremtését hivatott „talpra állítani” – a magyarországi testvérközsegek (Géberjén, Kőrösszakál, Tokod stb.) segítségével; az utóbbi pedig – amelyet a Magyarországon élő almásiak kezdeményeztek – az író életművének az újrakiadását, össznemzeti megismertetését tervezi. Jó volt látni, hogy a tizenötödik almási falunapokon testületileg képviseltették magukat a testvérközsegek is.”

Életről és nem halálról beszéltünk tehát. Mert betűk és számok lekophatnak, idővel a kopjafa is elkorhadhat, ha nem működik az a szellem, amely őt 27 131 napon át életben tartotta. Ez a szellem pedig Homoródmétes szegődött útítársul Szabó Gyula mellé, hogy három emberöltő alatt átélhessen négy évszázadot, megélhessen három hosszú kisebbségi korszakot s egy rövid „pütkösi királyságot”, irodalmi vesszőfuttatásainak szenvedéstörténeteiben pedig túlélhessen öt szívinfarktust. Egy napi eltéréssel kerekén tizenöt évvel élte túl Ceaușescut, első infarktuszának (1980) „szerzőjét”, de nem maradt adósa a történelemhamisító Lăncrănjannak sem, aki a Ceaușescu biztatására gerjesztett/terjesztett „gyűlöletszavával” (*Un cuvânt despre Transilvania*) 1982-ben negyediknek állt be az „infarktusz-szerzők” sorába. A Várhegy alatti „védőszellemnek” meg a történelmünk minden napjainak újraélése közben szerzett történelemfilozófiai „immunanyagának” köszönhetette Szabó Gyula, hogy minden egyes infarktusa után újabb *életráadást* kapott. Hogy a *Gondos atyafiság* évtizede utáni „hét szűk esztendőben” kialakított *ars historicája* jegyében felvázolt nagyszabású esszéregény-ciklusának, *A sátán labdáinak* soron következő kötetét megírhatta. Mondhatni a sorjázó szívrohamok éves szüneteiben vívta a maga jelenkori „várküzdelmét”. „Ha eleink a maguk »végpusztulásában« Bethlen Miklós szavával »a sátán labdáinak« érezték magukat, akikkel külső hatalmak erői és belső meghasonlások indulatai »játsoztak«, miközben mégis »megmaradtak«, életerejükkel »túléltek« a vesze-

delmeket, azokból a »történt dolgokból« magam is tudtam erőt meríteni” – írja a „szív-rohamok históriáját” felelevenítő 1998-as számvetésében. „A kényszerű körülmények közé szorított lét kialakította védekezésül a különös »életfilozófiáját« és különös »jelbeszédét«. A szemlélet sarkalatos pontja az volt, hogy a halálnál a bajok-csapások »megérése« is jobb volt, mert ha élet nincs, akkor semmi nincs, míg ha él az ember, a bajok-csapások sokkoló hatását is tudja »hál’istenes viszonyulással« mérsékelni. Ezen az »alapon« állva a másik sarkalatos pont a »kiállás« az életért...”

A „harmadik életráadás”-ra eszmélve ezt írta fel magának a kórházi noteszlapra: „Meg lehet szokni azt is, hogy az ember nem hal meg, de azt az egészség-életelvet, hogy »Nem gondolkozom, tehát vagyok«, képtelenség megszokni.” Annyira ez azt életelvet követte, hogy amikor kézbe vette Lăncrănjan hírheft „könyvét”, addig nem ment le jól étel a torkán, amíg a maga választát nem postázta *A Hétnék*. Aligha hihette, hogy ez akkoriban napvilágot láthat, csak abban reménykedhetett: így legalább megmenekül egy újabb infarktustól. Nem ez történt. Ha az előző év számvetése azzal a feljegyzéssel ért véget, hogy a lábadozó kiesés ellenére 252-szer mehetett ki életmehosszabbító mindennapjainak kertjébe, a „Lăncrănjan-infarktus” után már csak 207-szer volt alkalma erre. Ebből is látható, hogy mennyire szigorú életrendet dolgozott ki magának, hogy tízkötetesre tervezett vállalkozását tető alá hozhassa. Ez ugyan csak felerészben sikerült, de legalább érezhette, hogy amíg íróasztala mellől kimehet az „almási hegyekre” emlékeztető kolozsvári Kányafő oldalába, addig nincs elveszve minden.

A Trianon utáni hivatalos román állampolitika igyekezett meghamisítani vagy elhallgatni az erdélyi magyar múltat. Szabó Gyula ezt a múltat kezdte „beszéltetni” napi rendszerességgel és mindennapi érzékletességgel a nyolcvanas évek elején, illetve az otthoni intellemtnek megfelelően – az igazmondás pireneusi törvényének szellemében – „szívszakadásig” szembeszállt azokkal, akik „pénzért meghamisítják a történelmet”. Egyetemi hallgató korában írt „csángó-riportjaival” váltotta ki az atyai intelmet, moldvai csángó-élményei indították el az íróvá válás útján. Képzettsége szerint akár folklórkutató is lehetett volna, ha élete első évtizedében nem szerez olyan élményeket – a vasgárdoid időben román nyelven végezte az elemi iskola első három osztályát –, amelyek érzékennyé tették a „csángó-sors”, tágabb értelemben pedig az elnemzetietlenítő román politika iránt. (Mestere a prózáírásban, Móricz Zsigmond is népköltészeti gyűjtőként kezdte...) Annyira idegrendszerében hordozta annak a gyermekkori három esztendőnek a sérüléseit, hogy amikor Lăncrănjan uszító röpiratának lapjain vizontlatta a fajgyűlölet reinkarnációját, nem tudott kitérni az „elmagyarosított” homoródméntiek „visszarománosításának” újraélése elől. A háromezer lakost számláló székely faluban – válaszolta a hírheft történelemhamisítónak – egy Gheorghe Todoran nevű pap hol azt csinálta, hogy tejet osztatott ki nagyszünetben azoknak az iskolatársainak, akiknek a szülei „akár anyatejükről is elfelejtkezve, átálltak románoknak, hol azt, hogy azokat a szülőket büntettette a csendőrrel-jegyzővel, akik nem álltak át, s ezért portájukról a ganélé akkor is kifolyt az utcára, ha az udvaruk a portától az utcáig hágós volt...” (*Borús múltnak borús jövőndője*. In: *Kényszerpályák*. Albert Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2004. 67.) Ha nem kerül Szabó Gyula kezébe Lăncrănjan „provokációja”, az akkori „világ állásának” megfelelően talán még évtizedekig hallgat arról, ami számára egyik történelmi alapélménye volt: a „visszarománosítás” lát-

ványos jeleként a harmincas években „térítési munkával” emelt „Todoran-templom” építésének és lerombolásának története.

Monográfusok dolga lesz felidézni, hogy az életért kiálló, életért kiáltó, sorscsapásokat megélő, napi gondokkal és „történelmi veszedelmekkel” küszködő Szabó Gyula – alkotó munkára alkalmas és alkalmatlan életidejének huszonvalahány ezret számláló minden napjaiban – mit teremtett abból az életfilozófiából, amit szülőföldjén örökségül kapott. „Abban nőttünk fel – írja a *Gólya szállt a csűrre* szülőföld-vallomásainak lapjain –, hogy az élet azonos a munkával, a teremtéssel...” Gimnazista, egyetemista és fiatal író korában is, amikor otthon volt, kapával-kaszával, villával-gereblyével ment a mezőre. Mert „egyszerűen szégyen lett volna otthon ülni”. „Anyyira belénk volt oltva, még harctéri tábori lapokkal is, hogy a jövő évi kenyérről, puliszkáról, tejről, ingról és nadrágról van szó.” Édesapja büszke volt arra, hogy író fiának mind a havasi kaszálón, mind a dőltes gabonában „jól állt a kezében a kasza”. „Azt hiszem, tartotta anyyira, mint irodalmi babérok aratását, jobban mondva: a kettőt együtt tudta igazán értékelni.” Ezért tudott az írói pályája „megfutásához” már a kezdet kezdetén „okos tanácsokat” adni fia számára. A korabeli irodalmpolitikusokénál érvényesebbeket. Ennek az örökségnek köszönhette Szabó Gyula, hogy bámulatos önuralmával, már fiatalon is a sokat megélt idősebb rendűek bölcsességével mindent méltósággal tudott elviselni, csak az igazságtalanságokat nem. Elsősorban a történelmieket. Az értelmes munka és a történelmi józanság megszállottjaként egész életében – még beszédes hallgatásaival is (vagy leginkább azokkal?) – eligazítója lehetett az átélt időkből időlegesen elbizonytalanodóknak. Ebben nem kis szerepe volt annak, hogy magasba ívelő pályakezdésétől a testét le(b)írhatatlan fájdalommal mélybe húzó haláláig az édesapjával való „cinkosság”-ban szemlélte élet és írás értelmét: „érdemes-e élni, ha az élet már nem az értelmes munkát, hanem csak a szenvedést jelenti”?! Úgy ment el, ahogy az édesanyja is: „Inkább haljak meg, ha dolgozni nem tudok.” Megbékélt lélekkel, mivelhogy tudta: a halál megőrzi, miután újjáteremti.

Amikor már nem volt jártányi ereje, s a golyóstollat is alig tudta a kezében tartani, akkor sem bírt megenni munka nélkül. Tavaly ilyen tájt, szeptember 10. és 15. között – amikor megérte azt a napot, amellyel élete a 75. esztendőbe fordult – még megírta legszebb hónapjának a történetét: a születés, a szerelem és a számvetés havát. Ezt megelőzően pedig arra is volt gondolja, hogy az életében megjelent utolsó könyvének, az „egy le-tűnt írói idő elejéről és végéről” tanúskodó *Kényszerpályáknak* a nyomdahiabait – utókorára gondolva – kijavítsa. Az elmúlásra készülődve mindent rendben akart hagyni maga után. Anyyira „szívügye” volt ez a kötet (is), amelynek értékvilágában a *szív* és a *szülőföld* egymástól elszakíthatatlan, egymásból kiszakíthatatlan fogalompárost alkot.

„Nekem legkedvesebb utam a világon az, amelyik Székelykeresztúrt és Homoródalalmást »köti össze«, s éppen ez az úttáv attól külön kedves (mióta történelmi »emlékem« odáig mélyült), hogy ez útmellék a maga egészében szinte »Szent László földjének« mondható. [...] Szent Lászlónak ezen a földjén László Gyula nekem szomszéd falusi földim! – és László Gyula most éppen ennek a földnek a Szent László »képeit« ajándékozza nekünk, az összes többivel együtt, Gelencétől Felsőlövőig, »összesen 29«-et. Mekkora gazdagság lesz ez! Lelki honfoglalás! Visszfénye és emlékképe annak, ahogy Szent István és Szent László a honfoglalást a lelkiekben végbe vitte...”

Egy Szabó Gyula-levélből idéztem ezeket a mondatokat. A kettős honfoglalás elméletét kidolgozó, a két magyar történelem további feltárására buzdító Széchenyi-díjas régész-professzor ajándékkönyvét, *A Szent László-legenda középkori falképeit* köszönte meg eképpen, 1993. február 16-án. Bizonysága ez annak, hogy Szabó Gyula történelmi emlékezete mekkora időtávot fogott át. Bizonysága annak is, hogy szándéka szerint műveivel maga is ezt a szellemi-lelki *honvisszafoglalást* készítette elő.

(Homoródalmás–Kolozsvár, 2005. szeptember 3–11.)

VINCZE GÁBOR

A Lăncrănjan-ügy

EGY MAGYARELLENES PAMFLET, ÉS FOGADTATÁSA ROMÁNIÁBAN,
VALAMINT MAGYARORSZÁGON, 1982-BEN

Annus József és Vörös László emlékére

Amikor fél évszázados volt a Tiszatáj, megjelent a monográfiája, a Múltunk című politikai-történelmi szemlében pedig egy tanulmány a folyóiratról.¹ Ezekben, bár röviden, de kitérnek a szerzők arra az 1982-es ügyre, melyet nevezhetnénk akár a *második Tiszatáj-botránynak*² is. Arról a nagy port kavart esetről van szó, amikor Vörös László főszerkesztőt és helyettesét, Annus Józsefet az MSZMP Csongrád megyei ideológiai titkára szóban fölmentette a posztjukról (ezt azonban utólag Budapesten nem erősítették meg!), többek között azért, mert leközltek Köteles Pál kritikáját Ion Lăncrănjan magyarellenés pamfletjéről. Erről a skandalumról természetesen az érintett, Vörös László is írt a visszaemlékezésében,³ sőt, előtte korábban mások is említést tettek⁴ (bár egyesek tévesen azt írták, hogy a főszerkesztőt és helyettesét kirúgták⁵), ám mindeddig senki sem foglalkozott azzal, hogy mi is volt az a *Lăncrănjan-ügy*, mely *egyik okozója* volt a Tiszatáj 1982-es botránynak? Dolgozatomban ezt a kérdést szeretném tisztázni, fő hangsúlyt helyezve a romániai fejleményekre, az uszító cikkgyűjtemény erdélyi fogadtatására, és az arra adott magyarországi válaszra.⁶

¹ Gyuris György, *A Tiszatáj fél évszázada (1947–1997)*, a Somogyi-könyvtár kiadása, Szeged, 1997.; Varga Péter: *A Tiszatáj és az irodalompolitika = Múltunk*, 1997/1, 74–89.

² Az első (mára jórészt elfeledett) botránynak Ilia Mihály „felállítását” tekintem a főszerkesztői székből, míg a harmadik skandalum Vörös László és Annus József (máig emlékezetes) 1986-os eltávolítása volt.

³ Vörös László, *Szigorúan ellenőrzött mondatok. (A főszerkesztői értekezletek történetéből 1975–1986.)*, Tiszatáj Alapítvány, Szeged, 2004.

⁴ Csizmadia Ervin, *A magyar demokratikus ellenzék (1969–1988). I. köt.*, T-Twins, Budapest, 1995.; Révész Sándor, *Aczél és korunk*, Sík Kiadó, Budapest, 1997.; Németh György, *A Mozdó Világ története 1971–1983*. Palatinus, Budapest, 2002.

⁵ *Csizmadia*, 1995, 243. és *Révész*, 1997, 305. (Még a *Magyar történelmi kronológia 1971–1990.* című kézikönyvben is az olvasható, hogy a megyei pártbizottság október 14-én felmentette a főszerkesztőt – ám az 1986-os menesztést meg sem említik.) A tévedés oka arra vezethető vissza, hogy még 1982-ben a számszám Beszélő 3. száma – felületes információk alapján – tényként írt a szegediek felmentéséről, ezt a hamis információt pedig ellenőrzés nélkül átvették.

⁶ Ezúton mondok köszönetet Kőrösi P. Józsefnek és Száraz Miklós Györgynek, hogy másolatban a rendelkezésemre bocsátották Köteles Pál és Száraz György korabeli levelezéseit, illetve utóbbi naplójegyzeteit.

*

A Lăncrănjan-féle förmedvény a kollektív emlékezetben úgy maradt meg, mint amely – azon túl, hogy féktelenül uszított ellenünk – durván meghamisította történelmünket. Meg kell azonban jegyezzem, hogy a román történészek – enyhén szólva – sajátos múlt-ábrázolása már a hetvenes években is vitára készítették a hazai történészeinket, akik (bár a pártvezetés ellenezte a polemizálást) néhány kis példányszámú szakfolyóiratban olykor bírálták a román kollégák tudománytalan nézeteit – vagy alaptalan vádaskodásait. Például 1975-ben (amikor egyébként is nagyszabású *sajtókampány* folyt a 2. bécsi döntés 35. évfordulója ürügyén) Constantin C. Giurescu dühödt kirohanást intézett a Revista de Istorie 1975/6. számában a *Magyarország története* előző évben Párizsban, illetve az év tavaszán Londonban megjelent kötete miatt (azzal vádolta a magyar szerzőket, hogy „megismétlik az 1944 előtti történetírás tévedéseit és előítéleteit”), amire Makkai László határozottan válaszolt, sorra megcáfolva a neves történész ahistorikus állításait.⁷

A bukaresti pártvezetés roppant módon felbőszült azon, hogy egy magyarországi történész szembe mert szállni a nacionalista kurzus favorizált professzorával: az 1975. szeptember 22-i KB-ülésein Nicolae Ceaușescu éles hangon kelt ki a magyar történészek „támadásai” ellen és kijelentette, hogy fel kell venni a kesztyűt. Ezt követően az RKP elméleti folyóirata, az Era Socialistă 12. számában Dumitru Berciu professzor visszautasította „azon országok történészeinek állításait, akik kétségbe vonják a vlahok és a románok azonosságát...”⁸ Giurescu a következő évben újabb támadást intézett a magyarországi történészek (főleg Makkai) ellen és azt állította, „egyeseknek” az a célja, hogy „elvitassák a románok Erdélyhez való jogát”. Erre a vitára is utalt a budapesti külügyminisztérium egyik román referense az 1977-es Kádár–Ceaușescu-találkozó előtt készített feljegyzésében: „Az utóbbi években kibontakozó történészvita számottevően terheli kapcsolatainkat. A dákoromán kontinuitás már-már faji alapról történő megközelítése, a középkori román vajdaságok »történelmi küldetése«, a fejedelemségek egyesülése, Trianon és a bécsi döntés stb. román megvilágítása sérti a romániai nemzetiségek önértetét és élénk visszatetszést szül hazánk tudományos és laikus közvéleménye előtt is.”⁹

A magyarság gyalázása, múltjának meghamisítása a legfelső szintű találkozó után tovább folytatódott: 1978-ban olyan durva, magyarellenés uszítás jelenhetett meg, amelyre addig nem volt példa (a szerző végső fokon egyenlőséget tett a fasizmus és a magyar nép közé).¹⁰ Ettől kezdve megszorodtak azok az írások, melyek a „Horthy-fasizmus rémtetteit” mutatták be. „A történelemhamisítás mindennapi gyakorlat lett.” – olvashatjuk az

⁷ Makkai László: Egy kis szakmai ördögűzés = *Történelmi Szemle*, 1975/4, 751–754.

⁸ Magyar Országos Levéltár (= MOL), az MSZMP KB Külügyi Osztályának iratai, M-KS 288. fond, 32/1975/9. őrzési egység (= ő. e.), 371–375.

⁹ MOL, a külügyminisztérium titkos ügykezelte iratai, Románia (= román TÜK), XIX-J-1-j-1977, 114. doboz, 128-2. levéltári szám (= ltsz.) 001756/30/1977.

¹⁰ Ion Spălățelu: Horthysta megszállás Erdély északi részén (1940–1944). Szent Bertalan hosszú éjszakája = *Előre*, 1978. május 5. (Erre a kirívóan uszító cikkekre semmiféle visszhang sem érkezett, magyar részről agyonhallgatták. Persze kérdés, hogy volt-e valaki abban az időben, aki reagálni szeretett volna, csak a cenzúra megakadályozta?)

1978-ban született ún. „62-ek levelében”.¹¹ A Magazin Istoric, a Flacăra, a Luceafărul és más lapok, folyóiratok cikkeikben meghamisították Erdély illetve a magyarság múltját, ki-sajátítottak magyar történelmi személyiségeket (Budai Nagy Antaltól Dózsa Györgyig). „A Magyarországgal kapcsolatos román tömegtájékoztatás az elmúlt hónapokban továbbra is negatív elfogultságokkal, a mai magyar valóság elhallgatásával és manipulációkkal kombinálva, a magyar–román történelem érintkező szakaszait pedig sűrűsödő, élesedő évfordulós kampányokkal ábrázolva dolgozik.” – írta Rajnai Sándor nagykövet az 1980. november 26-i, a romániai tömegtájékoztatás magyar vonatkozású elveiről és módszereiről összeállított jelentésében.¹²

Ilyen előzmények után látott napvilágot 1982. április elején Ion Lăncrănjă hírhedett könyve.

*

A szerző nem volt ismeretlen az erdélyi magyar közvélemény előtt. 1928-ban született a Gyulafehérvár melletti Marosváradján, az ötvenes évektől különböző fővárosi irodalmi lapoknál dolgozott (1963-ban állami díjat kapott), a hatvanas évek elején az írószövetség párttitkára volt, innen „dogmatikus” (!) magatartásáért váltották le – hogy aztán a Ceaușescu-érában átlendüljön a másik oldalra: a hetvenes évektől sorra írta a nacionalista szellemiségű (olykor burkoltan szovjetellenes) regényeit, és az írószövetség jobboldali, sovíniszta szárnyához tartozott. Az ő és Eugen Barbu nevével fémjelzett csoport¹³ a hetvenes évek végén erősödött meg, amikor a „first lady”, Elena Ceaușescu bekerült a legszűkebb pártgrémiumba, miáltal a befolyása meghatározóvá vált a férjére, valamint a párt- és állami vezetésre; 1980-ban Lăncrănjă „megörökölte” az elhunyt nacionalista író és költő, Marin Preda parlamenti képviselői helyét, és attól kezdve, amit a politikusoknak még nem volt szabad kimondani, azt vele végeztették el. A Barbu–Lăncrănjă-klikkhez tartozott az az Adrian Păunescu (jelenleg a Nagyrománia Párt hírhedett szenátora) is, akinek 1982 legelején (ugyanott, mint szerzőnknek: a Sport és Turisztikai Kiadónál) megjelent egy olyan könyve (*De la Barca la Viena și înapoi*), mely mélységesen felkavarta a romániai magyar közvéleményt.¹⁴ Ekkor még nem lehetett sejteni, hogy hamarosan nyomdába kerül egy olyan kézirat, amelynek szerzője jócskán túltesz Păunescu sértegetéseit.

¹¹ A „Malomkövek között – Nyílt levél román értelmiségi barátainkhoz” címet viselő terjedelmes röpirat szerzőjének (szerzőinek? – állítólag 62 magyar értelmiségi írta alá) kilétét még ma is homály fedi. Közli: *Történelmi kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához. II. kötet: 1944–1989.* (Vál., bev., jegyzetek: Vincze Gábor), Pro-Print, Csíkszereda, 2003, 363. és uó: *Egy rejtélyes dokumentum a hetvenes évekből* = Krónika, 2002. május 25–26.

¹² MOL, román TŰK, XIX-J-1-j-1980, 120. doboz, 128-81. ltsz., 003432/3/1980.

¹³ Ez a klikk igen nagy népszerűtlenségnek örvendett az írószövetségen belül. (Már csak azért is, mert roppant agresszívek voltak és durván támadták a liberálisabb vezetőséget.)

¹⁴ A könyvben „a sorozatos tendenciózus valótlanságok mellett többek között minősíthetetlen állítások fogalmazódnak meg a magyar útlel-ellenőrző szervek munkájáról, brutális megnyilvánulásairól, de a könyv egésze sértő módon érinti a magyar társadalmi rendet (egy 1979-es útinapló keretében).” – írják az Erdélyből átelepült Enyedi Sándor színháztörténész és Sükösd János pedagógus az Óvári Miklósnak címzett 1982. április 27-i levelükben. MOL, Óvári Miklós KB-titkár leadott anyagai, M-KS 288. fond, 51/1982/17. ó. e., 86/1982.

Az ominózus könyv, a *Cuvânt despre Transilvania* – melynek jelentése szó szerinti fordításban *Beszéd Erdélyről*¹⁵ – rendkívül gyorsan jött ki a nyomdából. A nyomdai engedélyt március 15-én kapta meg a kézirat, és – bár nem szerepelt a kiadó az évi tervében! – diplomáciai információk szerint három héttel később, április 7-én már kint volt a boltokban. (A legtöbb forrás szerint 50 ezer példányban adták ki, de a bukaresti A Hét főszerkesztője, Huszár Sándor korabeli értesülése szerint 80 ezerben jelent meg.) Ismerve a rezsim könyvkiadási politikáját, az állami nyomdák lassúságát, nehézkességét, nyugodtan állíthatjuk: ez a feltűnő gyorsaság nem a véletlen műve volt. Szepes István kolozsvári főkonzul úgy vélte, hogy az illetékesek direkt április 4-re *időzítették* a könyv megjelenését (Ezek szerint minden igyekezet ellenére késve jött ki a nyomdából.) Hogy valóban úgy van-e, mint ahogy a magyar diplomata feltételezte, azt csak az idevágó román pártiratok ismeretében lehetne megválaszolni.

A kiadás *célja* (a belső feszültség levezetésén, a magyar kisebbség elleni uszításon túl) kettős lehetett: 1.) a kapcsolatok rontásával kikényszeríteni a „felső szintű érintkezést” (vagyis a két pártvezető találkozóját), illetve „bebizonyítani”, hogy anélkül nem lehet előrelépni a magyar–román viszony javításában;¹⁶ 2.) megfélemlíteni a vezető magyar értelmiséget, nehogy az újabb kisebbségellenes intézkedések esetén tiltakozni merészellenek.

Visszatérve a Lăncrănján-irományra, a megjelenését az április 10-i Luceafărulban maga Mihai Ungheanu főszerkesztőhelyettes méltatta,¹⁷ a KISZ lapjában, a Scînteia Tîneretului pedig interjú jelent meg a szerzővel. A népszerűsítése folyt tovább azután is, hogy a boltokba került: április 30-án a Săptămânában recenzálták, míg a Flacăra-ban a Sport és Turisztikai Kiadó tevékenységét ismertetve dicsérték a könyvet. Május 15-én egy, a Luceafărulban közölt interjúban Francisc Păcurariu, a közismerten magyarellenes, sovinszta író egyebek mellett azt hangoztatta, hogy „igaz és becsületes könyv ez, amely meg-

¹⁵ Mivel az írárok igen patetikus stílusúak, ebben az esetben talán helyesebb lenne a „cuvânt” szót *szózat*-nak fordítani. 1990-ben az Áramlat Kiadónál *Szónoklat Erdélyről* címen jelent meg, Köteles Pál fordításában *Gondolatok Erdélyről*, Száraz Györgynél *Beszéd Erdélyről*, Illyés Elemérnél *Egy szó Erdélyről*, az Ellenpontokban a *Vallomás Erdélyről* címen olvasható, de egy, a Politikai Bizottság számára készült, dátum nélküli, 9 oldalas ismertetésben *Ének Erdélyről* címet adták a könyvnek. MOL, MSZMP KB-információs jelentések, M-KS 288. fond, 11/1982/4406. ó. e., 1–9.

¹⁶ Bukarestben évek óta erőltették Kádár és Ceaușescu találkozóját (ami aktuális is volt, hiszen utólagja 1977-ben folytattak megbeszélést). Ezt azonban a magyar fél ahhoz az előfeltételhez kötötte, hogy konkrét ügyekben előzetesen szakértői szinten állapodjanak meg, amit az első számú vezetők csak jóváhagynak. Akkor is ismert volt ugyanis, hogy a román diplomácia taktikai eszköztárába tartozik az előkészítetlen, magas szintű kontaktusok erőltetése, amelyekből semmilyen érdemi eredmény nem várható, csupán demonstrálni lehet a külvilág felé a kapcsolatok problémamentességét.

¹⁷ A recenzióban (melyet magyar fordításban már 13-án fölküldtek a nagykövetségről Budapestre) Ungheanu olykor még Lăncrănjánon is túl tett, például nyíltan párhuzamot vont a harmincas évekbeli és az akkori Magyarország között. Huszár Sándor azt írta április 13-án a naplójába, hogy az írás „végső kicsengése olyan, mintha a magyarok utcai megvertetésére szólítaná fel a román lakosságot.” Lásd Huszár Sándor megszerkesztett, kiadatlan *1982-es naplójegyzetét*. Itt mondok köszönetet Bányai Évának, a Bukaresti Tudományegyetem Hungarológia Tanszéke tanárának, hogy lehetővé tette a terjedelmes naplófolyam nála lévő fénymásolt példányának kijegyzetelését.

érdemli, hogy olvassák...”¹⁸ Mindezek a méltatások bizonyára hozzájárultak ahhoz, hogy a könyv iránt roppant megnőtt az érdeklődés: Erdély nagyobb városaiban a korábban tapasztaltaknál nagyobb példányszámban fogyott. (Száráz Györgyhöz olyan hírek jutottak el, miszerint a magyarok igyekeztek felvásárolni a meglévő példányokat, hogy a románok ne tudják elolvasni, Balogh Edgár is 50-et vett meg Kolozsváron...) A hatás nem is maradt el: a kolozsvári főkonzulátus információi szerint a román átlagemberekben „korábban meglévő magyarelles hangulat a könyv nyomán kiterbélyesedett”.¹⁹ A magyaroktól vidékeken kötelező olvasmányként adták ki a párt propagandistáinak és szemináriumvezetőknek (ez nyilvánvalóan csak központi utasításra történhetett), Kovászna megyében azonban a könyvterjesztők nem árusították, ezért a Securitate helyi szervei igyekeztek kideríteni, hogy kik azok, akik kerülő úton hozzájutottak a könyvhöz, ki kinek adja tovább és hogyan kommentálja Lăncrănján szövegét.

Maga a könyv négy részre tagolódik: a *Rapsodie transilvană (Erdélyi rapszódia)* még 1957-ben keletkezett; az 1979-es datálású *Meleaguri natale (Szülőföldi tájak)* című fejezetben a szülőföldjéről, Fehér megyéről szóló írások kaptak helyet; a *Patriotismul – o necesitate de vitală (A hazafiság – létszükséglet)* című harmadik részben 1967 és 1980 között készült publicisztikák, lírai vallomások találhatók Erdélyről, a Haza és a Párt iránti hűségéről. A botrány nem is ezek, hanem a címadó, negyedik fejezet miatt tört ki. Ennek részletes ismertetésétől eltekintek,²⁰ csupán annyit jegyzek meg, hogy Lăncrănján a történelemhamisítás addigi mértékén jócskán túlhaladt. A szokásos toposzokon (az őslakos románokat a betolakodó magyarok minden időben üldözték, meg akarták semmisíteni, be akarták olvasztani stb.) kívül ugyanis néhány olyan elem is felfedezhető ebben az írományban, amelyre korábban nem volt példa: 1.) bírálta a párt korábbi magyarságpolitikáját, illetve azt, hogy a „folyton követelőző” magyar kisebbség „túlzott igényeit” „mindig túlságosan is kielégítették”, ezáltal juttatva azt „többlet jogokhoz”; 2.) burkoltan rehabilitálta a két világháború közötti „burzsoá” Románia sovíniszta kisebbségpolitikáját; 3.) nem csak Kun Bélát tartotta nacionalistának, hanem az 1948-tól az új hatalom megszüldítésében részt vett, és az „új osztályba” bekerülő erdélyi magyar kommunistákat is; 4.) *Magyarországot* és annak politikai vezetését (sőt: magát Kádár Jánost) burkoltan *revizionizmussal, irredentizmussal vádolta*; 5.) a „külső és belső magyar revizionista igény” hangoztatásával *a magyar kisebbséget* (és nyíltan vagy burkoltan, konkrét magyar értelmiségieket) *is a vádlottak padjára ültette*.

Mielőtt rátérnék a könyv fogadtatására, egy fontos kérdést érdemes tisztázni a pamflet keletkezését illetően. Száráz György a „második válaszában”²¹ bebizonyította,²² hogy Lănc-

¹⁸ Az interjúnak a Lăncrănjánra vonatkozó részét fordításban közölte az *Ellenpontok* című szamizdat folyóirat májusban készített 3. száma. Vö.: *Ellenpontok*, (sajtó alá rendezte: Tóth Károly Antal), Pro-Print, Csíkszereda, 2000., 113.

¹⁹ MOL, román TÜK, XIX-J-1-j-1982, 120. doboz, 128-80. ltsz., 003619/1982.

²⁰ Szövegét lásd: Ion Lăncrănján: *Szónoklat Erdélyről*, Áramlat Kiadó, Budapest, 1990.

²¹ Száráz György, *Megjelent még egy furcsa könyv*, Áramlat Kiadó, Budapest, 1990, 87–163. (Ez egy kötetben jelent meg a korábbi kritikájával.)

²² Az egyik bizonyíték az, hogy Dücső Csaba (illetve a könyve) először a Rómában kiadott fércműben említődik meg, ráadásul, hogy-hogy nem, Lăncrănján ugyanazokat a részleteket idézi (és ugyanabban a fordításban!) a *Nincs kegyelem!*-ből, mint a római kötet összeállítója, Ciolan (akit Száráz György „Római Névtelen”-nek titulált), ráadásul mindketten összekeverik Dücső főhősé-

ránjan műve megírásakor alapvetően egy emigráns kiadványra támaszkodott: a Iosif Constantin Drăgan²³ által 1980-ban Rómában kiadott (és – miként az a 2. kiadás²⁴ előszavából kiderül –, Ioan N. Ciolan által összeállított) *Transilvania – Ultima prigoană maghiară* (értelemszerű fordításban: *Erdély – Az utolsó románüldözés* [magyar részről]) című gyűlölködő, magyarellenes fércműre. Erről pedig – megbízható történész „kapcsolatának” információi alapján – azt jelentette 1982. november 18-án Kalmár György ideiglenes ügyvivő, hogy ugyan az Olaszországban élő emigráns vasgárdista milliomos kiadásában jelent meg (a románon kívül olasz nyelven is), de „az RKP KB sajtóosztályának aktív közreműködésével” készült, sőt, a hírek szerint „nincs kizárva, hogy a teljes anyagot ez a szerv állította össze”. (Egyébként az informátor a saját szemével látott Eugen Florescu ideológiai és propaganda-ügyekkel megbízott KB osztályvezető-helyettes²⁵ asztalán egy Drăgan által dedikált példányt...) Mindez azt valószínűsíti, hogy művének megírásához Lăncrănjan közvetve vagy közvetlenül, a KB Sajtó és Propaganda Osztályától kapott segítséget – vagyis tulajdonképpen a magyarellenes pamflet megírása mögött a pártközpont (sőt, gyanúm szerint maga Elena Ceaușescu) állt. (A fejezet végén egyébként a kézirat elkészítésének dátumaként 1980–1982. olvasható. Lehet, hogy az első évszám azt jelzi, hogy az „alpanyagot” egy időben kapta meg Ciolan és Lăncrănjan?)

Már ami most ennek az uszító irománynak a fogadtatását illeti, ez a magyar közvéleményt *mélységesen felhőborította, megdöbentette*, azokat pedig, akiket a szerző valamivel megvádolt, *félelemmel* töltötte el a kötet kiadása. Az aggódás jogosságát mi sem mutatja jobban, mint hogy a rezsimhez addig teljes mértékben lojális író, Méliusz József, (akit név szerint is megvádolt Lăncrănjan), arról panaszkodott, hogy a háza elé a Securitate lehallgató kocsit helyezett. A nagykövetség úgy értesült, hogy többen – köztük Huszár Sándor és Domokos Géza,²⁶ a Kriterion Könyvkiadó igazgatója, (és az RKP KB-pótagja) – azzal a gondolattal foglalkoztak, hogy elköltöznek Bukarestből és valami kisebb vidéki helységben keresnek maguknak jelentéktelen munkakört.²⁷

---

nek a *keresztnevét* (Levente) a levente *szervezettel*. Egyébként Dücső Csabáról (kinek létezésében Illyés Elemér még kételkedett) és könyvéről, a Magyar Országos Levéltár akkori főigazgatója írt példás forráskritikai tanulmányt. Vö.: Varga János, *Levente és értelmezője* nyomában = *Tanulmányok Erdély történetéről*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1988, 212–225.

²³ Nem véletlen, hogy Drăgan adta ki, ugyanis ő a Ceaușescu-rezsimmal (és a Securitatéval) szorosán együttműködött, egészen a rendszer bukásáig.

²⁴ Ez a fércmű 1997-ben Marosvásárhelyen az Editura „Petru Maior” kiadásában újra megjelent – de megváltoztatott címmel: *Transilvania – prigonită de unguri* és elsősorban a székelyföldi románok „üldöztetésével”, a harmincas években hatalmi erőszakkal, a székelyek pénzén épített Hargita és Kovászna megyei ortodox és görögkatolikus templomok háború alatti lerombolásával foglalkozik. Emellett Ciolan nagy teret szentel annak, hogy szerinte miként asszimilálták a kommunizmus évtizedeiben (!) a székelyföldi románok nagy részét, hogyan szorították őket háttérbe.

²⁵ Florescu rendkívül befolyásos személy és „az ellenünk irányuló vádaskodások egyik fő kezdeményezője” – írja róla Rajnai Sándor nagykövet az 1981. december 12-i rejtjeltáviratában. MOL, román TÜK, XIX-J-1-j-1982, 120. doboz, 128-80. ltsz., 0089/1982.

²⁶ Domokos, illetve a kiadó ellen ekkor már hónapok óta folyt a hajsza. Vö.: Domokos Géza, *Igevár. Kriterion-történet tizenhat helyzetképben elmondva*, Pallas Akadémia, Csíkszereda, 2000. 67–76.

²⁷ MOL, román TÜK, XIX-J-1-j-1982, 120. doboz, 128-75. ltsz., 003212/1/1982.

Méliusz április 20-án egy négyoldalas beadvánnyal fordult Nicolae Ceaușescuhoz, Petre Enache KB-titkárhoz és az ugyancsak KB-tag Gere Mihályhoz, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa (MNDT) elnökéhez, melyben visszautasította az őt ért rágalmatokat, *vizsgálatot követelt*, s ennek elmaradása esetén *sajtópert* helyezett kilátásba. Enache 22-én fogadta őt, és közölte, hogy beszélt Ceaușescuval, aki „nem ért egyet²⁸ a Lăncrănjanszöveggel, de az a kérése, hogy Méliusz ne indítson pert, mert ez kellemetlen lenne a pártnak”, ehelyett azt javasolta, írjon egy válaszcikket, amit a Luceafărul majd közöl. Méliusz megírta ugyan a cikkét és leadta a főszerkesztőnek, ő azonban – nyilván felettesei utasítására – júniusig hitegette, majd közölte, hogy a dolog „aktualitását veszítette”. (Még azt sem engedték meg, hogy A Hét „Könyvbarát” mellékletében megjelenjen vele az az interjú, melyben röviden visszautasítja Lăncrănján hazugságait.) Méliusz tiltakozásul bejelentette, hogy *kilép az írószövetségből*, de úgy tűnik, később meggondolta magát²⁹ és csak az al-elnöki tisztségéről mondott le.

A Hét szerkesztősége három tiltakozó levelet kapott: Szabó Gyula író Szatmárnémetiből 17 oldalas levélben mondott véleményt (néhány napra rá szívinfarktust kapott),³⁰ Beke György író, publicista Kolozsvárról egy hosszabb írásában (*Egy hiteles és egy torz tükör*) hasonlította össze Lăncrănján vádjait és Nicolae Balotă irodalomkritikus romániai magyar írók portréit tartalmazó, januárban a Kritérionnál megjelent könyvének (*Scritorii maghiarii din România*) több megállapítását. Gyöngyössi János székelyudvarhelyi tanár április 21-i olvasói levelében azt a Lăncrănján-állítást vitatta, miszerint a nemzetiségeknek „aránytalanul több” kiadvány, könyv áll rendelkezésére mint a többségi románoknak. Ezek az írások persze nem jelenhettek meg – a KB propaganda osztályán kijelentették Huszárnak, hogy polémiáról szó sem lehet.

Az előbbiekhöz hasonlóan a többi *egyéni tiltakozás* is eredménytelen volt. Gálfalvi Zsolt Gere Mihályon keresztül intézett levelet a pártvezetéshez; Kántor Lajos³¹ és Szász János az írószövetség elnökének, D. R. Popescunak; Bitay Ödön, a Politikai Könyvkiadó magyar szerkesztőségének, és Demény Lajos, a N. Iorga Történeti Intézet nemzetiségi részlegének vezetői Petre Enache KB-titkárnak írtak egy-egy tiltakozó beadványt; Bodor Pál, az RTV nemzetiségi szerkesztőségének korábbi vezetője pedig interpellációt fogalma-

²⁸ Rajnai Sándor nagykövet április 29-i rejteltáviratában közli azt is, hogy olyan („mesterségesen sugallt”) híresztelések vannak forgalomban, miszerint Ceaușescu a távol-keleti útja miatt nem is tudott a könyv kiadásáról, és az akció mögött a hírhedetten magyargyűlölő Iosif Banc (korábbi Maros megyei elsőtitkár) és Hajdú Győző áll. Ez feltehetően nem igaz, ám az tény, hogy a Scinteia április 18-i számában közölt beszélgetésben az Igaz Szó közismerten talpnyaló főszerkesztője óvatossan dicsérte a könyvet. MOL, román TÜK, XIX-J-1-j-1982, 120. doboz, 128-75. ltsz., 003212/2/1982.

²⁹ A Securitate egyik, 1983 őszi jelentéséből kiderül, hogy Méliusz újabb táviratban kérte Enachét az egy évvel korábbi ígéret teljesítésére, és tovább fenyegetőzött... Vö.: *Cartea Albă a Securității. (Istrorii literare și artistice 1969–1989.)* Ed. Presa Românească, București, 1996. 291.

³⁰ Az „Egy jámbor erdélyi turista futó kérdései Ion Lăncrănjánhoz” című cikk megírásának körülményeit lásd: Szabó Gyula, *Kényszerpályák. (Emlékek egy letűnt írói idő elejéről és végéről)*, Albert Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2004, 51–62., 136.

³¹ Közli Kántor Lajos, *Függőhíd. (Közérzetkrónika)*, Jelenkor–Kritérium, Pécs–Bukarest, 1993, 206–210. (Mivel Romániában nem közölhették, a Mozgó Világ akarta lehozni, de nem engedélyezte – a magyar cenzúra!)

zott meg.³² Gáll Ernő, a Korunk főszerkesztője Aurel Duca Kolozs megyei első titkárnak írott levelében azt hangsúlyozta, hogy „a könyv nagy nyugtalanságot keltett mind a román, mind a magyar értelmiség egyes köreiből...”, egyébként pedig ellenkezik (!) a Ceaușescu által „következetesen képviselt nemzetiségi politikával”.³³

Fazekas János miniszterelnök-helyettes Ilie Verdeț miniszterelnökkel, valamint Gogu Rădulescu államelnök-helyettesel és Enache KB-titkárral beszélt, s „az RKP nemzetiségi politikája elleni támadásnak” minősítette a könyvet, követelve annak nyilvános megbélyegzését, de bizonytalan, kitérő válaszokat kapott.³⁴ A legmagasabb polcra jutott magyar politikus azonban nem hagyta annyiban és az RKP KB Politikai Végrehajtó Bizottsága 1982. május 20-i ülésén – azt követően, hogy Iosif Banc és Constantin Dăscălescu azzal vádolták, hogy „magatartásában nacionalista elemek vannak” – felszólalásában visszautasította a vádakat, majd kitért a Lăncrănjan-könyv „kártékony nacionalizmusára, amely aláaknázza a magyar–román barátságot”, és „szembehelyezkedik a párt nemzetiségpolitikájával”. Erre Ceaușescu igen hevesen reagált, kijelentve, hogy „nem a párt adta ki a könyvet, a romániai nemzetiségpolitikát pedig nem Lăncrănjan irányítja, hanem a párt”.³⁵ A vitának az lett a vége, hogy Fazekas kérte, „rossz egészségi állapota” miatt helyezték betegnyugdíjba. (A magyar nagykövetség értesülése szerint *eltávolítását* a legkeményebben Elena Ceaușescu szorgalmazta, akinek a befolyása az utóbbi időben jelentősen megnőtt a férjére és a szűkebb pártvezetésre.) Fazekas felmentése (melyről a Szamizdat Ellenpontok 7. száma és a Szabad Európa Rádió is beszámolt) azokat igazolta, akik úgy vélték, hogy a könyv megjelentetése a pártvezetés sovíniszta szárnyának előretörését jelenti és a magyarságpolitikában újabb negatív fordulatra lehet számítani.

Május elején – amikor nyilvánvaló vált, hogy egyéni akciókkal nem lehet eredményt elérni – Kolozsváron Szócs Géza költő és Marius Tabacu zenetanár összeállított egy *tiltakozó beadványt*, melyet rajtuk kívül még tízen írtak alá.³⁶ Néhány nappal később Marosvásárhelyen Sütő András író (és KB-póttag) kezdeményezésére is készült egy – némileg terjedelmesebb – beadvány, amit Gálfalvi György és Markó Béla öntött végső formába, majd összesen *harminchatan* láttak el a kézjegyükkel (köztük olyanok, akik a kolozsvárit is aláírták).³⁷ Az Ellenpontokban erről – név nélkül – beszámoló Szócs Géza szerint az alá-

³² MOL, román TÜK, XIX-J-1-j-1982, 120. doboz, 128-75. ltsz., 003212/11/1982. A jelentéshez mellékelték Beke, Demény, Bodor és Bitay szövegét is magyar fordításban, valamint a román eredeti másolatát.

³³ A levélből részleteket közöl: Gáll Ernő, *Napló I. (1977–1990)*, Polisz, Kolozsvár, 2003, 414.

³⁴ Állítólag Fazekas egy 60 (!) oldalas tanulmányban foglalkozott a könyv magyarellenességével, ezt Robotos Imre közölte Almási Kálmán diplomatával és feleségével Nagyváradon. Vö. Almási Erzsébet, *Bukaresti napló. Egy diplomata feleség feljegyzései*, Püski, Budapest, 1998, 51.

³⁵ MOL, román TÜK, XIX-J-1-j-1982, 118. doboz, 128-20. ltsz., 001073/5/1982.

³⁶ Adonyi Nagy Mária, Fodor Sándor, Kántor Lajos, Koós Enikő, Lászlóffy Aladár, Simon Gábor, Szegő Katalin, Szilágyi István, Szilágyi Júlia, Szócs István. A névsort Szócs Géza közli *Az uniformis látogatása* című kötetében (HHRF, New York, 1986, 150.). A magyar diplomáciai források csak 11 aláíróról tudnak.

³⁷ Rajnai Sándor június 3-i jelentésében az olvasható, hogy az aláírók között volt többek között Kányádi Sándor, Kántor Lajos, Lászlóffy Aladár, Fodor Sándor, Szilágyi István, Gáll Ernő, Balogh Edgár Kolozsvárról, Sütő András, Gálfalvi György Marosvásárhelyről, míg Bukarestből Domokos Géza, Szász János, Gálfalvi Zsolt, Bodor Pál, Kovács János. Rajtuk kívül még biztosan az aláírók

írók száma „alkalmasint nagyobb lehetett volna, de a szervezők, alighanem konspiratív megfontolásokból időben gyors akciót határoztak el, hogy a belügyi dolgozók érdeklődését megelőzve fejezhessék azt be.”³⁸ A nagykövetség információi szerint írásos formában összesen mintegy *hatvan magyar értelmiségi* tiltakozott – csoportosan vagy egyénileg – a könyv kiadása miatt. (Eddigi ismeretem szerint két román tiltakozó is volt: a már említett Marius Tabacu, valamint Ion Aluș kolozsvári szociológus egyetemi tanár, aki egy 12 oldalas beadványban ítélte el a szerzőt és művét.)

A kezdeményezők eleinte azzal próbálkoztak, hogy a rezsim „fantomszervezete”,³⁹ az MNDT vezetőin keresztül próbálják meg eljuttatni a tiltakozó ívet a Központi Bizottsághoz, illetve a főtitkárhoz. Amikor megkeresték Fejes Gyulát, a tanács titkárát (aki emellett a KB osztályvezetője is volt), hogy tegyen ez ügyben lépéseket, ő kitérő választ adott. Az elnök, Vincze János szintén elutasította, hogy közvetítsen a pártközpont felé. (A veterán kommunista elítélte ugyan azt, amit Lăncrănjan a „felszabadulás” utáni időszak magyar kommunista vezetőiről írt – elvégre ő is érintett volt⁴⁰ – de ezt azzal magyarázta, hogy néhány magyarországi publicista, író „irredenta ízű megfogalmazásai” óhatatlanul kiváltanak „forrófejű reagálásokat”...) ⁴¹ Az elnök, Gere Mihály május 28-án ugyancsak visszautasította, hogy közvetítőként lépjen fel a tiltakozó értelmiségi csoport és a legfelső pártvezetés között. („Nem akarják magukat kompromittálni.” – írta Huszár Sándor Szabó Gyulának egy május 31-i levelében.⁴²)

Végül a „harminchatok” beadványa nem Geréék közvetítésével, hanem Domokos Géza felesége révén – június első napjaiban – jutott el a KB titkárságára, ahonnan továbbították az „illetékesekhez”. (Gálfalvi Zsolt úgy tudta, hogy elkerült Ceaușescuhoz is, akinek „első reagálása megértő volt a Lăncrănjan-könyv ellen tiltakozó írók lépése iránt”.⁴³) A beadvány következményeként Enache agitprop-titkár fogadta a magyar értelmiség néhány képviselőjét, és „elhatárolta a párt álláspontját a Lăncrănjan-könyvben foglaltaktól.” A *nyilvános elítélés* azonban nem történt meg, sőt még ezután is jelentek meg a román lapokban magasztaló recenziók, ugyanakkor a magyar nyelvűeknek megtiltották „egyéni véleményüket tükröző kritika” megjelentetését.

A kezdeményezés – bár konkrét eredménye nem volt – mégis fontosnak mondható. Korábban előfordult ugyan, hogy néhány tekintélyes értelmiségi vagy politikus (Takács

---

között volt Farkas Árpád Sepsiszentgyörgyről és Huszár Sándor Bukarestből. Meg kell jegyezzem, hogy Gáll Ernő különös módon nem tesz említést az aláírási akcióban történt részvételéről a naplójában.

³⁸ *Ellenpontok*, 2000, 112.

³⁹ Bővebben: Vincze Gábor, Egy romániai „fantomszervezet”, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa születése = *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár, 2003, 623–639.

⁴⁰ Vincze János (Ion Vințe) az egyik legsötétebb múltú magyar származású pártaktivista volt: 1944 előtt az illegális RKP Brassó tartományi titkára, 1947–48-ban budapesti követ, 1952–53-ban belügyminiszter-helyettes, majd vezérőrnagy rangban szekuritátés csapatok parancsnoka, 1965–69 között a Központi Pártkollégium tagja, majd az MNDT alelnöke. Magyar ügyekben sohasem exponálta magát, a rezsim szilárd támasza volt 1989-ig.

⁴¹ MOL, román TÜK, XIX-J-1-j-1982, 118. doboz, 128-20. ltsz., 001073/5/1982.

⁴² *Szabó*, 2004, 90.

⁴³ MOL, román TÜK, XIX-J-1-j-1982, 120. doboz, 128-75. ltsz., 003212/12/1982.

Lajos, Balogh Edgár, Demeter János és mások) kisebb-nagyobb jelentőségű helyi ügyekben (főleg iskolügyi sérelmek orvoslása érdekében) különböző fórumoknál „lobbizott”. Azonban a kommunista hatalomátvétel óta először került sor a magyar értelmiség egy nagyobb csoportja részéről *kollektív tiltakozásra*. Ilyen vagy ehhez hasonló, viszonylag széles körű megmozdulás 1989-ig többé nem fordult (nem fordulhatott!) elő.

Itt kell kitérni arra, hogy míg az egyénileg vagy csoportosan tiltakozók a pártvezetéshez fordultak, velük ellentétben egy maroknyi *ellenzéki csoport*: a nagyváradi *Ellenpontok* szerkesztői (Ara-Kovács Attila, Szócs Géza és Tóth Károly Antal) a tiltakozásnak egy más formáját választották: illegális folyóiratuk harmadik számát a Lăncrănján-könyv megjelenésének szentelték. Ara-Kovács (név nélkül, mint a többiek) *Bevezetés a fasizmusba* címmel írt egy kommentárt, melyben végül leszögezte: „Lăncrănján leleplezte Ceaușescu; tettenérhetővé tette számunkra a valóságot: Romániában fasisztának lenni állampolgári kötelesség. S a magyaryűlölet [...] e kötelesség elmaradhatatlan velejárója.” Mint említettem, Tóth Károly Antal egy terjedelmes részt lefordított a pamfletből, Takács Ferenc pedig ismertette a könyvet, végül Keszthelyi András egyetemi hallgató *A hagyományos és a hagyományait kereső román nacionalizmus* címmel írt elemzést a pamfletről. (Ezen kívül – mint említettem – hírt adtak a csoportos tiltakozó akcióról is.)⁴⁴

A csoportos tiltakozásnak annyi következménye azért lett, hogy a pártvezetés megértette, hogy a magyar értelmiség soraiban igen nagy feszültség keletkezett a könyv miatt, ezért (háromnegyed év késéssel) ismét összehívták a kezdettől fogva „*politikai szelepnék*” szánt MNDDT büroját (végrehajtó irodáját). A július 14-i ülésen a tizennégy tagon kívül jelen volt Petre Enache KB-titkár, Eugen Florescu KB osztályvezető-helyettes, valamint néhány pártaktivista. Napirenden a romániai magyar tömegtájékoztatási eszközök helyzete, feladatai szerepeltek. A légkör akkor forrósodott fel, amikor a bukaresti magyar írók a Lăncrănján-könyv ügyét hozták szóba (azzal kapcsolatban, hogy a szerző szerint a nemzetiségeknek „aránytalanul több” sajtókiadvány, könyv áll rendelkezésére mint a románoknak). Ekkor Enache láthatóan izgatottan félbeszakította a hozzászólásokat és igyekezett elvágni azok folytatását. Lényegében azt közölte, hogy a reggeli órákban Constantin Dăscălescu miniszterelnöktől tájékoztatatta a magyar kormányfővel előző nap folytatott megbeszélésekről, amelyen Lázár György is kitért a sajtóban időnként fellelhető „nemkívánatos jelenségekre” és *nem helyeselte a viták kiélezését*. Enache azzal folytatta, hogy a könyv „nem a párt álláspontját tükrözi, azzal a vezetés, személyesen Ceaușescu elvtárs nem ért egyet”, majd azt fejtegette, hogy „nem a belső vitákra, hanem a szaporodó és egyre erősebb külső, Romániát érő támadásokra kell összpontosítani, azokat kell visszaverni – a nemzetiségi sajtónak is.” Elmondta, hogy számos külföldi (magyar, bolgár és szovjet) írás „sérti a román nép nemzeti érzékenységét, történelmét, vitatja a kontinuitását”. Végül megjegyezte, hogy ősszel a magyar és a román párt illetékes KB-titkárai találkoznak, s megbeszéléseiken „feltárják és rendezik a vitás kérdéseket”.⁴⁵

Ezután nyilvánvaló volt, már csak abban lehet reménykedni, hogy legalább a budapesti vezetés *határozottan* tiltakozni fog a magyarellenes iromány kiadása miatt és *nyíl-*

⁴⁴ *Ellenpontok*, 2000, 97–121. A folyóiratnak épp ez a száma volt az első, amelyik kijutott nyugatra: a Bécsi Napló és a müncheni *Nemzetőr* július-augusztusi számaikban, valamint az augusztus 23-i *Der Spiegel* ismertették a szamizdatot, kitérve a Lăncrănján-ügyre.

⁴⁵ MOL, román TÜK, XIX-J-1-j-1982, 118. doboz, 128-37. ltsz., 004815/1/1982.

vánosan el fogják ítélni Lăncrănjant és művét. Az előbbi elvárás nem teljesült – az utóbbi azonban két írónak köszönhetően igen.

*

A kötet megjelenéséről Budapestet napokon belül távirati úton értesítette a bukaresti nagykövetség, majd április második felében elkészítették az ominózus negyedik fejezet fordítását⁴⁶ és felküldték a Központba.

A magyarellenes propaganda-hadjárat folytatása nem érte váratlanul a külügyminisztériumot és a pártközpontot, hiszen Bukarestből és Kolozsvárról hónapok óta jelezték, hogy nem lehet a helyzet javulására számítani. Hodicska Tibor, a külügyminisztérium III. területi osztályának román referense egy április 28-i (tehát már a könyv megjelenése után készített) feljegyzésében arra hívta fel a figyelmet, hogy „a mostani mintegy egy éves időszak eszkalációja nemcsak [...] a magyarellenes tartalmú, hangvételi írások mennyiségi állandósulásában, hanem a nyílt polémia fokozódó megnyilvánulásában, továbbá a mai magyar politika és vezetés egyre nyíltabb bírálatában jut kifejezésre.”⁴⁷ Éppen ez háborította fel leginkább a magyar pártvezetést. Lăncrănján ugyanis magát Kádár Jánost, a „testvérpárt” vezetőjét is burkoltan *irredentizmussal* vádolta, amikor egy helyen azt írta, hogy „1966-ban, Budapesten, egy fontos fórumon” (a név szerint meg nem nevezett) Kádár kijelentette, hogy a „trianoni szerződés imperialista diktátum volt, mely Magyarországot szétszakította, Erdélyt Romániának ítélte”, majd pedig az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet 1975-ös helsinki zárókonferenciáján „a szónok” beszédében megemlítette, hogy az első világháború után Magyarország elveszítette területének kétharmadát. (Száraz György utána nézett az idézeteknek és kiderítette, hogy az első esetben pontatlan volt a szerző, és feltehetően az MSZMP IX. kongresszusán elhangzott Kádár-beszédet „írta át” a maga szájíze szerint, a második esetben pedig valóban az hangzott el – csak éppen a szövegkörnyezetéből kiragadva idézte az elsőtítkárt.⁴⁸)

Ami a pártvezetés szerepét, felelősségét illeti, az nyilvánvaló volt Budapest számára, hogy „legfelsőbb” jóváhagyás nélkül nem jelenhetett volna meg egy olyan könyv, mely a szomszédos ország első emberét is támadja. A botrány kitörése után azonban Bukarestben igyekeztek *elhatárolódni* a szerzőtől, illetve *bagatellizálni* a „skandalumot” (lásd Enache közléseit).

Rajnai nagykövet kezdetől fogva azt javasolta, hogy még a júliusi Lázár–Dăscălescutárgyalások előtt célszerű lenne *hivatalosan reagálni* a könyvre. Szepes István főkonzul is azt jelentette a könyv megjelenése után egy hónappal, május 12-én, hogy „kapcsolataink

⁴⁶ Kiss Ferenc Köteles Pálnak írott levelében azt ajánlotta, hogy legjobb lenne kiadni magyarul, „hadd lássa mindenki, mi lehetséges odaát”. Ezzel biztosan többen egyetértettek akkoriban, ám a pártvezetés épp azt nem szerette volna, ha a magyar közvélemény rádöbben, „mi lehetséges odaát” Száraz György – miután az 1983-ban megjelent újabb könyvében Lăncrănján azzal vádolta őt, hogy önkényesen ragadott ki idézeteket a pamfletjéből – ugyancsak azt javasolta, hogy magyarul is ki kellene adni a hungarofób író művét – igen ám, de a román szerzői jogvédő hivatal ehhez nem járult hozzá. (Egyébként az 1990-es kiadás is engedély nélkül jelent meg, lásd a könyv előszavát.)

⁴⁷ MOL, román TÜK, XIX-J-1-j-1982, 121. doboz, 128-81. ltsz., 002958/1/1982.

⁴⁸ Vö.: Száraz György: A sorsközösség nevében. (Válasz egy furcsa könyvre) = *Történelem jelenidőben. (Tanulmányok)*, Magvető, Budapest, 1984², 676–677.

[...] valamennyien úgy ítélték meg, hogy a könyvben szereplő nyílt rágalmak, otromba sértések, belemagyarázások, hangulatkeltő célzatos eszme-futtatások, történelemhamisítások nem maradhatnak válasz nélkül.”⁴⁹

Nem is maradt: „a vezetés”⁵⁰ április végén soron kívül tárgyalta a Lăncrănján-ügyet és döntés született arról, hogy szóbeli üzenetet kell küldeni az RKP Politikai Végrehajtó Bizottsága számára. Óvári Miklós kulturális KB-titkár ezért május 7-én bekérte Victor Bolojan nagykövetet és egyebek mellett közölte vele: „az MSZMP vezetői mély megdöbbenéssel fogadták a könyv megjelenését, valamint a mai magyar politikát alaptalanul, felelőtlenül támadó recenziót⁵¹ is. [...] Az írások durván sértik a magyar nemzeti érzést. A könyv rágalmozó, támadó hangneme a megfélemlítés eszközeit alkalmazza a magyarságra, és hollététől függetlenül a saját történelmétől való elfordulás igényével lép fel. [...] Úgy ítéljük meg, hogy az alaptalan és ezért fokozottan elítélendő támadás súlyát csupán az enyhítheti, ha a Román Kommunista Párt vezetése nyilvánosan elhatárolja magát Lăncrănján állásfoglalásaitól és megteszi a szükséges intézkedéseket a hasonló esetek elkerülése érdekében.”⁵² (Mivel pedig nem lehetett abban bízni, hogy Bolojan át is adja az üzenetet, egyúttal a bukaresti nagykövet utasítást kapott a szóbeli közlés megismétlésére.)

A román pártvezetés részéről érdemleges pozitív reagálás nem érkezett, ráadásul Rajnai Sándort hetekig nem voltak hajlandók fogadni, mert át akarta adni Óvári üzenetét. Amikor aztán végre június 21-én fogadta Cazacu KB-titkár, ő az üzenet felolvasására azzal reagált, hogy „Ion Lăncrănján könyve egy író műve. Nem kívánunk fölötte polémiát nyitni, ami azután csak szélesedne. Magyarországon szinte naponta jelenik meg a tömeg-tájékoztatásban olyasmi, ami torzított képet ad Romániáról.⁵³ [...] Véget kellene vetni az ilyen helyzetnek, be kellene fejezni ezeket a polémiákat, a román kontinuitás erdélyi vitatását [sic!], ennek az ősi román földnek a megkérdőjelezését.” Rajnai erre megismételte, hogy a *magát Kádárt* ért burkolt vádak háborították fel a budapesti pártvezetést, ettől várnak elhatárolódást, mire Cazacu azt mondta, hogy majd a KB-titkári találkozón beszélnek erről... Amikor ismételtén rákérdezett Rajnai, hogy számíthatnak-e az ügyben az RKP részéről válaszra, Cazacu azt mondta, hogy a könyv úgy tekinthető, mint egy reakció, amit „óhatatlanul kiváltottak a magyarországi publikációk.”⁵⁴

⁴⁹ MOL, román TÜK, XIX-J-1-j-1982, 120. doboz, 128-80. ltsz., 003619/1982.

⁵⁰ Egy április végi, Berecz Jánosnak, a KB külügyi osztályvezetőjének megküldött átiratból az derül ki, hogy a Politikai Bizottság részéről küldték a szóbeli közlést az RKP PVB-nak – csak hogy a PB-ülések napirendi pontjai között *nincs nyoma*, hogy tárgyalták volna a Lăncrănján-ügyet! Gerlán László külügyminisztériumi főosztályvezető május 11-i átiratából sem tudható meg, hogy milyen pártgrémium foglalkozott soron kívül a kérdéssel. MOL, román TÜK, XIX-J-1-j-1982, 120. doboz, 128-75. ltsz., 003212/4/1982. és 121. doboz, 128-81. ltsz., 002958/1/1982.

⁵¹ Ungheanu április 10-i recenziójáról van szó.

⁵² MOL, román TÜK, XIX-J-1-j-1982, 121. doboz, 128-81. ltsz., 002958/1/1982. és 120. doboz, 128-75. ltsz., 003212/4/1982.

⁵³ Az 1982. január 19–21. között Constantin Oancea és Roska István részvételével Bukarestben tartott külügyminiszter-helyettesi konzultáción Roska is azt tapasztalta, hogy „teljes elzárkózást mutatkozott több magyar érdekeltségű kérdésben. Ugyanakkor nagy nyomatékkal marasztalták el a magyar tömegtájékoztatás román ellenes tevékenységét. Ezt, mint az előrehaladást akadályozó tényezőt emlegették.” MOL, román TÜK, XIX-J-1-j-1982, 117. doboz, 128-144. ltsz., 00764/1982.

⁵⁴ MOL, román TÜK, XIX-J-1-j-1982, 120. doboz, 128-75. ltsz., 003212/14/1982.

Ezek után úgy tűnt, semmi értelme a további hallgatásnak és a *hazai nyilvánosság* elé kell tárnai a konfliktust. Hogy ezzel kapcsolatban voltak-e viták a Központi Bizottságban, illetve a különböző osztályain és a Politikai Bizottságban, egyelőre nem lehet tudni. (A Magyar Országos Levéltárban kutatható pártiratok nagyon hiányosak.) Mindenesetre július legelején Puja Frigyes külügyminiszter a azt javasolta Várkonyi Péter külügyi KB-titkárnak és Szűrös Mátyás külügyi osztályvezetőnek, hogy *nyilvánosan reagáljanak* a Lăncrănjan-könyvre, a Magyar Hírlap szombati számában, vagy az Új Tükörben. Erre nem került sor,⁵⁵ – bizonyára azért, mert a két hét múlva sorra kerülő miniszterelnöki találkozó előtt nem akarták rontani a tárgyalási légkört. Nagyjából ugyanebben az időben Aczél Györgyöt is foglalkoztatta a nyilvános reagálás kérdése – de Száraz György dolgozatát (miként alant még lesz róla szó) csak összszel jelentette meg.

Lázár György, a minisztertanács elnöke július 13–14-én tárgyalta Bukarestben. (Fogadta a Fekete-tenger parti Neptun üdülőhelyen Ceaușescu is.) A Constantin Dăscălescu miniszterelnökkel folytatott tárgyalásai végén vetette fel, hogy „módot kellene találni a történelmi kérdések olyan kezelésére, amely nem zavarja kapcsolatainkat.” Később pedig – mint ahogy Enache is említette az MNDDT bírói ülésén – azt hangoztatta, hogy „el akarjuk kerülni a nyilvános polémiát, eddig nem reagáltunk a Lăncrănjan-könyvre sem, amely pedig nyíltan támadja az MSZMP politikáját, és meghamisítja a párt első titkárnak beszédeit. Továbbra is arra számítunk, hogy a román párt vezetése megtalálja a módját annak, hogy elhatárolja magát a könyv állításaitól.”⁵⁶ Dăscălescu erre nem reagált, és a magyar fél hiába várta a bukaresti elhatárolódást, az csak nem történt meg később, így Szűrös Mátyás szeptember 7–9. között folytatott tárgyalásain sem. A KB külügyi osztályának új vezetője a Politikai Bizottság számára készített jelentésében⁵⁷ többek között megjegyezte, hogy a román partnerek „ez alkalommal sem határolták el magukat a Ion Lăncrănjan könyvében foglaltaktól, Dobrescu elvtárs csupán a szerző és az ügy jelentőségét igyekezett csökkenteni. (Például »Lăncrănjan nem tartozik a jobb írók közé«.) Ugyanakkor ellensúlyként a magyar sajtó Romániát bántó »több száz« írását hozta szóba – konkrétumok megjelölését ezúttal is kerülve.” Nem tudni, Miu Dobrescu, a KB külügyi osztályvezetője milyen írásokra gondolhatott, mert nem valószínű, hogy tudomása volt ar-

⁵⁵ MOL, román TÜK, XIX-J-1-j-1982, 120. doboz, 128-75. ltsz., 003212/13/1982. (00163/PF/1982.) 22-én valaki feljegyzi az aktán belül, hogy Lázár látogatása után aktualitását veszítette a javaslat... Révész Sándor azt állítja az Aczél-életrajzban, hogy „a pártközpont gondosan előkészítette a könyvre adandó taktikus de határozott választ, amely nem hozza előtérbe az iromány sovíniszta szemléletének hivatalos jellegét és támogatottságát.” (Aczél, 1997, 304.) Hogy mire gondolt, az számomra nem világos (talán a Száraz-kritikára?), mindenesetre az eddig megismert levéltári forrásokban semmiféle „határozott válasz” meglétére utaló adatra nem bukkantam.

⁵⁶ MOL, MSZMP KB-információs jelentések, M-KS 288. fond, 11/1982/4407. ő. e., 96–105. 00160/2/PF/1982. Jelentés a Politikai Bizottságnak a Minisztertanács elnökének romániai látogatásáról.

⁵⁷ MOL, MSZMP KB-információs jelentések, M-KS 288. fond, 11/1982/4408. ő. e., 17–22. Inf/781/1982. (Indulása előtt egyébként Szűrös bekérte az elkészült Száraz-dolgozatot a KB Külügyi Osztályára és áttanulmányozta, hogy „képben legyen”. Annyira megtetszett neki a szöveg, hogy a külügyminisztérium jó előre 300 példányt megrendelt a Valóságból a diplomáciai képviseltek számára.)

ról: elkészült a Lăncrănján-pamfletre adott két⁵⁸ válasz, melyek oly nagy visszhangot váltottak ki 1982 őszén Magyarországon és azon kívül egyaránt.

Az egyik dolgozat szerzője, Köteles Pál 1977 februárjában telepedett át Nagyváradról Debrecenbe, ahol az Alföld munkatársa lett. Hogy mikor, kitől jutott a könyvhöz, az az általam megismert forrásokból nem derül ki, de mivel *ki volt tiltva* Romániából, valószínűleg az erdélyi barátai hozták meg neki. Úgy látszik, őt is megdöbbentette a magyarellenes gyűlöletkeltés ilyen mélysége, pedig átköltözése előtt volt alkalma megismerni a román nacionalizmus „irodalmát”. („Amíg nem olvastam, én is kételkedve fogadtam, hogy ilyen förmedvény megjelenhet »barátainknál«. Ez fölszólítás pogromra, népirtásra.” – írta egyik ismerősének szeptember 16-án.)

Valamikor június második felében, a hó vége felé készülhetett el a munkájával, mert Vörös László azt írja, ő a kéziratot június végén vagy július legelején kapta meg, mielőtt 5-től szabadságra ment volna.⁵⁹ A dolgozat nagyon tetszett Vörösnek, és a helyettesének, Annus Józsefnek is, ő azonban az eredeti címet (*Töprengés egy görbetükör előtt*) – a szerző jóváhagyásával – a *Töprengés egy torzkép előtt*-re változtatta.⁶⁰ Ezen kívül még néhány apróbb módosítást eszközöltek a szövegen, például kihúzták azt a részt, ahol Köteles „Ceaușescu propagandagépezetét Goebbelsével vette egy kalap alá”.⁶¹

Július elején Köteles egy példányt „csupán olvasásra, tájékoztatásra” elküldött Száraz Györgynek, aki három héttel korábban, június közepén fejezte be a maga dolgozatát. Nagyon jó írásnak tartotta a Kötelesét, sőt azt is közölte, hogy „nem konkurrál” egyik a mássikkal: ő „erősebben a politikumra” tette a hangsúlyt, míg társa többet foglalkozik a történetiséggel.⁶² Ez valóban így van, hiszen jórészt a magyarfóbiás szerző történeti jellegű állításait kritizálta. (Érdekes módon a Dücső Csaba-könyvön átsiklott, talán nem is hitte, hogy ez egyáltalán létező mű.) Nem fukarkodott a jelzőkkel sem (a szerző „finoman fogalmazva beteges valóságtorzító”, „kedvenc időtöltése a tudatos ferdítés stb.), pedig feltehetően még vissza is fogta magát. („Nem akartam túlfeszíteni a húrt. Óvakodtam attól is, hogy a személyes benyomásokat túl mélyre véssem a válaszban. [...] Nem éreztem volna magamat tisztességes magyar írónak, ha a választ nem írom meg” – írta a már idézett, szeptember 16-i levelében.)

Szárazon kívül volt a kéziratnak egy erdélyi „lektora” is: július közepén Vörösnél járt Gálfalvi György, a marosvásárhelyi Igaz Szó munkatársa, aki elolvastván, „elragadtatással nyilatkozott a dolgozatról. Külön dicsérte a »megőrzött hidegvérrel« sorakoztatott ellen-

⁵⁸ Úgy tűnik, mintha Illyés Gyula is készült volna egy válaszra, ugyanis az Új Horizont 2004. 3. számában közölt írásában (*Két történet Illyés Gyulával*) Szász István Tas azt írja, hogy őt is felkérték, fordítaná le a könyvet (illetve a negyedik fejezetet), mert Illyést „igen érdekelné”. Amikor azonban elkészült a munkával, ő már kórházban volt, és hamarosan meghalt. Illyés szándékán nem lehet csodálkozni, elvégre régóta szíven viselte az erdélyi magyarság sorsát, ráadásul Lăncrănján a pamfletjében az egyik régi könyvére (*Puszták népe*) is hivatkozik.

⁵⁹ Vörös, 2004. 60.

⁶⁰ „A címváltozással kapcsolatban nincs észrevételem: Belátom, jelentéstanilag pontosabb, még ha döcögösebb is. De én is úgy ítélem meg, hogy ez a jobbik variáció.” – írta augusztus 19-i levelében a főszerkesztőnek.

⁶¹ Vörös, 2004. 60.

⁶² Száraz György 1982. augusztus 2-i levele Köteles Pálnak.

érveket.” – írta Annus József 1982. augusztus 6-án Kötelesnek.⁶³ Július közepén a főszerkesztő felhívta a művelődésügyi minisztériumban a folyóirat referensét, Csapody Miklóst, (akit a botrány kitörése után menesztettek!) és megkérdezte, van-e *elvi* tiltás a Lăncrănján-könyv ismertetését illetően, de ő megnyugtató választ adott. Azért ennek ellenére sem lehettek teljesen nyugodtak a szerkesztőség munkatársai, erre utal Annusnak a folyóirat megjelenése után írt levele is: „félelem bennem is volt, hogy netán az utolsó pillanatban mégis beüt az istennyila”.⁶⁴ Az „istennyila” majd csak pár héttel később ütött be...

A 9-es szám, benne az elhíresült kritikával, augusztus elején került a nyomdába és valamikor szeptember⁶⁵ 6–7. körül került ki az utcára,⁶⁶ majd napok alatt szétkapkodták. Akkoriban elterjedt a városban, hogy a még megmaradt példányokat pár nap múlva „begyűjtették” az „illetékesek”, de úgy tűnik, ennek a híresztelésnek semmi alapja sem volt: a szerkesztőség utána nézett a dolognak és megállapították, hogy semmiféle összeszedés nem történt, a három és félezer példány egyszerűen két nap alatt elfogyott⁶⁷ – nyilván pont a Köteles-írás miatt.

A dolgozat „elcsúszott” ugyan az „éber cenzor” figyelő tekintete előtt, ám öt hét múlva csak beütött a mennykő: október 14-én Koncz János megyei ideológiai titkár berendelte Vörös Lászlót és közölte, hogy – egyelőre csak szóban – fölmondanak neki és helyettesének. Részletes indok nem hangzott el, de Kőrösi József, a Valóság főszerkesztője utólag úgy vélte, hogy a dolgozatnak az utolsó, „hogy úgy mondjam, harcra felhívó” sora („Ez a könyv éppen annak bizonyossága, hogy semmilyen aggodalom sem lehet túlzó, sem fölösleges.” – szögezte le végül Köteles) „vágta ki a biztosítékot”.⁶⁸

Október 15-én az ún. főszerkesztői értekezleten – a Mozgó Világgal együtt – a Tiszatáj ügye is terítékre került, de konkrét szankciókról nem esett szó a folyóirattal kapcsolatban. Arról az értekezleten részt vevő Aczél György hallgatott (bár valószínűleg a résztvevők tudtak róla), hogy ugyan a Tiszatájat elmarasztalják a Köteles-írás közzlése miatt, hamarosan újabb kritika fog napvilágot látni, a Száraz Györgyé.

Száraz nem erdélyi származású volt, ám régóta foglalkoztatta a kisebbségi kérdés, és Erdély története, emellett pedig a baráti köréhez számos erdélyi író, költő tartozott (az akkor már Budapesten élő Páskándi Gézától a kolozsvári Kányádi Sándorig), a könyvet is erdélyi barátai közül küldte valaki. A dolgozat két változatban készült el május végére: egy

⁶³ Gálfalvi véleményéről Vörös László is említést tesz. Lásd *Vörös*, 2004. 60. (Száraz kéziratát meg Kántor Lajos, a Korunk szerkesztője és Semlyén István kolozsvári szociológus olvasta szeptemberben.)

⁶⁴ Annus József szeptember 13-i levele Köteles Pálnak.

⁶⁵ Vörös szerint a kritikát azért a szeptemberi számban hozták, mert korábban is gyakorlat volt, hogy a „rázósabb” kéziratokat ekkor közölték, ugyanis a cenzor július–augusztusban szabadságon volt. *Vörös*, 2004. 60. Varga Péter az egyébként számos pontatlanságot tartalmazó tanulmányában tévesen azt írja, hogy *októberben* jelent meg a kritika – ráadásul még a cím is hibás: *Töprengés egy térkép [!] előtt*. (Varga, 1997, 81–82.)

⁶⁶ *Gyuris*, 1997, 130. Szeptember 9-én írja Köteles Lackó Mihálynak, hogy küld egy példányt a *megjelent* számból.

⁶⁷ Annus József szeptember 30-i levele Köteles Pálnak. (Raffay Ernő rákérdezett erre az egyik eladónál, de ő is azt állította, hogy „nem szedették össze, hanem valóban elkapkodták”. Lásd Raffay Ernő szeptember 20-i levelét.)

⁶⁸ Idézi *Németh*, 2002, 118.

60 oldalas és egy rövidebb, 18 flekkes verzióban (a Kötelesé hozzávetőlegesen 13 flekk volt), amit az *Élet és Irodalomnak* szánt. (Közben a bukaresti írótól, Szász Jánostól megtudta, „odakint” elterjedt, hogy írja a kritikáját...) Az ÉS azonban hosszas ígérgetés után, valami oknál fogva még sem akarta közölni, erre július elején megmutatta Aczélnek a hosszabb verziót. A „kultúrpa” miután elolvasta közölte, hogy „politikusabb változatot akar, tekintettel a bukaresti Lázár-látogatásra.” Száraz azt ajánlotta, hogy berakja Ceaușescunak a június pártplénumon elhangzott beszédét és ezzel mintegy „feljelenti” Lăncrănjant a főtítkárnál. Aczél kapva kapott az ajánlaton, de egy hónappal később úgy látszik meggondolta magát, mert azt javasolta, hogy a *Valóságban* jöjjön le a dolgozat, ne az ÉS-ben – és a Ceaușescu-idézet nélkül. Amikor azonban közölte Száraz, hogy a hosszabb verziót szeretné közölni, Aczél ezt azzal ellenezte, hogy „jobb lenne mellőzni, összes újabb tárgyalások indulnak, ne rontsuk az esélyeinket”.⁶⁹ Így tehát végül a rövidebb változatot hozta le a *Valóság*, annyi változtatással, hogy az eredeti 18–19 flekket „fölkerekítette” mintegy 23-ra és kihagyta a Ceaușescu-idézetet (ámbátor az utólag valamiért mégiscsak belekerült). (A hosszabb verziót a Magvető Kiadó Gyorsuló Idő-sorozatában akarták kiadni, ott is jelent meg a következő évben.) Augusztus közepén még fölmerült a gondolat, hogy be kéne „suszterolni” a szeptemberi számba, de a nyomda lassúsága miatt nem próbálkoztak ezzel. Pedig szerencsésebb lett volna a két dolgozat egyazon hónapban történő megjelenése, mert akkor bizonyosan nem keletkezik a két szerző között átmeneti *nézeteltérés, feszültség*. (Száraz „nagyon nagy taktikai hibának” tartotta, hogy nem egy időben jelent meg a két kritika, mert az szerint egymást erősítette volna. Köteles a Ceaușescu-idézetet nehezményezte, ami abból a megfontolásból tett be Száraz, hogy ezzel a diplomáciai tiltakozás lehetőségét kizárja és a megnehezítse az ellentámadást.⁷⁰ Más kérdés, hogy – miként az újabb Lăncrănjan-könyv mutatja – ez utóbbit az idézettel sem kerülhette el...)

Szeptember 9-én (amikor a Köteles-féle Tiszatáj-szám már kapható volt), felhívta Kiss Kálmán, a rádió elnök-helyettese Száraz Györgyöt és *elnökségi döntésre* hivatkozva közölte, hogy egy *interjút* szeretnének vele készíteni, melyet fő műsoridőben adnak le, az egyik hétfőn, amikor nincs magyar TV-adás, és az esti órában, amikor már a román TV-adásnak vége. Két héttel később eldől, hogy október 25-én este 21²⁵-kor sugározzák az interjút, melyet másnap reggel megismételnek, előtte pedig többször előzetest fognak közölni belőle. Mindez nyilvánvalóvá teszi, hogy a pártvezetés (személyesen Aczél?) úgy döntött, hogy a Száraz-féle kritikát (mely tulajdonképpen – mivel *egyezettett szöveg*, ellentétben a Kötelesével – *félhivatalos válasznak* tekinthető!) az erdélyi magyarság számára is megismerhetővé teszik, ugyanis az interjúban tulajdonképpen a megjelent szöveget „mondta fel” az író.

Ami a Köteles-kritika hatását illeti, Budapesten azért kezdtek aggódni, hogy esetleg „betesz” a *Valóságban* megjelenő dolgozatnak.⁷¹ (Agárdi Péter szeptember közepén rátele-

⁶⁹ Lásd Száraz György augusztus 2-i naplójegyzetét.

⁷⁰ Lásd Köteles október 25-i levelét Száraz Györgynek és az erre írt november 16-i (!) választ, majd a november 20-i viszontválaszt.

⁷¹ A külügyminisztérium román referatúrája egy szeptember 15-i, a nagykövetségnek küldött átiratában azt írja, hogy Köteles kritikája „feltétlenül keresztezi Száraz György megjelentetni szándékozott írásában foglaltakat”. (Ezt a mondatot azonban utólag kihízták!) MOL, román TŰK, XIX-J-1-j-1982, 120. doboz, 128-75. ltsz., 003212/17/1982.

fonált Kőrösire, hogy siettesse meg a nyomdát!) A szerkesztőségben attól féltek, hogy esetleg a románok erőteljes tiltakozásának⁷² hatására leállítatják a szám megjelenését. Ez azonban fel sem merült.

Október 22-én az Írószövetségben választmányi ülést tartottak, melyen az egyik fő téma a *Tiszatáj-ügy* (vagyis Vörösék szegedi felmentése) volt.

Az ülés előtti napokban küldte el Köteles Pál az írószövetség választmányának címzett levelét,⁷³ melyben felháborodásának adott hangot a Tiszatáj főszerkesztőjének és helyettesének menesztése miatt. Azzal érvelt mellettük, hogy egyfelől a folyóirat az elmúlt években elkötelezettje volt a szomszéd országokban élő magyar kisebbség védelmének, „erkölcsi bátorításának”. A felmentéssel pedig azt üzeni a pártvezetés, hogy aki szóvá meri tenni a magyar kisebbséget ért sérelmeket, azt szinte *felforgatóként*, „a magyar állam ellenségeként” kezelik. Másfelől pedig menesztésük „a román politika számára egyértelműen azt jelenti, hogy a magyar vezetés megbünteti azokat, akik a román asszimilációs gyakorlatot Magyarországról bírálják, tehát a magyar kormány – minden pártközi tárgyalások és erőfeszítések ellenére – mit sem tesz, vagy tehet, lényegében bevallatlanul ugyan, de bele-törődött az erdélyi magyarság beolvasztásának menetrendjébe. [...] Megismétlendő: a Vörös Lászlóval [és *Annus Józseffel*] szemben alkalmazott büntetésben saját asszimilációs politikájuk győzelmi lehetőségét látják, s bátorítás, hogy a jövőben még kevésbé kell félniök a magyarországi rosszállásoktól...” Végezetül arról tájékoztatta a szövetséget, hogy az erdélyi magyar íróársadalom megpróbált nyilvánosan tiltakozni a Lánchránjan-könyv kiadása miatt, de ezt a cenzúra nem tette lehetővé, akik pedig az RKP KB-nak küldött beadványt aláírták, azok „a politikai rendőrség zaklatásainak vannak kitéve”. (A diplomáciai képviselőink ilyen értelmű információkkal nem rendelkeztek.)

Köteles levelének feltehetően volt némi hatása, mindenesetre tőle függetlenül minden felszólaló (többek között Páskándi Géza, Csoóri Sándor, Hernádi Gyula, Mészöly Miklós) kiállt Vörösék mellett. Száraz György felszólalásában kijelentette, hogy „taktikailag elhibázottnak” tartja ugyan, hogy nem egyszerre jött ki a két írás, de mindenképpen hibát követett el a helyi pártvezetés Vörös és Annus felmentésével. (Még a rezsim mellett elkötelezett veterán „társutas”, Boldizsár Iván is azzal érvelt, hogy „a közvélemény csak azt szűrné ki”, hogy „a románok leváltattak két magyar szerkesztőt”.)⁷⁴

Mivel az egész választmány *határozottan kiállt* a Tiszatáj (és a Mozgó Világ) mellett, a hatalmat képviselő Agárdi Péter (az MSZMP KB TKKO alosztályvezetője) és Tóth Dezső (művelődési miniszter-helyettes) meghátráltak. Ez egyértelműen azt jelezte, hogy a szegedi pártvezetés szóbeli felmentése nem „perfektuálódott”.⁷⁵ A november 26-i, újabb főszerkesztői értekezleten már csak azt róttá fel Tóth Dezső a szerkesztőségnek, hogy a Kö-

⁷² Az előbbi átiratban a referens azt javasolta, hogy ha a Köteles-kritika „néhány megfogalmazása” irritálni fogja a román illetékeseket („amit valószínű, hogy a nagykövetség diplomatái előtt valamilyen formában kifejezésre is juttatnak”), a cikkben foglaltaktól „ne határolják el magukat, de ne is bocsátkozzanak vitába.”

⁷³ Köteles Pál október 18-i, 5 oldalas levele a Magyar Írók Szövetségének.

⁷⁴ Lásd Száraz György október 22-i naplójegyzetét.

⁷⁵ Egyébként Vörösék felváltásának gondolata a megyei pártvezetés részéről már korábban fölvetődött (csak nyilván a megfelelő ürügyre vártak!), ugyanis júliusban azzal keresték meg Ilia Mihályt, vállalná el (ismét) a főszerkesztői posztot. (*Gyuris*, 1997, 130. valamint Száraz György október 11-i naplójegyzete és november 16-i levele Köteles Pálnak.)

teles-dolgozat *nem egyeztetett szöveg* (ellentétben a Szárazéval) és Romániában majd azt fogják hinni, hogy az előbbi hivatalos álláspontot tükröz...⁷⁶

Ami egyébként Száraz György kritikáját (*Egy különös könyvről*) illeti, az ezt közlő októberi Valóság végül 22-én jelent meg, és ugyanúgy szétkapkodták, mint korábban a Tiszatájat. (A xerox-másolatot pénzért árulták, míg a Köteles-kritikát „szamizdat” formában terjesztették.) Három nappal később, 25-én a *rádió-interjú* is elhangzott és igen nagy visszhangot váltott ki az erdélyi magyarság körében. (És ami figyelemre méltó: gratulált Kádár, – és persze Illyés Gyula.⁷⁷) Az adás időpontjának és témájának híre futótűzként terjedt a magyarok között vidékeken mindenütt. Az interjútól – melyet aki csak tudott, hangszalagra rögzített és csoportosan újrhallgattak, megbeszéltek – a Lăncrănján-könyv „lennyegretörő, kiegyensúlyozott megválaszolását várták”, és ami elhangzott, az – a főkonzulátus „kapcsolatainak” nagy többségétől származó értesülések szerint – eleget tett az előzetes várakozásnak.⁷⁸

Az adás iránti nagy érdeklődést egyébként csak fokozta a Köteles-dolgozattal, valamint annak megjelentetésével (illetve a szerkesztőséggel) kapcsolatosan Romániába eljutott magyarországi hírek. (Amitől Köteles és mások tartottak, bekövetkezett: elterjedt ugyanis, hogy *román nyomásra* mentették fel Vöröset.) A két kritika fogadtatása egyébként nem volt egyforma. (Egy szempontból azonban mégis: mindkét írás fölkelte a Securitate „érdeklődését” és az Ellenpontokkal kapcsolatos tömeges házkutatások alkalmával mindenhol keresték azokat.⁷⁹) Bár a Kötelesét csak kevesen ismerhették meg (mivel igen kevés juthatott be belőle Romániába, az is csak csempész-úton, ugyanis még előfizetni sem lehetett a Tiszatájra – egyébként ezt a számot amúgy is elkobozták volna), Barity Miklós nagykövet tapasztalata szerint azok részéről, akik mindkettőt ismerték, az volt a vélemény, hogy a Száraz-szöveg a „célravezetőbb”, míg „a – beállítottságuknál, ill. személyi okoknál fogva – türelmetlenebbek, a »radikálisabbnak« tűnő Köteles-szöveget” tartották jobbnak.⁸⁰ Az Erdélyből áttelepült szerkesztő, Gellért Györgyi is arról számolt be Száraznak, hogy Kolozsváron a másik dolgot tartják bátrabbnak, Köteles „az igazi hős, a Valóságot »hivatalos« reakciónak tekintik, úgy is értékelik.”⁸¹ A Száraz-választ határozott, körültekintő, mértéktartó szövegnek tartották, amivel kínos és ügyetlen dolog lenne polemizálni. Felerősödtek azok a vélekedések is, hogy a magyarországi nyilvános reagálás nem káros, éppen ellenkezőleg: a román vezetést arra készítheti, hogy fékezze a szélsőséges nacionalista hangok megjelenését.

⁷⁶ Gyuris, 1997, 130–131. és Vörös, 2004, 63.

⁷⁷ Vö. Száraz György október 29-i naplójegyzetét.

⁷⁸ MOL, román TÜK, XIX-J-1-j-1982, 120. doboz, 128-75. ltsz., 003212/22/1982. A román referens a külügyből azt közölte Szárazsal, hogy „az adásnapon egész Kolozsvár lázban volt, a mozik kiürültek, a háztetőkön új antennákat szereltek az emberek...” (Lásd Száraz György november 2-i naplójegyzetét.)

⁷⁹ Vö.: Huszár Sándor 1982. november 13-i naplójegyzetét, valamint Vincze, 2003, 379–381.

⁸⁰ MOL, román TÜK, XIX-J-1-j-1982, 120. doboz, 128-75. ltsz., 003212/22/1982. Száraz is azt írja a naplójában (november 9-én), hogy a bölcsész-hallgatók körében az a vélemény, hogy Köteles „az igazi hős”, az ő írását bátrabbnak, „szájuk íze szerint valónak tartják”.

⁸¹ Vö. Száraz György november 16-i naplójegyzetét.

Volt azonban, aki egészen másként vélekedett. Még a félhivatalos, nyilvános válasz megszületése előtt, májusban Balogh Edgár azt közölte Szepes István főkonzullal, hogy „ebben a kényes helyzetben a magyar vezetésnek ésszerű kompromisszumok útján meg kellene kísérelni a folyamat további romlásának megakadályozását. Ez a közvetlen magyar párt- és államérdek szolgálatán túl nagyban hozzájárulna a romániai magyar nemzetiség helyzetének javításához is”, a magyar–román kapcsolatok és a magyar nemzetiség viszonyát pedig úgy jellemezte, hogy „ne lőjünk arra a repülőgépre, amely túsokat szállít”.⁸² (Sajnos Balogh Edgár 1989-ig képtelen volt felfogni, hogy ez a repülőgép akkori is zuhan lefelé, ha nem lőnek rá Budapestről – tehát akkor is romlik a magyarság helyzete, ha semmit sem tesz a magyar vezetés.)

Ami a Lăncrănján-könyvre adott magyarországi választ illeti, annak nem csak Erdélyben támadt visszhangja, hanem nyugaton is: olyan mérvadó médiumok, mint például a Neue Zürcher Zeitung (október 27-én) és a BBC, vagy a Szabad Európa Rádió (november 25-én) foglalkoztak a kérdéssel (jellemző, hogy a SZER a Köteles-dolgozatot „ellenzéki-nek”, a másikat „kormánypártinak” tartotta), majd november folyamán a Le Monde, a Liberation, a New York Times is reagált a kérdésre. Egyébként a következő év elején a nyugati magyar emigráció egyik legtekintélyesebb folyóiratában, a párizsi Irodalmi Újságban is megjelent egy könyvkritika, a szintén erdélyi származású Illyés Elemértől. Az erdélyi magyarság helyzetét és Bukarest kisebbségpolitikáját jól ismerő emigráns történész-publi-cista ennek a fércműnek a kiadását nem egyszeri esetnek, hanem egy *folyamat* részének tekintette és felhívta arra a figyelmet, amiről Kötelesék *nyíltan* nem írhattak: „félelmetes hasonlóságot” lehet látni „Lăncrănján gondolatmenete és a román nemzetiségi politika céljai és módszerei között”.⁸³

*

A román pártvezetés a két kritikára egy ideig – mondhatni látványos – *hallgatással* válaszolt. (Barity Miklós, az új nagykövet a november 8-i rejtjeltáviratában azt feltételezte, hogy a Köteles-cikk megjelenése miatti „szerkesztőségi rendszabályok” a román vezetésben „pozitív benyomást keltettek”!⁸⁴) Egyelőre tartózkodtak a polémiától és a sajtóban is „békülékenyebb” írások jelentek meg. Első ránézésre úgy tűnhet, mintha *átmeneti, taktikai visszavonulás* történt a magyarelles kampány terén. Ezt a feltételezést támaszthatná alá a magyar nagykövetség azon értesülése, miszerint Ceaușescu felelősségre vonta Florescut, a Lăncrănján-kampány megszervezéséért – mire a KB osztályvezető-helyettese Elena Ceaușescura hivatkozott... (Nem csoda, hogy Florescu a „Conducător” feleségét emlegette, ugyanis azok a lapok – Flacăra, Săptămâna, Luceafărul –, melyek a kampány-

⁸² MOL, román TÜK, XIX-J-1-j-1982, 117. doboz, 128-72. ltsz., 00584/1982. Meg kell jegyezzem, hogy ez a gondolkodásmód a budapesti pártvezetés köreiben sem volt ismeretlen, maga Aczél is így vélekedett (lehet, hogy épp Balogh hatására). *Vörös*, 2004, 267-268.

⁸³ Illyés Elemér: A történelem vakvágányán = *Irodalmi Újság*, 1983/1. Illyés

⁸⁴ Barity azt is közölte, hogy Ion Traian Ștefănescu, a Szocialista Nevelés és Művelődés Tanácsának (az ottani művelődési minisztériumnak) alelnöke a november eleji budapesti tárgyalásain Tóth Dezső miniszter-helyettes egy megjegyzését úgy értelmezte, hogy Vörös és Annus elbocsátására „éppen a Köteles-tanulmány megjelentetése miatt került sor”! MOL, román TÜK, XIX-J-1-j-1982, 120. doboz, 128-75. ltsz., 003212/22/1982.

ból kivették részüket, az ő támogatását élvezték.⁸⁵ Ez is azt a korábban hangoztatott gyanúmat erősíti, miszerint *Elena állt a pamflet kiadásának háttérében*, akiről köztudott volt, hogy szinte zsigeri magyargyűlölő.) Csakhogy az olyan kiadványok felbukkanása, mint az *Arhangeliu cruzimii (A kegyetlenség arkangyalai)*, nem az előbbi feltételezést támasztják alá.

A marosvásárhelyi Vatra folyóirat kiadásában november folyamán napvilágot látott kiadvány igencsak alkalmas volt a magyar kisebbség elleni gyűlölet szítására. Témája a máramarosi Mózesfalva (Moisei) határában 1944 őszén történt harminc román katonaszökevény kivégzése, és ennek ürügyén „a magyar fasizmus” „leleplezése”, burkoltan ismét csak egyenlőséget téve a fasiszta és a magyar közé. A nagykövetség infomációi szerint Gheorghe I. Bodea és Vasile T. Suciú könyvét⁸⁶ egy napi árusítás után kivontak a forgalomból, az ötvezer példányt pedig a zúzdába küldték, és „folyik a vizsgálat, hogy ki hagyta jóvá az SZMNT-ben a kiadást”.⁸⁷ Egy későbbi jelentésből azonban kiderül, hogy szó sincs bezúzásról, egyszerűen csak „átkeresztelték” a kiadványt: *Moisei* (vagyis Mózesfalva) címen az év végén ismét kiadták Marosvásárhelyen – ráadásul magának a pártfőttitkár és államelnöknek, Nicolae Ceaușescunak az előszavával! Ez a cinikus játék jól mutatja, hogy ha esetleg átmenetileg gyengült is a magyarellenes kampány, de szó sem volt arról, hogy véget vessenek annak.⁸⁸ Hogy ez mennyire így volt, azt mi sem mutatta jobban, mint újabb uszító „szépirodalmi” és „történelmi” munkák⁸⁹ megjelentetése – és Lăncrănján újabb könyvének kiadása a következő évben.

A *Vocația constructivă, (Építő elhivatottság)* az írószövetség kiadójánál, az Editura Cartea Românească-nál jelent meg 1983 augusztusában. A hatvan, kisebb-nagyobb írást tartalmazó kötet azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy tartalmazta Lăncrănjannak a magyarországi kritikákra írott *válaszát* is. A *Răstălmăcire după răstălmăcire (Ferdítés, ferdítés hátán)* című írása Köteles Pálnak „válaszolt”, míg *În așteptare (Várakozásban)* címűben Száraz Györgynek. A stílus, a szemlélet – és a szándék (a budapesti író „leleplezésén” túl) ugyanaz, mint az előző iromány esetében: tovább sulykolni a román tömegekbe, hogy a („külső” és „belső”) magyar irredentizmus fenyegeti „az Országot”. A pártvezetés Budapesten – az idők változásának jeleként?⁹⁰ – ekkor hozzájárult, hogy *Száraz*

⁸⁵ MOL, román TÜK, XIX-J-1-j-1983, 107. doboz, 128-27. ltsz., 002096/1/1983.

⁸⁶ Illyés Elemér információi szerint Bodea Budapesten (!) gyűjtötte a könyvükhöz az anyagot: „pártkapcsolatai révén a zárt anyaghoz is hozzájutott; olyan anyaghoz, amelybe magyar kutatók nem kaphatnak betekintést.” Vö.: Illyés Elemér: *Fantomok ébresztése = Irodalmi Újság*, 1984/2., 7-8.

⁸⁷ MOL, román TÜK, XIX-J-1-j-1982, 121. doboz, 128-81. ltsz., 006474/1982.

⁸⁸ Aczél György és Várkonyi Péter KB-titkárok a november 29-30-i bukaresti tárgyalásaikon – talán mert nem látták értelmét? – már fel sem vetették a Lăncrănján-ügyet. MOL, MSZMP KB-információs jelentések, M-KS 288. fond, 11/1982/4410. ó. e., 73-82. Inf/869/1982.

⁸⁹ Többek között: Romulus Zaharia *Ademenirea (Ámítás)* című regénye és Ștefan Pascu *Ce este Transilvania? Civilizația transilvană în cadrul civilizației românește (Mit jelent Erdély? Az erdélyi civilizáció a román civilizáció keretében.)* című könyve, mindkettőt a kolozsvári Dacia kiadó jelentette meg.

⁹⁰ Ne feledjük, 1978-ban még megtiltották Illyés Gyulának, hogy válaszoljon az őt aljasul megátadó Mihnea Gheorghiu-nak. (A bukaresti pártakadémia vezetője a „Huni la Paris” címmel a *Luceafărul* 1978. május 6-i, 18. számában durván nekiment Illyésnek.) Válaszcikke (*Fegyelm-*

válaszoljon a személye ellen irányuló támadásra:⁹¹ a *Megjelent még egy furcsa könyv* című dolgozat a Valóság 1984. 3. számában látott napvilágot.

A kampány tehát folyt tovább, és amikor 1986 végén megjelent a rég várt⁹² *Erdély története*, a sajtóhadjárat kiteljesedett, a magyarellenes hisztériát szinte a paroxizmusig fokozták. És ez egészen 1989. december 22-ig tartott – ez azonban már egy másik történet.

zetten) ezért csak az egyik nyugati magyar emigráns kiadványban jelenhetett meg: *Magyar Füzetek* 5. sz. (Kisebbségben), 13–22.

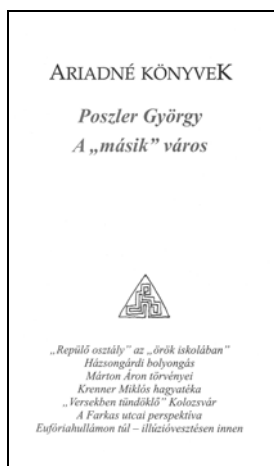
⁹¹ A Politikai Bizottság 1983. augusztus 30-i ülésén döntöttek arról, hogy Száraz György válaszolhat a vádakra. (Köteles esetében azért nem javasolták ezt, mert az előterjesztő Szűrös Mátyás szerint írásában ténybeli hibák is voltak.) MOL, az MSZMP PB iratai, 288. fond, 5/1983/890. ó. e., 48–49.

⁹² Nem csak a magyar közvélemény várta a könyv megjelenését – hanem a román pártvezetés is: 1986. november 4-én Pavel Platona, a nagykövetség első beosztottja egyebek mellett fenyegetően közölte Szepes István főosztályvezetővel, hogy tudják, hamarosan megjelenik a többkötetes Erdély története, Köpeczi vezetésével. „Ezzel összefüggésben a román vezetés felhívja a magyar illetékesek figyelmét, hogy amennyiben a jelzett könyv a román nép eredetére és Erdély történelmére vonatkozóan a Román Kommunista Párt állásfoglalásaitól, a román történetírás ismert nézeteitől eltérő kitételeket vagy ferdtételeket fog tartalmazni, úgy román részről azt – tekintettel arra, hogy a magyar Minisztertanács tagja által szerkesztett munkáról van szó – »politikai gesztusként« értékelik és megteszik az intézkedéseket a megfelelő válasz megjelentetése és terjesztése érdekében.” MOL, román TÜK, XIX-J-1-j-1986, 125. doboz, 128-15. ltsz., 005273/1986.

A történelem nyelvtana

„Kolozsvár állandóan bizonyított. Vidéki sorsa van és fővárosi öntudata.”

KOMP-PRESS,
Korunk Baráti Társaság
Kolozsvár, 2005
305 oldal

A „másik” város című esszékötetének „konfesszionális bevezetése” (az I. számú) elé Poszler György egy Cs. Szabó-idézetet választ, a *Kolozsvári gyermekkorból*: „Ebből a vén városból hoztam, amit hoztam, mindent, amit tudtam, tudok, elszenvedtem, s aztán kiírtam magamból, hogy el is viseljem...” Noha az Ariadne Könyvek sorozatába illesztett Poszler-kötet a centenáriumi évben jelent meg, nyilván nem (csak) az évforduló indokolja a kiváló előd és kortárs idézését. Kolozsvár szerelmesei a magyar irodalomban számosan voltak – elég Kós Károlyra, Reményik Sándorra, Szabó Dezsőre, Jékely Zoltánra utalnunk –, ám közülük is kiemelkedik feltétlen ragaszkodásával, a távolból egyre ismételt vallomásaival Cs. Szabó László. Az ő örökébe lép A „másik” várossal az ugyancsak kolozsvári gyermekkorát újraélő-újragondoló Poszler György. De amint e szépséges könyv méltatását bevezető mottónk is jelzi, a prózába (és Csénél – mint Reményiknél és Jékelynél – versbe is) foglalt líra a tudós tanár önellenőrzésével jelenik meg. Poszler nem mond olyanokat, hogy Kolozsvár megelőzi Párizst vagy Budapestet, noha bevallja: a földrajzi (helyrajzi) irányokat ma is jobban tudja szülővárosában

– ahol az első tizennégy évet élte –, mint a Duna partján, ahol az Akadémia tagja lett. „Valami humánus mítosz szükségeltetik” – olvassuk az „objektív előszóban”, hogy aztán kilenc esszében valóban objektíválódó képet (is) kapjunk arról a probléma-komplexumról, amit mindközönségesen Erdély és Kolozsvár címszó alá lehet foglalni.

Még előbb azonban, az összesen négy bevezető közül a másodikban, történelmi és esztétikai értékű összefoglalását adja a korai vándorlásoknak, egyúttal magyarázza, miért állt ellen a későbbi csábításoknak. A teherautó-tehervagon szindrómának, „a század főbiájának” irodalom- és társadalomtörténeti érvényű értelmezését a személyes emlékek hitelesítik. Íme: „Teherautón kocsikáztam ki először-ideiglenesen a gyermekkoromból, Kolozsvártól Budapestig – ’44 október hatodikán. Tehervagonban dőcögtem vissza átmenetileg-időlegesen a gyermekkoromba, Budapesttől Kolozsvárig – ’45 április 10-én. És teherautón kocsikáztam ki másodszor-véglegesen a gyermekkoromból, Kolozsvártól Budapestig – ’45 október hatodikán. Egy év alatt – idő–hely–cselekmény drámai egységében, a történelem ósdi dramaturgiájában, még kezdet és vég is egybeesett! – két időleges, egy végleges cezúra. Mindhárom teherjárművön. Ahogy a menekülés szokvány díszletezése megkívánta. Nem vállaltam több cezúrát, több menekülést – több teherjárművet.” És

ugyanide tartozón, még egy, megkerülhetetlen idézet; az esszéíróhoz és az akadémikushoz méltó, mert a lényegre utal, az átélt korszakban sokak élményére, dilemmájára, olykor tragédiájára; a „triviális nyelvi játék” XX. (és XXI.?) századi kortünet: „Igékkel és helyhatározószókkal folyik. Azaz szótani játék. Hová kérdésre válaszolva az igékben a cselekvés iránya változik. Budapestről Kolozsvár felé – Váradon és a Királyhágón át – megyek haza. Kolozsvárról Budapest felé – a Királyhágón és Váradon át – jövök haza. Haza itt és ott is, de Budapestről megyek – helyzetemtől távolodom. Kolozsvárról jövök – helyzetemhez közeledem. Hol kérdésre válaszolva a helyhatározószóiban a szavak hangszíne változik. Budapesten itthon vagyok. Az első szótagban magas hanggal. Kolozsváron otthon vagyok. Az első szótagban is mély hanggal. De valami helyzetmódosulással is. Otthon itt és ott is. De az itthon az otthonban való jelenlétemet jelzi. Az otthon az otthonomtól való távollétemet jelzi. Játsszom a cselekvés irányát jelentő igékkel, a jelenlét mikéntjét jelző helyhatározószókkal és hangszínekkel. Játsszom az étellemmel? No nem. Normálkorok normálemberai azonos irányú igékkel, azonos helyet jelölő, azonos hangszíni helyhatározószókkal dolgoznak. Csak nekem változtatott igét, helyhatározószót, hangszínt a történelem. Nem én játszom a grammatikával; a história játszik vele, és főként velem. Nem a nyelvtan történelme, de a történelem nyelvtana. Nem alanya vagyok, aki változtatja. Csak tárgya, akit változtatnak. Ám már mondattan lett a szótanból. Túl a kompetenciámon.”

A kompetenciával nincs semmi baj, annak ellenére, hogy korántsem csak Poszler Györggyel játszott, játszik a történelem. Sőt éppen ezáltal igazolódik a historiában, társadalomtörténetben, filozófiában, etikában is járatos irodalomtörténész ítélete. Az emlékek városa, a Farkas utca („az erdélyi művelődés szent útja”), a Házsongárd, a sétatéri színház, a Főtér a Mátyás-szoborral és a Szent Mihály-templommal teljesebb, igazabb arcát mutatja, amikor feltűnnek bennük a közelmúlt jelentős figurái, (újra)találkozunk ismerős személyiségekkel, könyveikkel, hagyatékukkal. A „képzeltbeli” (a budai Kosztolányi térről elképzelt) város, a gyermekkori otthon kiteljesedik az újabb és legújabb évtizedekkel, mai – súlyos – problémákkal. A kolozsvári (erdélyi) történetből, történelemből Poszler négy, jelképpé emelt (emelhető) alakot választ ki ezúttal, általuk megkerülhetetlen kérdésekkel néz szembe. A négy személyiség: az összehasonlító irodalomtörténet (egyik) őse, megteremtője, Meltzl Hugó; a többszörös kolozsvári színházigazgató Janovics Jenő; a két világháború közötti, már-már elfeledett nagy publicista, a nemzetiségi ügyekért személyes szabadságát is kockáztató Krenner Miklós, azaz Spectator; és a meghurcolt, legendás római katolikus püspök, a kisebbségi (és rövid időre többségi) helyzetben példát mutató Márton Áron. Az esszéírást alapos előtanulmányokkal gyakorló – tehát ebben is Cs. Szabóhoz méltó – szerző nem a köztudottat adja elő, hanem úgy okadatul és úgy asszociál, hogy ezáltal a kérdésben (életrajzban, életműben) járatosnak is tud újat, fontosat mondani. Márton Áron történetéhez például – röviden bár – hozzákapcsolja Domokos Pál Pétert és Venczel Józsefet, illetve Apor Vilmost, Sík Sándort; valóban monográfia-vázlat tárul fel előttünk. Janovics kapcsán többek közt *Az ember tragédiája* értelmezéseinek tárgyyszerű elemzésével ismerkedünk. Spectator örökségének méltatása a politikum mezejére csábítja, realitás és fantasztikus összekeveredését állapítja meg. „Ezért tart a régió, a Duna-völgy ott, ahol tart – írja Poszler. – Nem vívtuk ki a szavak, fogalmak önazonosságát. Maradt a gondolat és ellengondolat helyett az indulat és ellenindulat hegemoniája. Ettől elfeledett Krenner Miklós hagyatéka.”

Valami hasonló történik Erdélyben, ma: Romániában – egyetem-ügyben is. A „másik” város tudós szerzőjét ez érthetően különösen izgatja. Ebből azonban nem egy újabb publicisztikai kiáltvány születik, hanem okos, itthoniak figyelmére érdemes elemzés, a magyar egyetem történetének és külön is a Bolyai történetének a felvázolása, tanulságok levonása. A könyv talán legfontosabb, kötetzáró mondatát is itt olvashatjuk (Csörgő Lajosra, Balogh Edgárra, másokra utalva): „Talán nem kellett volna elhinni mindent.” De Poszler György nem „kintről”, felülről ítélkezik; igyekszik megérteni a kort és többé-kevésbé kiszolgáltatott szereplőit. (Egyetlen helyesbítés: a Kolozsvárt újrinduló magyar egyetem, a tanárok elleni sajtótámadások nem 1946-ban, hanem már 1945 tavaszán elkezdődtek.)

Kolozsvár mítosztalan szemlészéséhez – túl a személyes mítoszokon – hozzátartozik a folyamatos figyelés, a legújabb megjelenések, folyóiratok, könyvek figyelése. Poszler regisztrál minden kis és nagyobb hírt, tud például a *Kulcsok Kolozsvárhoz* kötetről (hogyne tudna, hiszen ő is szerzője: a *Házsongárdi bolyongással*), utal a nemrég megalakult Kolozsvár Társaságra mint közvetett inspirációra. Így utazik továbbra is hazulról haza, így éli megszakítatlanul a történelem nyelvét.

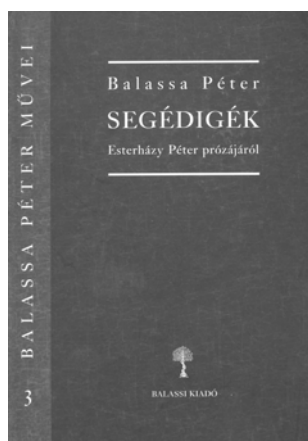
Egy-két mondatban legalább szólni kell Poszler György stílusának dialektikájáról. Hallottam olyan olvasói kifogást, hogy sok a szövegeiben az ismétlés. Ez csak a felületes olvasó, a belelapozó állíthatja. Poszler György töprengő szerző, a dolgok színét és visszaját egyaránt vizsgálja. Egymásra következő mondataiban – azonos mondatszerkezetben – múlt és jelen, múlt és jövő találkozik, a régió szembesül Európával. Poszler György Poszler Györggyel. Kritikai esszéstílus ez, kritikus ön- és történelemszemlélet, egy józan magyarságtudat és világra-tekintés érvényesülése.

Kántor Lajos

„Alászállás” helyett „túllépés”

BALASSA PÉTER ESTERHÁZY PÉTER-PÁLYAÉRTELMEZÉSÉNEK ÍVE*

Balassi Kiadó
Budapest, 2005
174 oldal, 2000 Ft

A pályája végén az érett romantikus Vörösmarty kései költészetével is foglalkozó Balassa Péter már legkorábbi írásaiban – akár tudatosan, akár önkéntelenül – alkalmazza a kora romantikus Friedrich Schlegel által karakterisztikaként, jellemzőként felfogott kritika műfaját. A *Goethe Wilhelm Meisteréről* című Schlegel-esszé a remekmű világába helyezkedve, azt mintegy belülről újra felépítve, azaz „jellemezve” közelít a weimari mestermunkához: „Szép és szükséges, hogy egy költeménynek teljesen átadjuk magunkat, hagyjuk, tegyen velünk a művész, amit akar, s az érzést mintegy csak részleteiben igazoljuk a reflexió által, emeljük gondolattá, ítéljük róla s kiegészítsük ott, ahol még helye lehet kételynek vagy vitának.”¹ A szerzője által egyébként „*Übermeister*”-nek nevezett írás műfaji küldetése tehát, hogy kifejtett formában „reflektáljon” a mű által keltett „érzésre”, s ez közelebbről három egymásra épülő, egymásból szervesen következő fokozatot jelent: 1. gondolat, 2. ítélet és 3. kiegészítés.

Balassa már legelső Esterházy-kritikájában, amelyben a „dispektila” *Termelési-repényt* tárgyalja, „reflektál” a kortársolvasó feltételezhető zsigeri ellen-„érzésére”: „A szövegíró önironikusan hangsúlyozott megalomániája valójában önismeretre vall, mert nem megalapozatlan, *nem léha*.”² Esterházy prózájának olvasója tényleg rászorul, hogy értelmezője bevezesse őt az újabb típusú (szép)irodalmisságba, hogy bevezesse a soron következő években látványosan formálódó *Bevezetés a szépirodalomba* című szövegtestbe. Schlegel szerint Goethe iróniájában a „legszentebb komolyság” szól hozzánk, „csak épp a legmagasabb rendű fogalmakra kell vonatkoztatni mindent”. (Schlegel, 245.) És ha az ironikus szövegalakzat – akár Goethéé, akár Esterházyé – nem a szó és a gondolat ellentétes, de éppen ezért könnyen megfejthető kapcsolatát jelenti (*ironia contraria*), hanem a két oldal megfejthetetlen, ámde sokféleképpen értelmezhető viszonyára utal (*ironia diversa*) –, nos, akkor az iróniát a „legmagasabb rendű fogalmakra vonatkoztató” értelmezésnek tényleg hangsúlyos, vagyis joggal kurzivált eleme lehet a feltételes módú segédige: „Kevés

* Időközben Balassa Péter Esterházy-kritikái megjelentek megjelentek az életmű kiadás harmadik kötetében.

¹ *Goethe Wilhelm Meisteréről*, in: August Wilhelm és Friedrich Schlegel: *Válogatott esztétikai írások* (ford. Bendl Júlia, Tandori Dezső), Budapest, 1980, 242.

² *Vagyunk*, in: *A színéváltozás*, Budapest, 1982, 380.

a kritikus szava arra, ahol a focicsapat is *lehet* – gyülekezet.” (1982, 400.) És így – az *ironia diversa* értelmezői tágasságának jegyében, amelyet egyébként Schlegel ironikusan „érthetlenségnek” nevez – lesz Balassa szerint Esterházy „bohócának” rokona Rilke „bábujja”, a „telt”. (1982, 390.) Mint ahogyan kellőképpen „magas rendű fogalomnak” bizonyul a „participáció-tan” ahhoz, hogy segítse a kritikust a *Függő* iróniájának értelmezésében.³ Ráadásul kultúránk egyik legteltebb szava, az „igen” is kimondható – a regény „süllyesztett» teológiájának” módszeres kiemelése után – arról a műről, amelynek befejező fejezetében valójában ezt olvashatjuk: „Hát igen: nem.” (1982, 406.)

Schlegel szerint minden igazi bírálóat „túllép a látható mű határain”, mondhatni túllép a mű ironikus látszatán (a mondotton), de nem a kizárólagos lényegét ragadja meg (a gondoltat), hanem megnyitja az egymást sarkalló értelmezések világát, csak hogy egy konkrét gondolat legyen a sok lehetséges közül: „Ez minden kritikának kötelme, hiszen minden kiváló mű, bármifajta legyen is, többet tud, mint amennyit mond, és többet akar, mint amennyit tud.” (Schlegel, 253.) Tehát a mondott viszonylatában nem csupán a szerzői többlettudásról van szó, az *ironia contraria* értelmében, hanem a szerzői akarat elégtelenségéről, végső soron az olvasói-kritikusi értelemadás pluralizmusának szabadságáról és felelősségéről, az *ironia diversa* értelmében. S Balassa e tekintetben tényleg „túllép a látható mű határain”, legalább két értelemben: 1. a konkrét Esterházy-szöveg játékterén belül, vagyis a „jellemzés” műfaján belül „túllép” a „legmagasabb rendű fogalmak” irányába; 2. de „túllép” a konkrét műalkotás világán is, amennyiben felvázolja a pálya követhető, sejtethető ívét – esetenként „függő”-módban, a bizonytalan jövőre vonatkozó találgatások, sejtések, sőt olykor elvárások vagy intések formájában. Ez utóbbi hangfekvés persze jókora körültekintést és bölcsességet igényel. Balassa egyszerre esztétikai és etikai alapozású önmérséklete viszont többnyire a stílus-retorikai körülményesség, modorosság köntösében jelentkezik, olyan jellegzetes hanghordozással, amelyben ugyanakkor, a szembeszökő túlrtságok és ismétlések ellenére, mégis egyetlen felesleges jelző, grammatikai vagy írásképi alakzat. A legnyilvánvalóbb példa erre az 1981-es regényelemzés *Alászállni!* című zárófejezete, (1982, 409–410.) amelyet most teljes egészében idemásolok:

6. *Alászállni!* Nem kétséges, Esterházy a modern művészet egyik legmélyebb, épenséggel goethei s már akkor botrányosnak tetsző törekvéséhez fordul, a tragédia meghaladásához. Ebben az értelemben is Goethe-parafrázis a könyv. Az utalás azért szükséges itt, mert ha van, ami a megértésre törekvőt kérdésre indít, akkor az nem más, mint a könyvnek, ennek az önmagában – de csak önmagában – hiánytalan műnek az a sajátossága, hogy üdvtörténete – passió nélküli. A három-egy főhős nem tökéletes, viszont – *bűntelen*. S vajon lehetséges ez egyáltalán?? Szabad ezt? Legyen ez aggodalom és dicséret elege: Esterházy könyvét önmagában hiánytalan volta avatja remekké, egyszersmind korlátozottá (nem korlátoltta!). „Kezünk már sok nő fenekét fogta, de vér még nem tapadt hozzá.” E *még nem* nagyon erős vonása, holott a szerető embernek a kezéhez igen-nagyon sok „vér” és *vér* tapad, mintegy – a paradoxonnak megfelelően – az üdv föltételeként. A szerelem pedig – kultúránkban – e passió legnagyobb metaforája. E mű – saját teológiai terén

³ *Méz és melanchólia, avagy az idézet esztétikája és etikája*, in: *Észjárások és formák*, Budapest, 1985, 288.

belül – akarva nem tud arról az állapotról és helyről, ami az alászállás végtelenül átmeneti, de annál feketébben létező ideje, ahol halál és leszállás egybemosódik, az időről, mely péntek és vasárnap hídján ível át. „Mert ki tudja, mi zajlik a szív és a lélek sötét magán-kanyarulataiban” – olvassuk. E sötétről, az átélt pillanat sötétjéről (Bloch szava) kell, muszáj tudni. Hiszen az angyal is alászállni kényszerül, sőt, kegyelemből: *bűnöznie adatik*.

A kerektség aggasztó tökélye és – hangsúlyozom – sikere pedig elvileg magában foglalná a bűnözés és a válság alászállását; *ebben* a grammatikai-antropológiai térben vannak, volnának szavak *erre* az *alsó* állapotra, sőt, föltételezik azt. „A hűvét súlyosan terült el a kerten: már a feltámadás után ugyan, de még oly közelien a nagypéntek.” Nos, mintha mindig csak hűsvétvasárnap hajnala lenne itt, és sosem igazán a nagypéntek éjszakája. Hiszen *éppen ott*, ahol minden a Laudatióban meg a Te Deumban egyesül, lennie kell, valahogyan – Crucifixusnak. Ami Esterháznak sikerült, az a *Mostban* metafizikai tilalom alatt áll; tehát amit mondandó vagyok – nem esztétikai. Mindössze – tudottan – önmagában is megoldatlan, színpalakon túli, igazolatlan kérdés, ami felkiáltva mondatik: *alászállni!* Az ebbe a sötét kalandba vetett remény Esterházy esetében bizonyosság; ezért az infinitívus. *Ha, akkor az nem lesz véletlen...*

A „tragédia meghaladására” vállalkozó „kissregény” tehát: „önmagában – de csak önmagában – hiánytalan mű”. Nem véletlen a gondolatjeles ismétlés, de nem is pusztán nyomatékosító vagy sulykoló szerepe van, hanem jelentésbővítő, az „önmagában” szó jelentését megkettőző retorikai minősége: egyfelől a könyv autonómiájára utal, mondhatni saját belső szimbolikus szerkezetére („önmagában”); másfelől a függőségére, relatív értékére („– önmagában –”). A reláció pedig legalább kétféle lehet: egyrészt az értelmező által megszólított irodalmi-kultúrtörténeti környezet, másrészt az éppen hogy csak elkezdődött életmű nyitottsága. És hogy a mű „önmagában” tekintett értéke, a „passió nélküliség” (amely tehát a fenti két értelemben nyitott) miként hozható szóba, mind a keresztény kultúrkör viszonylatában, mind pedig a pályára vonatkozó sejtések és elvárások tükrében: ez a kérdés a kritikus önmeghatározására is áll. Így tehát az alábbi jócskán retorikus kérdés nem csupán az Esterházy-próza „önmagában” vett „sajátosságára”, „bűntelenségére” vonatkozik, hanem a „sajátosság”, „bűntelenség” kérdését szóba hozó kritikusra, az ő „sajátosságára” is: „S vajon lehetséges ez egyáltalán?? Szabad ezt?” Az élére állított kérdéstől Balassa eleganciával visszakozik, mint az okos lány a mesében, aki jött is meg nem is, hozott is meg nem is. Balassa kényes természetű gondolatsora így lesz „aggodalom és dicséret elegye”, amelynek tárgya „önmagában hiánytalan”, tehát „korlátozott (nem korlátozott!)”. Emlékezve a schlegeli karakterisztika műfaji mozgásterére, Balassa fogalmi párhajaiban a „gondolat” és a „kiegészítés” pólusait közvetítő „ítélet” összetett hangfekvését tapasztalhatjuk, mely összetettség egyenes következménye a körülményeskedő, sokszor önisméltó fogalmazásmód.

„»Kezünk már sok nő fenekét fogta, de vér még nem tapadt hozzá.« E még nem, nagyon erős vonása, holott a szerető embernek a kezéhez igen-nagyon sok »vér« és vér tapad...” A kurzívált „még nem” természetesen az alakulófélben lévő pálya nyitottságára utal, mely időbeliség a jelenre vonatkozó idézőjeles „vér” és a lehetséges jövőre utaló kurzívált „vér” közötti tágasságot jelenti, az „önmagában – de csak önmagában – hiánytalan

mű” lehetséges tragikus környezetét, a tragikum lehetőségét, akár ama három nap „nagy-péntek éjszakai” korrekcióját, akár az Esterházy-pályának megszavazott bizalmat tekintjük. Kényes kérdések, csakis bölcsen és óvatosan szóba hozható ügyek, különösen ama kritikus részéről aki a későbbiekben is határozottan állást foglal az Esterházy-prózát illető komolykodó elvárásokkal és örömeikkel szemben, miszerint a pályán a *Fuhasok*kal vagy *A szív segédigéivel* elkezdődött volna egyfajta „komolyodás” a frivol játékosság, felszínes könnyedség ellenében. És míg első pillantásra a „mélyülés” és az „alászállás” kicserélhető metaforáknak tűnnek, az utóbbi metafora szövegkörnyezete, Balassa pályakövetése és -értelmezése mégsem nevezhető szakkritikába csomagolt moralizálásnak. Csupáncsak azért, mert tisztában van a karakterisztikaként felfogott kritika határaival, igaz ugyan, hogy mozgatható, tágítható határaival. Például a ’88-as esszékötet, *A kitömtött hattyú* kapcsán beszél Balassa az Esterházy-féle „becsületes, kíméletlen relativizmus” mélyebb jelentőségéről, az „önmeghaladásra” való „törekvésről”, mely törekvés megint csak a pálya nyitottságának, időbeliségének lehetséges, a későbbiekben igazolandó, garanciája. A kritikus „egyelőre kevés hibával működő rendszerről” beszél, miközben a hangsúly természetesen nem a „keves hiba” rögzíthetőségén, hanem az „egyelőre”-jelleg nyitott időbeliségén van.⁴ Mint ahogyan 2001-ben is, a *Harmonia Caelestis* kapcsán, a „mozgó, jövő idejű formáról”, a „fájdalom esztétikájáról” beszél.⁵

Érdeemes egy pillanatra elidőzni Balassa ’88-as kritikájánál, amelyben először jelenik meg az Esterházy-pálya negatív bírálatának lehetséges iránya – anélkül, hogy fikarcnyit is változna a műalkotás belső szükségyszerűségeit, „sajátosságait” tiszteletben tartó kritikusi alapállás, a figyelem az adott „kötet egységére és egyensúlyára”. Még akkor is, ha az ettől eltérő kritikai módszer feltételes módban meg is jelenik Balassa szövegében: „*Ha* viszont ettől eltekintünk, s nem veszünk tudomást a belső összefüggésekről és arányokról, *ha* tehát kívülről nézzük, akkor mondható, hogy nem egyenletes a kötet; én – élve a választás lehetőségével – nem innen szemlélem, ezért nem hárul rám az egyenletlenség problémájának elemzése.” (1996, 164.) (kiemelések: B. S.) Még ha modorosan utal is rá. A művet belülről pásztázó kritikusi tekintetet Balassa 1980-as elemzésében önironikusan, etikus képmutatással először „száraznak” és „leírónak”, majd később analitikusan a szerzői „körbeírás” párhuzamos „körbeolvasásnak” nevezi. (1982, 380, 402.) A *Hattyú*-könyv kritikájának zárlatát a *Marginália a befogadáshoz* alcímet viseli, amely kérdésfelvetésében és hangfekvésében emlékeztethet minket a ’80-as bírálat *Alászállni!* fejezetére, amennyiben mindkét szövegrész az Esterházy-pályára vonatkozó általános és átfogó, s így a kritika kereteit már-már fellazító kérdéseket a kritikusi önreflexió keretein belül teszi fel, a Balassától megszokott jelentésszerű modorosság és redundancia révén; például: „...nem VÁLHAT-E, METAFORIKUSAN SZÓLVÁ, börtön ebből a lírai énről alapozott, KÜLÖNBEN hiánytalanul, DE

⁴ *Margináliák egy breviáriumhoz*, in: *A bolgár kalauz*, Budapest, 1996, 174. Balassa itt az Esterházy-értelmezés két tipikus szakuticájáról beszél: „az egyik szerint »szerencsére elkezdett mélyülni, a *Fuhasok* óta«, esetleg »új korszaka kezdődött«, a másik szerint »megállt, ismétli önmagát, túlfutott«. Hasonló kettősségekben beszél egyébként az irodalmi alkotások „önmagukban” vett „sajátosságait” szintúgy tiszteletben tartó Roland Barthes a Sade-értelmezés tipikus vakvágányairól, miszerint Sade márki prózája vagy tematikus értelemben „erkölcstelen”, vagy stílárius értelemben „unalmas”. *Sade, Fourier, Loyola* (ford. Ádám Péter, Romhányi Török Gábor), Budapest, 2001, 44–45.

⁵ *Apádnak rendületlenül*, in: *Törésfolyamatok*, Debrecen, 2001, 79.

TALÁN egyre fáradtabban működtethető rendszerből (...)?” (1996, 175.) (másodlagos kiemelések: B. S.) De vajon – túl a retorikus beszéd önmozgó, olykor öngerjesztő logikáján – miért kell Balassának az eleve kurzivált „börtön” metafora (a „rendszer” fogalmának vonatkozásában) metafora-voltára felhívni a figyelmet? Talán pusztán finomkodásból, udvariasságból, eufemisztikusan csillapítandó a feltételes módú mondat kritikai életté? Vagy inkább a műfaji határokat feszegető „jellemzés” önkritikus megtorpanásának stílári következményéről volna szó? Vagy talán mindkettőről? A kritikus borotvaéltánc (írás)művészetéről? Nem tudom. Mindenesetre olyan ügy kerül szóba – „...az epika másik, nagy hagyományú lehetősége, amikor nem a világot értelmezzük át éniünké (...), hanem éniunket »mindenesetül« odadobjuk *valamilyen* személyen túlinak...” –, amelynek pályakövető folytonosságára maga Balassa is reflektál: „A kérdés, amit egyszer már fölvetettem, a *Termelési-regény*ről szóló elemzésem végén, 1979–80-ban, most megismételve, ennek a mozgásnak szól.” (1996, 176.)

De visszatérve a '80-as kritikazárlat borotvaéltáncához, amelyben tehát az „alászállás” „sötétjének” távlatos szükségszerűségéről olvashatunk jelentésetesen modoros mondatokat a kurzivált „vér” kapcsán, a jövőre vonatkozó „aggodalom” és a jelenből táplálkozó „hangsúlyos” bizalom egyidejűségével: „A kerektség aggasztó tökélye és – hangsúlyozom – sikere pedig elvileg magában foglalná a bűnözés és a válság alászállását; ebben a grammatikai-antropológiai térben vannak, volnának szavak *erre* az *alsó* állapotra, sőt, föltételezik azt.” Innen nézvést nem is az volna Esterházy prózájának értéke, hogy jelenleg milyen szavai „vannak”, hanem az, hogy milyen szavai „volnának” még. Tehát nem ideologikus, külső elvárásai vannak a kritikusnak, hanem belső, ámde dinamikusan a belső-külső jövőre vonatkozó meglátásai. Balassa nem antropológiai általánosságokkal dolgozik, hanem belülről tágítja a szöveg grammatikai, és egyúttal antropológiai, terét. Persze a belülről fakadó elvárások (a husserli protenció vagy a hermeneutikai horizont-összeütközés jegyében) nem eshetnek egybe az eljövendő tapasztalattal, csakis részlegesen vagy sehogy sem teljesülhetnek. Valamiféle változásnak „lennie kell” – de hogy hogyan, az nem jósolható meg, nem fogalmazható meg, legfeljebb annyi mondható, hogy „valahogyan”. A kritikus legfeljebb „kérdést” tehet fel, noha „felkiáltva”. Alakilag, retorikusan ugyan felkiáltó-felszólító módban áll az alcím („*Alászállni!*”), ámde létmódjában, valójában kérdés. Balassa kockázatos gondolatmenete retorikáját, retorikusságát tekintve a jelenből fakadó és a jövőre vonatkozó „bizonyosság”, ámde létmódját tekintve „remény”, kiszolgáltatva az ismeretlen jövőnek, amely – Husserl fordulatával – mindenképpen arcul csap. S így a kritikát záró három pont csak a meggyőződés és meggyőzés retorikájának értelmében utalhat a „bizonyosságra”, hiszen valójában éppen a „bizonyosság”, igaz ugyan, hogy „remény”-elvű, ámde mégiscsak: kockáztatásáról van szó. S a kritikus ennél, a „reménynél”, messzebb nem merészkedhet. Legfeljebb a megfogalmazás, a retorika terén lehet még némi, jókora, mozgásteret. Többek között ezért is fejezi be Balassa a kritikáját agrammatikusan, modorosán: „*Ha, akkor az nem lesz véletlen...*”

Esterházy 2002-es *Javított kiadása* igazi arculcsapás, de nem is annyira tematikus értelemben a *Harmonia Caelestis*hez képest, az abban felmagasztalt apa titkos ügynöki múltjának leleplezésével, mint inkább a *Termelési regény* kritikájában megfogalmazott, majd – a pályát övező felületes fenntartások („önisméltés”) vagy elfogultságok („mélyülés”) határozott elhárításával párhuzamosan – *A kitömött hattyú* kapcsán újra felvetett

dilemma („rendszer” vagy „börtön”) értelmében. A könyvvel kapcsolatos dilemma egyúttal a kritikus saját műfaji dilemmája is, amely „a bírálatot már-már megírhatatlanná, mégis leküzdhetetlenül megírandóvá teszi”.⁶ Az egyszerre esztétikai és etikai súlyú kínok késeivel játszó *Javított kiadás* esetében már nem lehet a megoldás olyasféle részlegességéről beszélni, mint a *Harmoniában*, amelynek „részleges szakmai uralhatóságáról”, valamint a „mesteremberi techné szerény etoszáról” szépen beszél Balassa. (2001, 74–75.) Itt már nem lehet mást tenni, mint „alászállni”. Itt már tényleg nem működtethető tovább a „maszkabál”. Valami olyasmiféle érték megszületésére van tehát esély, mint amilyen az Esterházy-féle „jelmeztár igazságával” 1995-ben párhuzamba állított Nadas Péter-próza „meztelensége”, persze csakis az alkati különbségekből fakadó áttételek figyelembevételével.⁷ Ám a *Javított kiadás* – nem lehetőségtartományában, hanem teljesültségében – „kudarc”, mivel „drámai példája marad a halasztódásnak”. Hiszen az apáról és az Esterházy családról szóló „maszkabálból” a spiclijelentésekre vonatkozó „kommentár”, majd „ítélet” lesz: „Mert ha bármilyen hozzáadott kommentár van, akkor legalábbis ebben az esetben, ítélet is van.” (2003, 393.) S ha van ítéletalkotó fiú és elítélt apa, ha tehát a kettő magabiztosan elkülöníthető egymástól, ha tehát győztesen (és lényegében változatlan eleganciával) lehet kikerülni a könyvből, ha tehát a családi témájú (rousseau-i módon képmutató) vallomás továbbra is a „maszkabál” egyik hangfekvése csak: akkor a *Javított kiadás* nem az apáról szól, nem az apa tragédiájáról, és nem is a fiú „alászállásáról” az apa tragédiájába, hanem a kiemelkedésről, a fiú „szívszorítóan kudarcos” vállalkozásáról, „a Név reconquistájáról”, végső soron „a szerző megigazolástörténetéről”. (Uo., 394.) A „Névbe vetett bizalom” az „igazságbirtoklás” onnipotens és voltaképpen blaszfémikus igényéről” árulkodik, (Uo., 396.) ami viszont látványosan cáfolja a *Harmonia* „jövő idejű formájának” minőségét, amiről korábban így vallott Balassa: „Igazi irodalomhoz méltón az a tétje, hogy az esztétikai »életforma«, az »Esterházynak lenni« világát soha ne csúsztassa át a birtokolhatónak vagy elérhetőnek vélt tudás illúziójába, illetve a moralizáló pietas fensőbbiségébe.” (2001, 79.)

Az 1979-es Esterházy-kötet nyitott jövője a 2002-es könyv szövegjelenében immár lezárt múltat jelent. Ezzel együtt az 1980-as kritika feltételes beszédének pátosza a 2003-as bírálat állító, „igen-igen, nem-nem”-típusú beszédének rezignált hangfekvésévé változik. Balassa – ismeretkritikai okokból, hiszen a kiszámíthatatlan jövőre vonatkozó – modorosán indázó mondatfűzése egyre kopogósabbá válik. Hiszen itt már nem csupán a bonyolult szubjektum belső-külső tájairól, de annak határaitól, a transz-szubjektivitás pofonegyszerű szempontjáról is szó van, nem csupán esztétikai, de etikai kérdésekről is, nem is annyira a műalkotás autonómiájáról, mint inkább tagadhatatlan heteronómiájáról. Olyan ügyekről tehát, amelyek nem csupán kritikusai, de szépírói oldalról is élére állítják a dolgot. Olyannyira, hogy a szerző – a kritikus szerint – bele is bukik. A tiszta, kopogós ítéletalkotás ugyanakkor – láthattuk – éppenséggel egy ítéletalkotó természetű könyvre vonatkozik, s így a kritikusai vélemény, etikai okokból, igencsak nehezen pozícionálható. Mialtál a kritika befejező mondataiban, Balassa utolsó irodalmi kritikájának utolsó mondataiban tehát, az önmaga helyzetére reflektáló kritikus ízlésitélete – a tőle megszokott módon – mégiscsak modoros formát ölt:

⁶ *A név nevében: Edítőről és emendációról*, Jelenkor, 2003. 04. 389.

⁷ *Kettős: (Nadas és Esterházy)*, Magyar Lettre Internationale, 1995. ősz, 69.

A *JK* valóban »Mátyás könyve«, ahogyan Heller Ágnes nevezte egy cikkében (*Kritika*, 2002. 9. Szám), és nem másé. Az én értelmezésemben azért, mert láthatóvá válhatott *volna* egy kaotikus, semmilyen ki- és elszenvedett arc, amelynek már nincs neve. Ez pedig inkább az ember *nem-szabad* – de világosságot kereső – voltának (közvetlen) bizonyítéka lehetne. Az ítélet többé nem végrehajtható.”

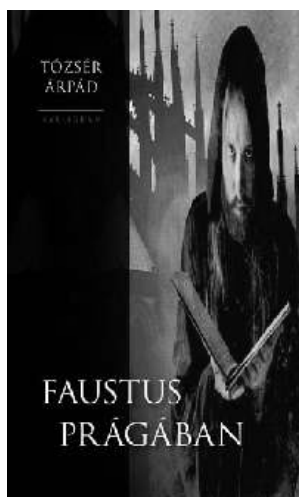
Az 1980-as kritika befejezésének feltételes jövője, nyitottsága a 2003-as bírálatban feltételes múlttá, zártsággá változik, s ennek jelentőségét csak fokozza a kurzivált segédige: „...válhatott *volna*...” A feltételes múlt idő ugyanakkor esetünkben azonos a kijelentő, azon belül tagadó jelen idővel. A grammatikai modor szemantikai fedezete: „nem vált”. A láthatóvá nem vált „olvashatatlan arc, amelynek már nincs neve”, tehát nem létezik. (Ami létezik, az csupán a szerző jól ismert arca, képmutatása, a maszkos megszemélyesítés retorikai alakzatának görög értelmében: *proszopon poiein*.) Éppen ezért meghökkentő, hogy a modoros tagadásra következő mondat nyitó névmása („Ez...”) arra a név nélküli arca vonatkozik, amely – lebontva a rafinált feltételes múlt grammatikai homlokzatát – nem létezik, nincs. Ugyanakkor, a mondat utolsó szava szerint, „lehetne”. De nincs. Nincs-voltában van. Hangsúlyos tehát – s különösen az „igen”-indexű *Termelési-regény* elemzésének egykori elvárásai felől – a Balassa-szöveg kriptikus utolsó mondatának „nem”-je: „Az ítélet többé nem végrehajtható.”

És ha a szerző Esterházy nem is „szállt alá”, nem is lépett túl a vallomáselvű és ítéletalkotó „igazságbirtoklás omnipotens és voltaképpen blaszfémikus igényén”, a névfényesítő „maszkabálon”, az irodalomkritikus Balassa schlegeli értelemben mégiscsak „túllépett a látható mű határain”. Túlvitte a be nem teljesült, hiszen az Esterházy-próza által végül is be nem váltott, vágyait. De hogy hová, azt nem tudhatjuk. A kritikusi ítélet többé nem végrehajtható.

Bazsányi Sándor

Időben és térben

TŐZSÉR ÁRPÁD: FAUSTUS PRÁGÁBAN

**Kalligram Kiadó
Pozsony, 2005
88 oldal, 1500 Ft**

„Olvastad-e közleményemet Molnár Albertről a Muzeumban? Nem jó volna-e belőle egy magyar Faustot csinálni? Az ő élete eléggé regényes ehhez.” – írta 1853 szilveszterén kelt levelében Szilágyi István Arany Jánosnak, nyilván nem is sejtve, hogy ötletének megvalósítására több mint százötven évet kell majd várni: Tózsér Árpád *Faustus Prágában* című drámai költeményének megszületéséig.

Pedig a téma egészen kézenfekvőnek látszik. Szenci Molnár „ördöggel cimborálásának” híreről már a halála utáni évtizedekből is maradtak fenn dokumentumok, melyek a középkori Faust-mondáknak megfelelően beszélték el a történetet: egy német tengerparti egyetemi városban sétálgató diák a saját vérével írja alá sátáni szerződését, hitéről való lemondását; ezzel gazdagságot nyer, majd miután hittestvérei leleplezik, bűnbocsánatért könyörög, amit meg is kap. A legenda szerint szegénységéből indult, majd korának leg-
ragyogóbb szellemi közé emelkedett, és néhány évig ennek megfelelően megbecsült Szenci Molnár a valóságban is nélkülözések között, teljesen elszegényedve halt meg Kolozsváron. Tózsér jó szemmel látja meg ennek az élettörténetnek a nem mindennapi drámáját, hogy ugyanis hogyan történhet meg a több nyelven beszélő, zoltárfordító, szótárkészítő, teológia munkákat író és fordító tudóssal, hogy miután Németországból és Prágából – ahol történetesen Keplernél lakott – visszatér szülőföldjére, állástalanul, adóságok elől menekülve, nyomorúságosan kénytelen élni. Hogy történhet meg a fordításaival és latin-magyar szótárával a magyar nyelv fejlődését Kazinczyig terjedően meghatározó íróval, hogy érdemei elismerése nélkül kerül még életében a magyarországi szellemi- és hitélet perifériájára? Talán már életében elérte őt a sátáni kapcsolat vádja? Hiába tért haza – bizonyítva ezzel hitéhez és hazájához való feltétlen hűségét –, továbbra is nyugati gondolkodású, és ezért veszélyes szellemnek tartották? Csak találgatni lehet...

Az azonban biztos, hogy Szenci Molnár életének, legendájának és életművének problémái Tózsért legalább harminc éve foglalkoztatják. 1974-ben közölte máig alapvetőnek számító esszéjét Szenci Molnár zoltárfordításairól, melyben – Németh László ugyancsak fontos tanulmányának kezdősorával vitatkozva („Molnár Albert nem volt poétaember.”) – amellet érvelt, hogy Szenci Molnár fordításai a reneszánsz kor költői teljesítményei közül Balassié mellé kívánkoznak, poétikai eszközkészlete, ember- és természetszemléletének

összetettsége pedig egészen egyedülálló a kor költészetében. Harminc évvel ezelőtt Tózsér célja Szenci Molnár költői rangjának bizonyítása és tudatosítás volt, most azonban már mint a magyar lírai hagyomány, a magyar költői nyelv egyik megteremtőjére utal, egy öröklődő, képességeivel tisztában lévő, ám lehetőségeit rosszul felmérő figurát alkotva meg.

A *Faustus Prágában* másik fontos, szövegszerű előzménye Tózsér 1982-es, *Adalékok a nyolcadik színhez* című kötetének címadó verse, mely mintegy kétszáz sorban ugyanazt a szituációt vázolta fel, ugyanolyan dialogikus formában, mint amivel és ahogy a most megjelent dráma dolgozik. Ráadásul ez volt az első olyan Tózsér-vers, mely a haza-problematikára, és ezen keresztül az irodalom hagyományfüggőségének kérdéseire is reflektált. Abban a tudomány és a művészet nem ismer határokat, de azt is, hogy a tudománnyal és a művészetekkel is a határaiban bizonytalan hazát kellene szolgálni, még ha ez lemondásokkal – a konkrét esetben a prágai, illetve bécsi katedráról való lemondással jár. A vers alapproblémáját tehát az egyetemesség, a más kultúrák iránti nyitottság és a szülőföldre való hűség összeegyeztethetősége jelenti, és ugyanezeket a kérdéseket veti fel a dráma is, természetesen sokkal árnyaltabban.

A verscím azonban azt is jelzi, hogy Tózsér a Faust-tematikához nem feltétlenül Goethén keresztül, hanem inkább Madáchot és *Az ember tragédiáját* olvasva és továbbgondolva jutott el. *Az Adalékok...* cím a *Tragédia* nyolcadik, „álom” színének kiegészítése egy afféle magyar színnel, egy újabb álommal, melyet talán már nem is Kepler, hanem a vele beszélgető Szenci Molnár lát. A Madách-mű ilyen direkt jelenlétének a dráma alapkonfliktusán belül is lehet jelentése, hiszen Tózsér számára – mint esszéiből tudhatjuk – az egyébként hozzá és Szenci Molnárhoz hasonlóan felvidéki Madách az abszolút világirodalmat jelenti, amolyan példaadó, radikálisan újat hozó szerzőt, akít utánozni nem, legfeljebb követni lehet. Nem véletlen, hogy nincs is napjaink és a közelmúlt magyar irodalmában olyan alkotás, melyen ennyire átsütne Madách hatása, ahogy persze olyan sincs, amely ennyire evidenciának tekintené Szenci Molnár európai kapcsolatainak kultúrközi szerepét. Azt a szerepet, melyet nem is csak barátságai hanem szótára és fordításai is emblematicussá teszek. Pedig Szenci Molnár élettörténetének mai relevanciája épp abban a kettősségben van, hogy egyrészt magától értetődő természetességgel érezte otthonának egész Európát, másrészt mindig volt benne egy ugyancsak természetes ragaszkodás Magyarországhoz. És azt hiszem, ez teszi Tózsér számára irodalmilag is érdekessé az ő alakját, hiszen már '74-es esszéjében így beszél róla: „nagy hűtlenségében is szomorúan magyar (...) szegény Szenci Molnár Albert! A szülőfölddel való kapcsolata mindig is problematikus volt.”

De az *Adalékok...* újraolvasása végül azért is érdekes, mert miközben a szöveg akkor versként is egy dráma töredékének tűnt, azaz egy nagyobb kompozíció ígérését hordozta, a mostani dráma jelentős részét Tózsér hetven-nyolcvan soros darabokban versekként – azaz a szövegek részlet-voltát nem feltüntetve – közölte különböző folyóiratokban. Ezek közül a publikációk közül különösen fontos a *Tiszatáj* 2005. októberi számában megjelent *Keresztút* című, mely valójában a dráma utolsó monológjának közel kétharmada – kiegészítve egy tíz soros *Epilógussal*, mely azonban a kötetben nem olvasható. Ez a gesztus azt jelenti, hogy a lapban voltaképp nem a dráma részletét olvassuk, hanem egy különálló, ön-maga teljességét megteremtő verset. Hiszen Tózsér a drámából kiragadott szövegdarabot teljesen új kontextusba helyezi, majd függetlenséget és önálló jelentéseket ad neki azzal,

hogy új, épp a különállóságot biztosító címmel látja el, illetve a bizonyos *Epilógussal* továbbírja és immár végképp a drámán kívülre helyezi.

Ez a lehetőség, vagyis az egyébként nagyon is zárt, a belső utaláshálóval erősen összetartott szöveg feldarabolhatósága, a műfaji jellemzőkből következik. A *Faustus Prágában* – a Goethe- és a Madách-műhöz hasonlóan – drámai költemény, azaz valahol a dráma és a líra között elhelyezkedő alkotás. Ennek megfelelően a cselekményszövés és a drámai akció háttérben marad, ehelyett a nyelvi megformáltságára esik a nagyobb hangsúlyt. Tózsér tehát ebben a művében is elsősorban költő, aki a drámai kereteket inkább csak a párhuzamos szereplehetőségek és a könnyen ütköztethető álláspontok miatt használja. A történelmi és a kulturális múltból a saját szövegébe behívott figurákat nem jellemük, hanem nyelvük és a gondolkodásukban megjelenő értékpreferenciájuk alapján különbözteti meg, így végső soron nem is szereplőkkel, hanem nyelvekkel, értékekkel és érvrendszerrel dolgozik. Mindamellet az archaizáló, latinus magyarsággal megszólaló Shakespeare-kortársak a korban megszokott természetességgel használják a bibliai metaforikát, miközben Tózsér becsempézi dialógusaikba a kétszázötven évvel Szenci Molnár után élt Madách nyelvhasználatát, sőt a tizenkilencedik század némely filozófiai problémáját és a kifejezetten mai költői képalkotás sajátosságait is. Mindez egy nem éppen könnyen olvasható, gondolatiságában is mély, mégis pezsgő és változatos, épp az egymásra rakódó nyelvi rétegek kapcsolatától izgalmas szöveget eredményez.

Az 1604-ben, Prágában játszódó dráma három részből áll: a mű elején és végén két rövidebb felvonás vezeti be, illetve bontja ki és gondolja tovább a középső, a mű terjedelmének közel felét kitevő felvonás álomjelenetében megfogalmazódó problémákat. Ez a szerkezeti megoldás, mint már jeleztük, *Az ember tragédiáját*, annak is a hetedik, nyolcadik és kilencedik színének egymásra épülését idézi. Tózsér azonban fenyegetőbbé és kilátástalanabbá rajzolja Prágát, illetve az ehhez a városnévhez és korhoz tartozó eszmeiséget, mint Madách. Ebbe beleértendő a beszélők szokatlan távolsága, furcsa idegensége, végső soron elbeszélése egymás mellett, illetve még a legbiztosabbnak hitt eszmék és érvek instabilitása is. Tózsér egy olyan világba kalauzol el minket, ahol az ördög bármikor, bárki mögött és bármilyen alakban feltűnhet, megváltoztathatja az események menetét, vagy vállalhatatlan döntésekbe kényszerítheti „védenecit”. Ahol a papagáj jambusokban beszél és arannyal tömi a hasát, és ahol a várost néha nappal is sötétség borítja.

A drámai szituáció lényege, hogy az európai hírű, mindenki által elismert Molnár Albertnek egyetemi állást ajánlanak fel, ám ennek feltétele, hogy református hitéről katolikusra térjen. Molnár a döntési helyzettel szembesülve epilepsziás rohamot kap, eszméletét veszti, és ezalatt látja álmát, a Lucifer által elszámoltatásra Prágába rendelt Faustról. Ébredés után meghozza döntését: inkább vidéken, a tudomány centrumaitól távol marad, de hitét nem adja fel. A művet záró – már említett – monológ aztán az önmagunkkal szembeni tisztességhez szóló óda, melybe beleszövődik az önazonosságot szavatoló kulturális örökség tiszteletének igénye is.

A Faust-legenda minden bizonnyal azért tud a modern európai kultúra egyik alapműve lenni, mert az újraértelmezések mindig más és más aspektusát villantották fel a nyilvánvalóan határkőnek számító Goethe-mű morális tartalmának, illetve az épp e tartalmat érintő kételynek. Heine majd Thomas Mann *Doktor Faustus*a, Bulgakov *Mester és Margaritája*, Liszt *Faust-szimfóniája* vagy Szabó István *Mefisztója* különböző eszközök-

kel, de ugyanazt a problematikát járja körül: a bűn, a lelkiismeret és az elkárkozás viszonyát, illetve az élet mindig megtalálható könnyebb útjának csábítását. Tózsér ehhez a tradícióhoz csatlakozik, még abban is, hogy a hangsúlyokat igyekszik máshová tenni, mint elődei. Ő elsősorban az önmeghatározás, illetve az önmagunkkal való azonosság problémáira hegyezi ki művét, azt téve kérdésessé, hogy vajon a pusztán szülőföldé lett haza, illetve a kísértéseknek kitett, talán le is cserélhető anyanyelv mennyiben tartozik hozzá a saját életét, saját döntéseinek következményeit végső soron magányosan megélni kénytelen szubjektumhoz. A Tózsér-életmű egészéhez pedig a fentiek mellett épp azzal kapcsolódik a dráma, hogy a személyes sors dilemmái között nem nehéz észrevenni a kisebbségi helyzetben élő, alkotó értelmiségi (gyakran kívülről gerjesztett) belső konfliktusait sem.

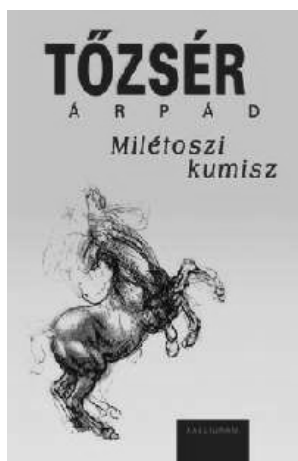
Voltaképp egy modern identitásdrámáról van tehát szó, melyben Molnár Albert a hit és a tudomány közti választásra, de végül a személyiséget adó két szegmens egyikéről való lemondásra kényszerül. Ez az döntési helyzet mint életszituáció egyáltalán nem középkori specialitás. Tózsér darabjába nehézségek nélkül olvasható bele a mindenkori túlzott hatalom mindent maga alá söprő logikája, vagy épp a többségi állam néhol csak finoman jelzett elvárása a másságukat őrizni igyekvő polgárokkal szemben. Molnárnak csak a hitét kéne megváltoztatnia, és kinyílnának előtte a legjobb egyetemek kapui, és ez a csak itt azért nem idézőjeles, mert akik ezt kérik tőle, azok tényleg nem érzik e lemondás súlyát. Ráadásul az efféle, még ha esetleg másra vonatkozó zsarolás egyáltalán nem ritka, ahogy az engedelmesség sem – például a darab másik fontos és nagyformátumú szereplője, Campanus, az író, meg is hozza ezt a döntést. Tózsér mindenképpen élesen, épp dialogikusság jegyében teszi fel a voltaképp kegyetlen kérdést: ha Szenci Molnár nem magyarul, hanem cseh-latin szótárt szerkesztett volna, ha nem magyarra, hanem cseh vagy német nyelvre fordítja a zoltárokat, vajon nem lett volna ugyanolyan teljes az élete, ugyanolyan jelentős a kultúrtörténeti szerepe? Vajon az ő személyiségéhez feltétlenül hozzátartozik-e protestáns hite és magyar nyelve? És miért ne változtathatná meg mindezt, ha élete ettől biztosan jobbra fordulna? A dráma körütekintően járja körül a problémát, és az ehhez kapcsolódó igényességnek köszönhető, hogy a szöveg elkerüli a didaktikus csapdáját, azaz Szenci Molnár választása nem válik kötelező erkölcsi mintává, hanem megoldásával együtt is megmarad a belső konfliktusok történetei közül egynek. A „jó” döntés ebben a műben egyáltalán nem evidenciaként van jelen, mondhatni, épp ellenkezőleg: minden döntés kétségek között születik, még azokon a pontokon, ahol mindebben az „írastudók” erkölcsi felelőssége jelenik meg.

Végezetül érdemes felidézni Arany Szilágyi István idézett levélére adott, 1854. március 9-én kelt válaszát is: „Igen! Molnár Albertedet olvastam, és nagyon gyönyörködtem benne; amit azonban megfaustításáról mondasz, azt nem teszem, 1-mo, mert nem vagyok Goethe, 2-o, mert ha Goethe volnék sem vesztegetném erőmet olly mű utánzására, millyen csak egy lehet eredeti.” Tózsér Árpád most megírta a maga magyar Faustját, de nem azért, hogy a magyar Goethe szerepében tetszelegjen, és persze nem is azért, hogy eredetiségben felülmúljni próbálja a felülmúlhatatlant. Ő ugyanis nem versenyezni szeretne, hanem párbeszédet kezdeni Goethével, Madáchcsal és Szenci Molnárral, hogy segítségükkel mai, személyes dilemmáiról beszélhessen.

Bedecs László

A köztesség poétikája

TŐZSÉR ÁRPÁD ESSZÉIRŐL ÉS VERSEIRŐL

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2004
213 oldal, 1900 Ft

Tózsér Árpád pályáján a kezdetektől fogva egyaránt meghatározó a versalkotás folyamata, és a vers természetéről, az irodalomról való gondolkodás igénye, s egymáshoz simulva, egymást tükrözve érintkezik a vers az esszével (illetve kritikával, tanulmánnyal), a szövegek egymással állandó dialógust folytatva olvassák/olvasztatják magukat. Jó bizonyosság erre a szerző két 2004-es kötete, a *Tanulmányok költőportrékról*¹ és a *Milétozsi kumisz*². Tózsér tudatosan törekedett arra (s erről több interjúban is megnyilatkozott), hogy verseit esszéihez és tanulmányaihoz közelítse. Ez a kísérlet tükröződik a hetvenes évek végén megjelenő, majd a nyolcvanas években kiteljesedő esszészzerű versbeszédben, amely néhány év hallgatás után egyúttal megújult poétikát hozott a költő pályáján. (Gondoljunk itt elsősorban a Mittel-szövegekre.) Tózsér monográfiája, Pécsi Györgyi az *Adalékok a Nyolcadik színhez és a Történetek Mittel úrról* című kötetek kapcsán írja erről a pályaszakasról, hogy „Tózsér – életműve belső szerveződése során – a herderi, a heideggeri, a wittgensteini világmagyarázó stádiumokat megjárva alakítja ki a maga szintéziskísérletét, szenvedti és haladja meg a nemzeti, a létfilozófiai és a nyelvkritikai világtelmezéseket, s mindezeket továbbgondolva hoz létre egy sajátos, a közép-európaiság s általában a *köztes lét* jellemzőit magába építő »Mittel-költészetet«, mely bizonyos értelemben »megszüntette megőrizve« abszorbeálja az említett világtelmező stádiumokat.”³ A fent említett szintéziskísérlet nehézségeiről, a háttérben meghúzódó műhelymunkáról Tózsér így beszél egyik újabb, Elek Tibornak adott interjújában: „Fogcsikorgató munka volt számomra a verseim és irodalmi tanulmányaim között a korridort megtalálni, azaz az irodalomelmélet és irodalomtörténet nyelvéből érvényes verset csinálni. S ha ezt a korridort valóban megtaláltam, akkor ez, azt hiszem, az én privát posztmodern »nyelvmegelejtőtségem«: én ilyenformán ugyanis, kicsit karikírozva a dolgot, valóban egy már előttem létező komplett nyelvből csináltam verset, vagy egy komplett nyelv

¹ Tózsér Árpád: *Tanulmányok költőportrékhoz*. Írók Szakszervezete, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2004

² Tózsér Árpád: *Milétozsi kumisz*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2004 (A könyvből vett idézetek le-
lőhelyét a továbbiakban a főszövegben adom meg.)

³ Pécsi Györgyi: Ajánlás. Előszó helyett. In: Uő: Tózsér Árpád. Kalligram Kiadó, Pozsony, 1995. 8.

csinált magából a segítségével versszerű szöveget.”⁴ Így formálódott ki a Tózsér-életműre oly jellemző közöttiség, a különböző műfajok, műnemek, poétikák, beszédmódok szintézise, a költő számára érvényes és hiteles versbeszéd és -nyelv, amelynek segítségével befoghatóvá, megjeleníthetővé válik a posztmodern létforma és a közép-európai „köztes lét”.

A *Milétoszi kumisz* az elmúlt évek esszészzerű szövegeit fogja egybe. Noha maga a szerző kritikák, tanulmányok, jegyzetek gyűjteményeként határozza meg könyvét, inkább Benyovszky Krisztiánnal érthetünk egyet, aki ezen írásokat a különböző stílusregisztereket mozgósító elemző esszé műfajához látja közelebb állónak.⁵ Vörös István pedig – Tózsér előző esszékötete, *A nem létező tárgy tanulmányozása* kapcsán – az esszénovella műfaját is alkalmazza a vizsgált szövegekre. Szerinte ugyanis szerzőnk „nem kritikát ír, hanem esszét, esszénovellát, azon a hangon, amit esszéverseiben fejlesztett ki”.⁶ Valóban, a *Milétoszi kumisz* szövegei elsősorban esszék, értelmezések, közelítések, töprengések az irodalom helyzetéről, mozgásairól, egy-egy – Tózsér számára meghatározó – alkotó életművéről vagy kiemelt opusáról. Írásairól elmondhatjuk, hogy – noha az egyetemi tanárként is tevékenykedő szerzőtől megszokott alapos olvasottságról és elméleti felkészültségről tanúszkodnak, mégis – a korábbi kötetekkel szemben az új könyv erőteljesebben tolódik el a szubjektív hangvétel felé. A szövegekbe ugyanis fokozottabban íródik bele a személyes tapasztalat és irodalomélmény, s átszüremlik a költői alkatból, nézőpontból adódó sajátos látásmód.

A *Milétoszi kumisz* már Tózsér kilencedik esszékötete, mégis azt mondhatjuk, hogy a recepció – néhány korrekt ismertetést és recenziót leszámítva – jórészt hallgat az életmű ezen dimenziójáról. Még Pécsi Györgyi sem tartotta feladatának, hogy monográfiájában részletesebben szóljon az addig megjelent esszé- és tanulmánykötetekről, csupán néhány ecsetvonással vázolja fel a Tózsér-esszé attribútumait. Rövid írásában mégis fontos megállapításokat tesz az irodalomkritikusról és esszéíróról, akinek „tevékenysége annak a harcnak a része, amelyet a költő saját maga és közvetlen irodalmi környezete, valamint a világirodalom értékrendjének kiegyenlítődésséért, illetve az előbbieknél az utóbbihoz alakításáért vív évtizedek óta”.⁷ Tózsér ugyanis hamar szembesülni kényszerült a szlovákiai magyar irodalomkritika hiányosságaival, elsősorban a műközpontú kritika elmaradásával, és ennek következtében elméleti munkásságával megpróbálta ezt az űrt betölteni. Esszébeszédét a Németh László-i és a Fábry Zoltán-i esszé nyomdokain haladva formálta ki. Kötetei központi témájává érthető módon a szlovákiai magyar irodalom helyzete és alakulása vált. „Akár ennek hagyományait veszi számba költőnk, akár aktuális esztétikai teljesítményeit bírálja, akár az új nemzedékek törekvéseit, irodalmi szándékait elemzi, akár a neoavantgárd vagy a posztmodern eredményeit összegzi, akár a közép-európaiság gondolkörét értelmezi, kutató-elemző figyelmében mindig az a vágyakozás/elvárás munkál, hogy a szlovákiai magyar irodalom mint egész is áttörje a regionalizmus, provincializmus határait, s alkalmassá váljék a világirodalomhoz való fölzárkózásra, nota bene: világirodalmi érvényű teremtő legyen.”⁸

⁴ Elek Tibor: A vers ma. Beszélgetés a 70 éves Tózsér Árpáddal. Magyar Napló, 2005. 10. 28.

⁵ Benyovszky Krisztián: A költő nagy kémlelő. Kortárs, 2005. 1. 93–94.

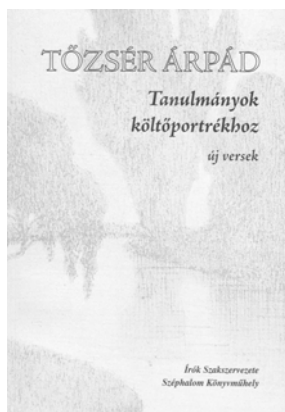
⁶ Vörös István: Történet a közép középről. Élet és Irodalom, 1999. jún. 4. 20.

⁷ Pécsi Györgyi i. m. 57.

⁸ Pécsi Györgyi i. m. 59.

A kötet első ciklusának írásai a mai magyar líra egy-egy meghatározó alkotójának (Orbán Ottó, Tandori Dezső, Lator László, Kukorelly Endre, Domonkos István, Rakovszky Zsuzsa, Lászlóffy Aladár, Rózsa Endre, Hizsnai Zoltán) művészetére fókuszálnak. Az egység címe (*Költészet mint az irodalomtudomány provokációja*) Jauss nevezetes tanulmányának címére (*Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*) utal vissza. A *Milétoszi kumisz* személyes hangú bevezető esszéjében Tózsér a vers genezisének kegyelmi pillanatát próbálja megragadni valóság és költészet kontextusában, miközben egyik saját költeményét, a *Capriccio*-t helyezi boncasztalra. Megállapítja, hogy „a versjelentésnek sokkal inkább van köze a vers sztalagmitként növekvő önszövegéhez (azaz a szóhoz, mondathoz, alapesülülő újabb szó és mondat lánctermészetéhez), mint az eleve adott ún. valósághoz, szervesítéshez, a priori tételekhez”. (12.) Szerzőnk tehát a valóságot deista „első okként” szemléli, amely „elindítja a szövegstrukturálódás folyamatát, de a műegész későbbi alakulásában már nem vesz részt”. (uo.) Majd hozzáteszi, hogy „a mű virtuális jelentése tulajdonképpen csak az olvasóra, tehát valami művön kívüli vonatkoztatva válik valóságos jelentéssé, azaz az esztétikumképzés végső fázisában a »valóság« megint megjelenik”. (uo.) A „vers és valóság” tematikájának a nyitó szövegben artikulálódó harmadik tózséri tétele pedig a következő: „a »jel valóságpreferenciája«, akármennyire is csak a »valóságról tett kijelentéseink« tartalmával (s nem magával a »valósággal«) egyenlő, szintén valami művön kívüli (egyezményes) jelentés (azaz nem szövegfüggő üzenet)”. (uo.)

A fent vázolt szöveg végighúzódik a *Kumisz* írásain, vissza-visszatér az egyes lírai opusok és életművek vizsgálata közben, csakúgy, mint a költői szubjektum megképződésének és a szövegben betöltött pozíciójának problematikája. „A lírai önprezentáció adja át itt a helyét a világ és a sokféleség befoghatatlanságának, illetve ennek tudatának” (91.) – írja Lászlóffy Aladár költészetéről a *Preparált Vesztfália* című esszében. Domonkos István *Kormányeltörésben* című nagy lélegzetvételű poémájáról szólva hangsúlyozza, hogy a szövegben „az önmagát veszített én s a verstagadó én is végtelenen és pusztán nyelvi magatartásként realizálódik”. (71.) Hizsnai Zoltán *Bárka és ladik* című kötetével kapcsolatban megállapítja, hogy a költő „érdeklődésének középpontjában a beszélőnek az a lehetősége áll, hogy a nyelv által *valakivé* (személyiséggé) lehet”. (108–109.) Ugyanakkor – a Tandori-líra sajátosságain gondolkodva – azt is leszögezi, hogy az éntanúsítás igénye nem mellőzhető teljesen a versből, ugyanis „bizonyos énkarakterisztikumú jelentésinvariancia még a legdisszemináltabb költészetben is jelen van, hisz a jelentésállandó nélküli, nem egyénített versek, életművek fel- és összezeréselhetők volnának, s az írás, az alkotás értelmét vesztené”. (29.) Lator László (akit az ún. utómodern poétika letéteményeseként tartathatunk számon) költészete pedig arra bizonyosság, hogy a versszubjektum szétjátszása, feloldódása nélkül is létrehozható időtálló és magas színvonalú líra. A fenti idézetek pontosan rámutatnak azokra a kérdésekre, amik szerzőnket költőként is foglalkoztatják. Fejtegetéseiből kiderül, hogy Tózsér Árpád költészetfelfogásában is meghatározóvá válhat a hagyományos szubjektumot decentralizáló, a posztmodern poétikai eszközöket természetesen alkalmazó versépítkezés, és lírikusként is szembetalálja magát az én derridai disszemináltságának problémájával. Elutasítja ugyanakkor azt a tételt, hogy a nyelv szempontú egyúttal a költészet nyelvi behatároltságát is jelenti, (a „nyelv határa a versben is a világ határa” – mondja) és elveti azokat a versszövegeket, amelyekbe a posztmodern stíluseszközök csak „üresen kattogó nyelvi szerkezetekként” épülnek be, a metafizikus

**Széphalom Könyvműhely
Budapest, 2004
120 oldal, 1600 Ft**

hagyomány és a létező ontológiai problémáinak negligálásával szerveződnek, s nem indítják el a befogadóban az önértelmelés-önértés elengedhetetlen folyamatát.

Ami az esszében megfogalmazódik, egyértelműen artikulálódik a *Tanulmányok költőportrékról* című verseskötény szövegeiben is. Az új kötet nem módosítja lényegesen a Tózsérlíráról az utóbbi évtizedben kialakított képünket, versei szervesen íródnak és olvasódnak bele az életmű eddigi kontinuumába. Németh Zoltán a *Leviticus* megjelenésekor a Mittel-szövegek korszakának lezárását, és egy új út kijelölését, újabb versalakítási mód feltűnését üdvözölte.⁹ Bedecs László is a poétika megújulásáról beszél, amikor így ír: „Az azelőtt a szülőföldhöz való viszony sokarcúságát megszólaltató, de mégis partikulárisnak megmaradó költészet mostanra félretette ezt az alapkérdését, és univerzálisabb, ha úgy tetszik, filozófiai problémákra tekint.”¹⁰ A *Tanulmányok* tehát továbbviszi a *Leviticus*ban megkezdett, majd a *Finnegan halálában* folytatott poétikát. Ezt a kapcsolódást erősíti az is,

hogy a költő átvesz bizonyos szövegeket a korábbi kötetekből: vannak versek, amelyek változtatás nélkül kerültek át az új versesköténybe, míg mások javítva, kiegészítve, átírva, az új kötet kontextusában felülíródva találhatók meg. Az állandó korrekció és vándorlás már a nyolcvanas évek eleje óta „úgy jellemzi [Tózsér] versírói gyakorlatát, hogy nemigen lehet tudni, mikor tekinthető egy verse, szövege befejezettnek, ellenkezőleg abban lehetünk inkább bizonyosabbak, hogy korábbi teremtményeit rendre »vándorversként«, vándormotívumként kelti majd valahol önálló életre. S ez a »javítgatás« már nem pusztán alkati sajátosságként, hanem versszervező erőként, *stílusként* jelenik meg költészetében”.¹¹ Így kap helyet a *Tanulmányok* második ciklusában (*Arsis és thesis*) a *Körök* egyik részlete *Dante tizedik köre* címmel, *Az ember tragédiájára* utaló *Adalék a Nyolcadik színhez*, a Vörösmarty *Gondolatok a könyvtárban* című költeményére rájátszó *Ezredvégi sorok a könyvről*, a Szabó Lőrinc-motívumokat variáló *Vezér-monológok*, némi változtatással a *Születésnap és variációk*, új címmel ellátva (*Éntelenül*) a *Finnegan halálában* még *Kihűl a szó is* címen olvasható, a *Halotti beszédre* és József Attila versére utaló opus, a szöveg végén elhelyezett *Kódával* kiegészítve a Szép Ernőt megidéző *Ernő a Luxemburg-kert pónilován* című vers, és sorolhatnánk tovább. Visszatér Mittel úr, a közép-európai gondolkodás- és létforma megtestesítője, a világba, a létbe vetett ember szimbóluma (*Utószó Mittel úr pokoljárásához*). Talán a fentiekből is kiderül, hogy Tózsér hatalmas irodalmi, kultúrtörténeti, világtörténelmi anyagot mozgat, s ezeket pastiche, allúzió, reminiscencia, parafrázis, intertextuális szövegszervezés, utalások gazdag hálójára révén helyezi el verseiben, vagyis különböző korok művelődéstörténeti tapasztalatai és szövegei rendelődnek egymás mellé, és olvasódnak össze.

⁹ Németh Zoltán: *Leviticus*. Kalligram, 1998. 4. 86–91.

¹⁰ Bedecs László: *Aki viszi át. Élet és Irodalom*, 2001. jún. 8. 26.

¹¹ Pécsi Györgyi i. m. 11.

Az új verseskötet lírai nyelvébe az irodalomtudomány regiszterei keverednek. Nem véletlenül, hiszen a legtöbb opus tárgya maga a költészet, a versírás. Jól látható ez az esszé- és versnyelvből kevert beszédmód a nemzedéktársaknak ajánlott *Jalousionistákban*: „Orbán a kentaur-mivoltával képesített el, / azaz, hogy előlről nézve Berzsenyi-formájú, / világképző léleknek láttam, de ha mögéje kerültem, / nyirfasöprűnyi farka alól Csonkai-ként szellentgetett rám.” Nagyon szépen ír Tózsér ugyanebben a versben Oravecz Imre költészetéről a *Héj* című kötet kapcsán: „mit tudtam én még akkor, / hogy itt valaki szemem láttára éppen / garantáltan urbánus verset csinál abból a nehéz / szalmaszagból, amelyből én csak valami suta / népi avantgárdot tudtam kevercelni, azt láttam, / hogy vége a hatvanas éveknek, s valaki leereszti / a hallgatás gondolatjelének kozmikus sorompóját, / s ugyanazon a mondaton belül bár, mégis valami / teljesen mást kezd.” A *Tanulmányok* záróversében, a *Iuvenalisban* megfogalmazódik a költészet válságának gondolata: „Bezzeg, más a világ ma, bármit / írhat a költő (s ír is!), rá se füttyülnek. Cinna, / most lennél elememben, a lenge Poética most önzetlen, / érintget, kínálja magát olcsón, csak így se kapós már, / únja a *thésis* az *arsist*: *lesbis* a *metrum*, a *tróp* is, / és ha mégsem: pont úgy húznak kétfele, lógó / nyelvvel, mint a kínos kéjben összetapadt kan / és a szukája...”

A *Tanulmányok költőportrékról* első, címadó ciklusának versei stílus tanulmányok a költő azóta már elkészült vagy készülő portréesszéihez. Tózsér tizenegy kortárs magyar költőt (Baka István, Bertók László, Borbély Szilárd, Kemény István, Kukorelly Endre, Oravecz Imre, Orbán Ottó, Petri György, Rakovszky Zsuzsa, Tóth Krisztina és Szijj Ferenc) idéz meg. Nem paródiáról van itt szó, sokkal inkább arról, hogy költőnk az érvényes és hiteles esszé létrehozásához szükségesnek tartja, hogy magára öltse az adott lírikus maszkját, vagyis annak stílusát, poétikáját, retorikáját, de úgy, hogy ezeket saját költői alkatához igazítva végső soron hamisítatlan Tózsér-vers szülessen, miközben persze jól felismerhetők a választott poéta stílusjegyei. A legjobban sikerült stílus tanulmányok között említhetjük az Oravecz Imrét idéző két szöveget, amelyben Szajla egybeolvad a Tózsér számára fontos Papberkivel. A *Hja, őket nem ki, hanem le* című versben a Kukorelly-poétika idéződik meg, melyet Tózsér egyaránt lát szövegszerűnek és világszerűnek. Az *Ikerszonett* a műfajt megújító Bertók-sonettre játszik rá, az *In memoriam* Orbán Ottó utolsó verseit idézi meg. Költőnk pontosan ráérezett Kemény István költészetének és látásmódjának lényegére, amikor az *Uzsonnatáskámon veréb ugrált* című verset írta. Ugyanez mondható el a Rakovszky-„tanulmányról” is, valamint a *Lábjegyzet az Anyeginhez* című opusról, amelyben Tózsér a Tóth Krisztina-versre játszik rá. Kitűnően teszi magáévá a költőnő gyakran konkrét látványból, élményből kiinduló versépítkezését, álom és valóság határán lebegő ábrázolásmódját és dalszerű versformáját. A Petri György modorában írott vers végére helyezett lábjegyzetben mintegy összefoglalását kapjuk a teljes ciklus törekvésének: „A helyzet viszont, sajna, az enyém, / állok fölöttünk megrendülve: / ha..., akkor az véletlen, csak a műnem / és a mű nem a véletlen műve.” (*Citológia*)

A *Milétoszi kumisz* második ciklusának fejtegetései arra szolgálnak bizonyággal, hogy a szerző prózai művekről szólva is éppen olyan felkészültséggel és tájékozottsággal járja körül a választott témát, mint a versek tekintetében. Tózsér megpróbálja újabb szempontokkal tágítani az adott mű recepcióját. Így például a *Jadviga párnája* kapcsán (a szlovák fordítás recenzálása ürügyén) az eredeti szöveg viszonylag nagy mennyiségű, szlovák nyelvű betéteinek funkciójára helyezi a hangsúlyt, rámutatva arra, hogy „a mű interlingva-

litását az egyébként kitűnő Závada-kritikák meg sem próbálták értelmezni”. (131.) Nem hoz újat Musil *Törless iskolaévei* című kisregényének az *Iskola a határonnal* történő párhuzamba állítása, viszont az *Iskola Hranicén* című esszé éppen a személyes olvasat hangsúlyos jelenléte, a katonai szolgálatát Hranicén (ott, ahol egykor Musil híres katonai főreáliskolája volt) töltő, egy frissen kiásott gödörben éppen a Musil-művet olvasó Tózsér pozíciójának megrajzolása révén válik a kötet egyik fontos írásává.

Hangsúlyos helyen, a második ciklus végén olvasható a könyv címadó írása, amelyben a szerző Alexa Károly *A szerecsen komornyik* című kritikagyűjteménye ürügyén lényegében saját esszéírói és irodalomkritikusi nézeteit, értelmezői és kanonizációs gesztusait fogalmazza meg: „Az ókori Elea nem megvetette Milétoszt, hanem vitatkozott vele. De nem a filantrópia vezérelte a vitában, (...) hanem a kényszer: Milétosz jelentőségét nem lehetett nem tudomásul vennie. A mai magyar irodalomban szinte csak Eleának vannak műhelyei, Milétosz képtelen Elea partnere lenni.” (144–145.) Tózsér ezt követően Susan Sontagot idézi: „1919-ben Mandelstam így hódol Paszternak előtt: »Paszternak verseit olvasni olyan, mint megköszörülni a torkunkat... Olyan, mintha kumiszt innánk amerikai konzervtej után.«” (145.) A címadó esszé zárómondata pedig így szól: „Alexa Károly kritikáit olvasni olyan, mintha – az eleai szimulakrum konzervtejtől megcsömörödvé, a *negatív pólus-nélküliség* unalmába belefáradva – Milétosz felé igyekeznénk, s közben jókat húznánk a kumisszal telt kulacsunkból; pardon: ivókürtünkől.” (uo.) Nyilvánvaló, hogy itt (és a könyv egészét tekintve) nem elméletellenes pozíció tételeződik, a szerző bíráló, olykor csipkelődő megjegyzéseivel elsősorban a kánoncsinálók receptjei, a teória túlzott eluralkodása, az egyes irodalomelméleti iskolák fellebbezhetetlennek kikiáltott dogmái ellenében emel szót. Tózsér a maga esszéírói és kritikusi tevékenysége során magáévá teszi, és megszűrve alkalmazza az egyes iskolák eredményeit, s a különböző teóriák, interpretációs stratégiák, elemző módszerek integrálásával, a nyelvfilozófia, a hermeneutika, a befogadásethika terminológiájának együttes bevetésével alakítja ki esszébeszédét, ugyanakkor szükségesnek tartja a hagyomány és történelem iránti érzékenység, valamint a személyes és közösségi érdekelttség megtartását. A szerző tehát világossá teszi, hogy a kánonok határait figyelmen kívül hagyó, esetleg közöttük megnyíló (pontosabban fogalmazva: többkánonú vagy többrendszerű) irodalomtudományi és kritikai diskurzust tart elfogadhatónak. Legfőbb célja, hogy az irodalomról való gondolkodás segítségével, a vélemény és látásmód világos megfogalmazásával eszmecegerét kezdeményezzen, ami által mód nyílhat a különböző nézőpontok, felfogások találkozására vagy éppen ütköztetésére. Könyvében maga is rendkívül széleskörű elméleti és irodalmi anyagból építkezik, különböző korokból, különböző felfogású szerzők szövegeit használja fel, hogy ezek segítségével próbálja meg olvasni és értelmezni a kiválasztott kortárs műveket. Így találkozhatunk – többek között – Lyotard, Bányai János, Kertész Imre, Kulcsár Szabó Ernő, Babarczy Eszter, Wittgenstein, Frye, Baudrillard, Pomogáts Béla, Gadamer, Szilágyi N. Sándor, Susan Sontag, Margócsy István, Török Endre, Vico, Nietzsche, Jauss, Borges nevével.

A mára korszerűtlennek minősített, a kánon peremére szorított, mellőzött művek kerülnek a harmadik kötetegység középpontjába. Tózsér annak jegyében próbálja ezeket újraolvasni és újraértelmezni, hogy választ kapjunk a kérdésre: mit mondhatnak a mai kor emberének, miért aktuálisak ezek az alkotások? Nagy László kései költészetének kapcsán például megállapítja, hogy a „hetvenes évek végén talán már maga a 20. század leg-

nagyobb romantikus-szürrealista-mágikus magyar költője is érezte, hogy az erősen retorizált, felfokozott éntudatú versnyelv nehezen továbbvihető”, (151.) s utolsó szövegeiben „a lírai szubjektumot (...) már nemcsak teremtőként, hanem teremtményként, egész helyett részként, észlelő helyett az észlelés tárgyaként is tudja mutatni”. (uo.) Tózsér rámutat az Illyés-életmű „problematikusságára”, amely szerint „nem elemző-vitakozó írásokban mutatkozik meg, hanem a szerző és műve agyonhallgatásában, az oeuvre-t befödő nagy csendben, illetve a különböző ex cathedra-szerű kijelentésekben”. (153.) Egyetértően említi Margócsy István törekvését, aki az öregkori Illyés-líra értelmezésekor kimutatta az ún. mondat-költészet kezdetét, amely radikális szakítást jelentett az elsősorban Nagy László és Juhász Ferenc által képviselt szóköltészettel. Márai verseiről szólva azt kifogásolja, hogy csak a *Halotti beszédhez* hasonló, „direkt mondanivalójú” költemények kerültek előtérbe, miközben megfélekedtünk azokról a kitűnő Francis Jammes-paródiákról, amelyek az *Emberi hang* című kötetben olvashatók. A „százéves harc” után című esszében Tózsér Árpád Madách halhatatlan remekművét, *Az ember tragédiáját* faggatja. Vörösmarty születésének 200. évfordulója kapcsán hangsúlyozza, hogy életműve napjainkban különösen időszerű, hiszen „a végső tartalékaiból élő »földnek« soha ennyire nem »fájt« a harácsoló, buta »állatember«, mint a mi korunkban, és soha nem volt annyira nyilvánvaló, mint a mi századunkban, az éppen elköszönő bűnös-gyilkos huszadikban, hogy az emberiség valóban »sárkányfog-vetemény«,„ (167.) Ugyanakkor keserűen állapítja meg, hogy a nagy költőelőd „ma »megbotlik óriás két szárnyában, ha lép«, mint Baudelaire albatrosza, nincs levegő a szárnyalásához, nem lel olvasóra, s ha mégis, akkor nem lel benne partnerre”. (168.)

Mindkét kötetben – ahogyan Tózsér korábbi műveiben is – rendre visszatér a közép-európaiság gondolatköre, valamint a határon túliság kérdése. Ennek horizontján találkoznak az esszékötetben és a *Tanulmányokban* megidézett költők és írók. „Zbigniew Herbert hallani sem akar közép-európaiságról. De az irodalmi Közép-Európa ott van, ahol ő van (meg Czesław Miłosz, meg, persze, Milan Kundera). S ha ő Párizsban van, akkor Közép-Európa is Párizsban van” (193.) – olvashatjuk a *Kumiszbán*. Szerzőnk maga is felveti, hogy a kisebbségi lét dilemmáiból csak ritkán születik időtálló, jelentős irodalmi alkotás. Grendel trilógiáját, Bodor Ádám *Sinistráját* és Domonkos István *Kormányeltörésben* című versét említi. Ez utóbbival kapcsolatban írja nagyon szépen, erősen szubjektív hangon, hogy „...bennem leggyakrabban a «kisebbségi létezésem» történetét szólaltatja meg. Azt a «kisebbségtörténetet», amely mindig az egyén és közösség viszonylatrendszerében alakul ki, s amelyet így az elmúlt individualizáló-relativizáló versbeszéde tulajdonképpen az esztétikai tapasztalat határain túlra szorított. Ez a történet itt annak az egyénnek az esztétikailag érvényes mítoszává szerveződik, akit a nagy közösség (a világglobalizáció, mondhatnánk ma) saját egzisztenciájában tesz «vendégmunkássá», idegenné.” (67.)

„Ki nem állhatom ezt a mintha-kort” – mondja Euphorbosz, a felszabadított római rabszolga az egyik Tózsér-versben, amikor látja az egykor virágzó birodalom hanyatlásának jeleit. Jól rímelt erre az a Baudrillard-gondolat, melyet a költő a *Kumiszbán* idéz: „a modernitás... felgyorsulása révén... oly hatalmas szökési sebességre tettünk szert, hogy egy napon elhagytuk a valóság és a történelem referenciaterét... hogy belépünk a szimulációba”. (85.) Egyszóval Tózsér párhuzamot fedez fel a nagy Róma romlása és az újkori civilizáció kiüresedett „mintha-kora”, a baudrillard-i „nem történik semmi” állapota, a posztmodern létezésforma önlefozó gesztusai, a személyiség feloldódása, az értékek

devalválódása között. Ez a látélet egyenesen vezet tovább a katasztrofista mítosz, a finitizmus, a pusztulás gondolatának megfogalmazódásához, amely a *Milétoszi kumisz* lapjain többször felbukkan. A korunk kihívásaira reagáló művek összességét Tózsér „kaotikus kori” irodalomnak nevezi, amelynek legjobb példajaként Krasznahorkai *Sátántangóját* említi, de Lator László „egyszerre apokaliptikus-finitista és ősmitológikus szerkezetű lírája” (56.) helyét is ezen a vonulaton belül képzelel el. Tandori újabb költészetét is az apokaliptikus jelzővel írja le. Ez a gondolat tér vissza a Holan-esszéiben is: „Vladimír Holan költészete kegyetlen olvasmány, elsősorban azért az, mert költőnk ismeri az ember minden nyomorúságát, amelyet az emberiség emlékezete: a történelem, a filozófia, a művészet, az irodalom, a könyvtár rögzített, sőt verseiben mindezt életté képes élni, de a kozmikus emlékezetből nem veszi át azt a mozzanatot, amely eddig talán segített az embernek átvészélni ezt a nyomorúságot: a remény, az Isten, a megváltás, a kivételes, erős akaratú egyéniség mozzanatát Holan világképében hiába keressük.” (185–186.) Vörösmarty *Előszó* című költeményéről pedig ezt olvashatjuk: a verset ma „végső soron a Vég előszavának tekinthetjük. Azon ember- és világvég előszavának, amely úgy zúg a Vörösmarty-életmű egészében, mint valami egészen sajátos hangszerezésű, hol komor fenségű, hol egzaltált sikolyú, de mindig monumentális organon.” (174.)

A halál, az elmúlás tematikája a *Tanulmányok* verseiben is meghatározóvá válik. A kötet olvasása az öregséggel, az elmúlással szembenező költő személyes vallomása mentén is lehetségessé válik. Ezt tükrözi a néhány kiragadott idézet: „Vigasztalanul megvénült minden, a Férfi csak emlékszik / a tízezer voltra, valójában már az úrsivatag / semleges homokján bolyong az árva...” (*Zeusz és Héra veszekszik*); „Mi itt a tanulság?, kérde, barátom. / Ki tudhatja!? Gauguin képén a cím / érthetetlen nyelvű (talán maóri), / mint a Teremtés roppant vásznain. / Finis, gratias Deo” (*Utószó Mittel úr pokoljárásához*); „A gyász szaka ez hát, hallgass ma, vers, / s ti mind, kik e végső pályázatot / megítélenditek, dőlyfös bírák, / tépjétek meg bíbor köntösötök: / Isten története ér véget itt.” (*Ezredvégi sorok a könyvről*) *Az Éntelenül* a lefokozott én halál közelében lebegő állapotát állítja középpontba: „Másokból felül, belőled alul lebeg ki / a lélek. Elleng, belevesz / a kórházi bidék gödrébe. (Stilizáld / szelleled, így lesz hiteles!) // Isa pur s chomuv – te nem porrá omlasz, / nem növény leszel, nem bibe, / véred, lucskaid műanyag rocskákba / csorognak, azaz a semmibe.”

Nagyon fontos, amit Tózsér Hizsnyai Zoltán költészetéről megfogalmaz: „Versei nemcsak azt mutatják föl, hogy az ún. nyelvmegelőzőtségek elve hogyan működik a gyakorlatban, hogyan válik a posztmodern életérzés kortudattá és irodalommá, hanem azt is, hogy ez az életérzés és kortudat hogyan válik lassan már mechanikussá, gépiessé.” (106.) Mintha saját költészetéről írta volna ezt a mondatot. Tózsér lírai törekvése ugyanis nem más, mint a későmodern és a posztmodern költői eljárás- és beszédmódjának keveredése, szintézise révén egy sajátos poétika kialakítása, amely szembenéz korunk kihívásaival, a világba vetett ember kiszolgáltatottságával, igazodási pontok utáni kétségbeesett tapogatásával. Költőnk hiszi és vallja, hogy a vers, az irodalom napjainkban, a posztmodern gesztusok, a „szimuláció” korában is az emberi lét végső nagy kérdéseire választ adó biztos pont lehet.

Ménesi Gábor

Szerkeszti asztal

Péter László nyolcvanadik születésnapjára Népköltészet és irodalom címmel adtunk ki tanulmánykötetet. A néprajzi értekezéseket tartalmazó Tiszatáj-könyvet január 22-én a szőregi könyvtárban Barna Gábor mutatta be.

*

Köszönjük olvasóinknak, hogy 2005-ben felajánlották jövedelemadójuk 1 százalékát a Tiszatáj támogatására. Kérjük, tegyék meg ezt 2006-ban is!

A Tiszatáj Alapítvány adószáma:

19082349-2-06

Áprilisi számunk tartalmából

JUHÁSZ FERENC, KOVÁCS ANDRÁS FERENC, TORNAI JÓZSEF, ACZÉL GÉZA versei

TŐZSÉR ÁRPÁD *Hrabal*-fordításai

DARVASI LÁSZLÓ, NAGY KOPPÁNY ZSOLT prózája

SÁNDOR IVÁN esszéje

FRIED ISTVÁN, KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN, TÓTH ÁKOS tanulmánya

A Lectum Kiadó gondozásában tanulmánykötet jelent meg Hajnóczy Péterről **Hová lettem. A párbeszéd helyzetébe kerülni...** címmel.

A szerzők a Szegedi Tudományegyetem Modern Magyar Tanszékéhez kötődnek. Van köztük „hivatásos” műelemző, egyetemi oktató, tudományos munkatárs, pályakezdő diplomás, PhD képzését töltő doktorandusz és végzős egyetemista.

A Hajnóczy-mű jórészt még feltáratlan intertextuális és narratológiai vonatkozásai szabad válogatásra ösztönöztek.

A dilemmában, hogy Hajnóczy életműve zseniális torzó vagy tudatosan lezáródó teljesség – a szerzők a szövegtest szerves építkezése, dinamikája, radikális eklektikája mellett szavaznak. Élő, mozgékony organizmusnak látják Hajnóczy művét, mely transzavantgárd érzékenységről ad számot, lényegénél

fogva romantikus és – az irodalomból való kilépés, a totális expanzió irányába mozdul el, a „Mindig tovább!” kassáki jelszavát magáénak vallva.

*„Néha-néha a tízes közepébe lövünk egy rosszul belőtt légpuskával
a három ezüsfoggal rendelkező céllövöldés céllövöldéjében. Úgy
gondolom, nem az elnyerhető kis vitorlásért – ez a földij! –, nem
is egy parányi csokoládéért lövünk célba”*

– írta Hajnóczy az 'IGAZSÁG' fogalmáról elmélkedve abban az írásában, melynek címét kötetünk élére választottuk. Tanulmányaink célkeresztjében az ő művei állnak, s valóban nem az elnyerhető kis vitorlás a tét.

A kötet megvásárolható az Írók Könyvesboltjában és országos terjesztésben.

Ára: 350 Ft

Előfizetőknek: 300 Ft

9 770133 116008

00603